

Ilyés Zoltán: Szórványhelyzetben a Kárpát-medencében. Háttér tanulmány a Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány számára

Tartalom

1. Bevezetés

- a. A tanulmány célja, módszere, nyelvhasználata

2. Mi az a szórvány?

- a. Szórvány definíciók
- b. Szórvány típusok
- c. A szórványosodás okai, tendenciái különösen az elmúlt két évtizedben

3. Szórvány nem magyar vonatkozásban

- a. Az EU-s tagállamok relációi (nemzetközi relációk)
- b. Szórványcselekvések nem magyar relációkban

4. Hol él a magyarság szórványban?

- a. Szórványterületek körülhatárolása
- b. Várható tendenciák a következő 20 évben
- c. Diaszpóra – avagy a Kárpát-medencén kívül élő magyarok

5. Szórványhelyzetben a Kárpát-medence országaiban

- a. Gazdasági, munkaerő piaci helyzetkép
- b. Érdekképviselés, intézményesség, közösségek
- c. Oktatás, kultúra és más ellátórendszerek

6. A szórványosodás ellenében

- a. Politikum, egyház, civil mozgalmak
- b. Szórványstratégiák, programok
- c. Szórványintézmények, integrátorok, törekvések

7. A szórványügy és a Magyar Köztársaság

8. A szórvány-kérdés irodalom jegyzéke

9. A táblázatok jegyzéke

1. Bevezetés

a. A tanulmány célja, módszere, nyelvhasználata

Jelen tanulmány a szórványban élő magyarok átfogó és egyben összefoglaló bemutatását tűzi ki célul, különös tekintettel a Kárpát-medencében élő szórványmagyarságra. A tanulmány elsősorban gazdasági szakembereknek, politikai döntéshozóknak, a határon túli magyarság, így a szórványmagyarság támogatásában érdekelt szervezetek munkatársainak készült, azzal a céllal, hogy aktuális, de egyben történeti mélységben is árnyalt képet nyújtson a szórványban élő magyarokról, akiknek az összmagyarságon belüli aránya a jelen demográfiai tendenciák folytatódása esetén növekedhet. E folyamat ismerete, a szórvány történeti, kulturális, demográfiai, gazdasági, oktatási szempontú megismerése elengedhetetlen a támogatások meghirdetésénél és hatékony elosztásánál.

A dolgozat elején a szórványfogalom, mint speciálisan belső használatú magyar fogalom kialakulását, jelentését, a nemzetközi diaszpóra fogalomtól való eltérését, a szórványtípusokat és a szórványosodás okait mutatjuk be. Ezután kitekintünk a – szórványmagyarsághoz hasonló helyzetű – Közép- és Kelet-Európában élő német kisebbségekre és a német állam által működtetett támogatási rendszerre. A további fejezetekben a szórvány, ill. diaszpóra magyarság területi elhelyezkedését és a várható demográfiai trendeket mutatjuk be. A szórványhelyzetű közösségeket gazdasági helyzetük, az érdekképviselés és anyanyelvi oktatási esélyeik szerint jellemezzük, majd a szórványosodás mérsékléséért végzett politikai, egyházi és civil tevékenységeket tekintjük át. Bemutatjuk a legfontosabb szórványstratégiákat és programokat, majd táblázatos formában áttekintjük a legfontosabb szórványintézményeket, a szórványmentésben és –gondozásban aktív személyiségeket, illetve testületeket, intézeteket. Az utolsó rövid fejezetben a Magyar Köztársaságnak a szórványmentés terén tett integratív és támogatási lépéseit foglaljuk össze.

Az egyik legfontosabb tanulsága lehet az áttekintésnek, hogy a szórványban élő magyarok helyzete nagyon különböző, nemcsak az utódállamok és településtípusok szerint, hanem az egyes identitásrégiók, történeti régiók szerint is, és ezt figyelembe kell venni a támogatások, programok megszervezésénél, kialakításánál.

A határon túli magyarsággal kapcsolatban két párhuzamos paradigma látszik kikristályosodni a magyar-magyar politikai- és közbeszédben. Az egyik a szülőföldön való maradás segítése, a másik a magyarországi népességfogyás részbeni ellensúlyozása a határokon túlról érkező – egyébként asszimilációra ítélt – nemzettársaink révén. A szerző nem kíván egyik vagy másik elképzelés mellett egyértelműen állást foglalni, már csak azért sem, mert egyszerre vannak jelen a határon túli magyarságban a közösségépítés és a belső intézményesülés folyamatai, valamint a megnyíló európai határokkal felerősödött migráció és térbeli mobilitás. Sokat javíthat a szórványban élő magyarok

helyzetén a regionális fejlesztéspolitika és a kistérségi gondolkodás. Ez természetesen a többségi nemzetekkel való együttműködést is feltételezi: a magyar-magyar párbeszéd mellett a magyar-román, magyar-szlovák stb. együttgondolkodást. A nemzetállami múlt homogenizáló örökségét minden államban fel kell váltssa annak a közös belátása, hogy a regionális, etnikai, nyelvi, vallási különbségek az adott ország kultúra-gazdasági erőforrásait gazdagítják.

2. Mi az a szórvány?

a. Szórvány definíciók

A magyar szórvány kifejezésnek megfelelő görög eredetű diaszpóra szó (διασπορά) *szétszórtságot, szórványt* jelent. Az Ószövetség görög fordításában felbukkanó kifejezés héber eredetije erőteljesebben utal a zsidóság elűldözésére és kitzitottságára, a görög diaszpóra kifejezés a zsidóság pogányok közötti szétszórtságát rögzítő kifejezéssé vált.

Az Újszövetség korában a fogalmat továbbra is a zsidóságra vonatkoztatják: a jeruzsálemi templom második pusztulása után (i. sz. 70) megszűnt a zsidó áldozati rítus lehetősége: a vallási „központ” működésének megszűntével, minden közösség diaszpórává vált, a helyben maradt és az idegen népek körébe települő zsidóság egyaránt, mert nem rendelkeztek a vallásgyakorlás fő szakrális helyével, a jeruzsálemi templommal.

A kereszténység megjelenésével párhuzamosan a szórvány jelentése kibővül: a Krisztus követőivé váló közösségek megjelölésére is szolgál a kifejezés, hiszen a kereszténység 313-as államvallássá emeléséig kisebbségben, szétszórta, pogányokkal együtt éltek a keresztény közösségek.

A bibliai eredetű diaszpóra kifejezés elsősorban vallási, felekezeti értelemben honosodik meg az európai nyelvekben. A kontinensen számos helyre szétrajzó zsidó diaszpórák mellett a reformáció nyomán számos más kisebbségben élő vallási közösségre használták ezt a fogalmat. Később az eredendően vallási értelmezés kiegészült a származási, etnikai, nyelvi komponenssel. A nemzetközi értelmezések és kutatások a diaszpórákat általában összekapcsolják a vándorlás, a migráció jelenségével: diaszpórák többnyire migráció révén jöttek létre.

Ehhez képest a Magyarországon és általában a kárpát-medencei magyar tudományosságban egy *kettős diaszpóra-fogalom* jött létre, amely elsősorban a nyelv- és leszármazási közösségen alapuló kultúrnemzeti felfogásnak, és a többnemzetiségű történeti Magyarországon a nemzetépítést érő kihívásoknak és traumáknak (pl. Trianon) köszönhető. Amellett, hogy a legkülönbébb szétszóródott etnikai és vallási csoportok (örmények, zsidók, görögök stb.) megnevezésére használjuk

a biblikus eredetű, általánosan elfogadott diaszpóra fogalmat, a magyar közbeszédben és tudományos nyelvezetben a magyar szórványokra vonatkozóan sajátos módon megkülönböztetik a „diaszpóra” és a „szórvány” fogalmát. Míg az előbbit többnyire a tengerentúlra érkezett gazdasági indíttatású kivándoroltakra és utódaikra, valamint a politikai motivációjú migráció nyomán Észak- és Dél-Amerikában és a vasfüggönyön túli Európában letelepedett magyarokra, az ún. „nyugati magyarságra” értjük, addig a történeti Magyarország területén nem nagy etnikai tömbökben, hanem szétszórta, más etnikumokkal vegyesen élő magyarokra egyfajta „belső fogalomként” a „szórvány” kifejezést alkalmazzuk.

Ez az Európában tulajdonképpen társtalan, belső használatú szórvány fogalom és a szórványgondozás igénye meghatározóan a református egyház pasztorációs gyakorlatából került be a szélesebb használatba. A Kárpátokon túlra, Óromániába (erdélyi magyar szóhasználatban Regátba) kivándorolt székely gazdasági migránsok és a belső-erdélyi településtérben az ortodox, illetve görög katolikus románsággal szemben történeti, kulturális és demográfiai okok miatt kisebbségbe szorult „régí” református magyarság lelkigondozása kapcsán használta az egyház ezt az alapvetően biblikus kontextusú fogalmat. Elsőször a református egyház és elhivatott lelkipásztorai fogalmazták meg a szórványmissziók célját és feladatát. Czelder Márton (1833-1889) az 1860-as években szervezett több református, illetve egyesült protestáns egyházközséget regáti településeken. A 20. században az 1923-1940 között Mezőújlakon lelkésztanító Földes Károly (1891-1968) munkássága nyomán került a szórványprobléma, a szórványosodás az erdélyi magyar értelmiség figyelmének középpontjába, „*Szórványmisszió. Jajszó a pusztuló szórványokból*” című 1934-ben megjelent munkája megrázó erővel és hitelesen mutatja be a szórványgondozó lelkész hitét, küzdelmeit és kudarcait.

A Kárpátokon túli katolikus moldvai magyarság magyar nyelvű és érzelmű lelkigondozásának igényével a 19. század legvégére a magyarországi római katolikus egyház is igyekezett felzárkózni a szórványkérdés kezelésében mindig is élen járó magyar református egyházhoz, mozgásterét azonban erőteljesen gátolta a hivatalos egyházi álláspont, amely az általános egyházpolitikai szempontokat fontosabbnak tartotta, mint egy kisebb, nyelvében már asszimilálódó népcsoport magyar nyelvű pasztorációját.

A fentebb jellemzett egyházi odafordulás tágabb összefüggésben egy mai napig ható, olykor messianisztikus elhivatottságú „szórvány-, jajszó- és pusztulásirodalmat” inspirált, amely az államhatárok megváltozásával az utódállamokban rekedt magyar nemzeti kisebbségek szórványosodására hívta fel a figyelmet és nyelvvesztésüket, végső eltűnésüket jósolta. Itt elsősorban Makkai Sándor Holttenger című regényére (1923), Nyíró József „Papbeiktatás” című nagy vitát

provokáló 1934-es novellájára, Wass Albert munkásságára, a pusztakamarási születésű Sütő András kései alkotói korszakára, Reményik Sándor verseire gondolunk elsősorban.

A magyar közbeszédben és történeti, néprajzi szakirodalomban a „szórvány” kifejezést elsősorban a történeti Magyarország a trianoni békeszerződés nyomán utód- és szomszédállamokhoz került részein nem tömbben, többségben, hanem más etnikumú csoportokkal vegyesen, kisebbségben élő magyarok helyzetére alkalmazzuk. Míg a közmegegyezésszerű diaszpóra fogalomban hangsúlyosan jelen van a szétszórás, a vándorlás, az eredeti helyről való elkerülés momentuma, addig a magyar „belső használatú” szórvány fogalomban a helyben a maradás, a maradék-jelleg, a regresszió és a veszélyeztetettség a hangsúlyos jellemzők.

A klasszikus erdélyi (Mezőség, Dél-Erdély, Erdélyi-Érchegység) szórványterületeken az asszimiláció, a különféle háborúk és nemzetiségi villongások vagy a csekély népszaporulat miatt pusztuló magyarság az ún. „regressziós szórványok” típusába tartoznak: a magyar etnikai tömb széttöredezésével, pusztulásával alakultak ki, miközben ennek ellentétes irányú – a középkortól napjainkig tartó – folyamatként, az említett területeken tömbbé erősödött a románság.

A Kárpát-medencében szórványnak nevezett magyar csoportok azonban nem mind a fent vázolt történeti léptékű visszaszorulással keletkeztek. A Délvidék szórványmagyarsága egy az oszmán-török hódoltság utáni hosszú szervezett, majd később spontán paraszti kolonizáció révén jött létre a 18. század második felétől a 20. század elejéig. A román, német, szerb többségi közegben élő, szervezett, integráns faluközösségeket alkotó bánági, bácskai magyar közösségek más asszimilációs, integrációs utat jártak be, mint Szlavónia és Szerémség gyakran később települt, szétszórtabb, a településeken jórészt kisebbségben élő társaik. Jelentősek a kárpáti hegységkeret (főleg Bereg, Máramaros, Szatmár) 18-19. századi kincstári/kamarai telepítései révén létrejött bányász és iparos szórványközösségei is.

A fentebb vázolt szórványértelmezés a belső magyarországi szórványról szóló beszédnek mindenkor adott egy aktuális nemzetpolitikai tartalmat. A nemzeti elit, a nemzet sorskérdéseit szem előtt tartó értelmiség, és főleg az egyházak képviselői az idegen nyelvi és nemzeti környezetben sorvadó, fogyó, pusztuló magyarság szomorú sorsát drámai erővel megjelenítve próbálták először a román, szerb, szlovák nemzetiségi mozgalmak veszélyeire felhívni a magyarság figyelmét, majd a trianoni határváltozás nyomán kisebbségi helyzetbe került magyarokat veszélyeztető végpusztulás képeivel igyekeztek nyomatékosítani a revíziós követeléseket. A magyar nemzeti elit szóhasználatában tehát a szórvány mindmáig a társnemzetekkel folytatott évszázados küzdelem színtereként és tétjeként jelenik meg. A trianoni határváltozás után a szórványnak hangsúlyos a

kisebbségi magyarság körében a szimbolikus értelmezése is: a beolvadó, pusztuló szórványok sorsa példázza a még tömbhelyzetben, relatív többségben lévő magyarok későbbi sorsát.

A szórványok *mennyiségi* meghatározása nem egységes, a szórvány-fogalom mennyiségi kritériumait a különféle szerzők meglátásai és a regionálisan, országonként eltérő szórvány-adottságok egyaránt befolyásolják. A legáltalánosabb meghatározás szerint a községek, falvak vonatkozásában a 300 fő jelenti a határt, amely alatt szórványról beszélünk, az arány tekintetében a 30 % tűnik elfogadottnak, Schneller Károly a 25 %-ot és a 200 főt (1943), mások a 10 %-ot tekintik az igazi szórvány relatív értékhatárának. A szórvány meghatározásánál szükséges figyelembe venni a magyar népesség abszolút száma mellett, százalékos arányát, a többségi etnikum(ok) nagyságát, a település/mikrorégió nagyságát, valamint a térbeli szétszórtság mértékét. A fenti abszolút és relatív mennyiségi mutatók miatt változatos nagyságú és helyzetű csoportok sorolódhatnak a szórvány kategóriába. A jelentős értékbeli szórás miatt a magyar publikációkban megjelent a szórványhelyzetet árnyaló „pszeudoszórvány” (11-25 fő, ill. 10 % Schneller Károlynál), „mélyszórvány”, illetve „foszlánymagyarság” kifejezés is. A 300 (200) fő fölötti magyar közösségeket a szórványtól elkülönítve gyakran *szigetként* határozták meg a két világháború közötti tudományos munkákban.

Demográfiai szempontból a szórvány legfontosabb jellemzője a biológiai és etnikai/kulturális reprodukciós képesség csökkenése, melyet az etnikailag vegyes házasságok 25 %-nál nagyobb aránya, a magyar nők által szült gyermekek minimum 10-20 %-os generációk közötti asszimilációs vesztesége idéz elő.

A mennyiségi mutatók mellett *minőségi* jellemzők is segítenek a szórványhelyzet diagnózisában, a szórványmagyarság területi lehatárolásában. Itt elsősorban az asszimilációt, a nyelvi, kulturális, érzelmi beolvadást elősegítő, siettető tényezőkről van szó. A *lelkigondozás* rendszeressége az egyik legfontosabb tényező: a leányegyházközségi (filiális) helyzet, a templom, imaház hiánya vagy leromlott állapota, használhatatlansága, a paphiány vagy a beszolgáló lelkészek személyének rendszeres változása, az állandóság, megszokottság hiánya, a lelkész nemzetisége, nyelvtudása, az istentiszteletek nyelve, a többségi felekezet presztízsének növekedése egyszerre jellemzője és generálója a szórványhelyzetnek. Az anyanyelvi *iskolák* – nemritkán egyáltalán az iskolák – hiánya vagy megléte kulcskérdés az asszimilációnak kitett magyar közösségek megmaradása szempontjából. A falusi, gyakran összevont osztályos falusi kisiskolák racionális, gazdasági és szakmai érvekkel ugyan megindokolható felszámolása, összevonása, általában jelentős csapást mér a kisebbségi, gyakran szórványhelyzetű magyarság beiskolázási hajlandóságára, az anyanyelvi iskoláztatásra. A *művelődési*

intézmények, könyvtárak, tánc- és énekcsoportok, hagyományőrző egyesületek megléte vagy hiánya szintén fokmérője a szórványosodás előrehaladottságának. A periférikus helyzet, a közvetlen kistrégióban és a tágabb makrorégióban lezajló urbanizációs és iparosítási folyamatok és az ezekkel összefüggő elvándorlás és elöregedés természetesen a többségi nemzethez tartozókat is gyengítik az adott településen, az eleve kisebbségben levő magyar közösségek esetében pedig a teljes felszámolódáshoz vezethetnek. Végezetül olyan, igazából nehezen mérhető, de történeti szociológiai és kisebbségpszichológiai vizsgálatokkal feltárható adottságok is fontosak, mint a többségi nemzet helyi elitjének (tanárok, lelkészek, településvezetők) hozzáállása, toleranciája, a történelmi szociális-gazdasági megosztottság (nemes – jobbágy, gazdagparaszt – szegényparaszt), valamilyen történelmi trauma (felkelések, vérengzések) miatt meglevő kölcsönös bizalmatlanság vagy a kisebbségi magyarok stigmatizáltsága és ezzel összefüggésben sérült nemzeti öntudata, kisebb önbecsülése.

b. Szórvány típusok

*A kialakulás, elhelyezkedés, társadalmi-gazdasági helyzet, integrációs-asszimilációs szint és önkép, önreprezentáció és veszélyeztetettség alapján számos szórványtípust különíthetünk el. Kialakulásuk szerint megkülönböztetjük az *autochton*, illetve *allochton* szórványokat.*

Autochton szórványközösségeknek tekinthetők azok a csoportok, akik a középkortól (gyakran a Honfoglalás korától) helyben laknak, tudatukban fontos helye van az elsőbbségnek, a törzsszűkségnek, ide sorolhatók például a Mezőség, a Borsa-völgy, Kalotaszeg pereme vagy Hunyad több esetben kismemesi eredetű és nemesi eredetüket számon is tartó magyar szórványközösségei.

Az allochton szórványközösségek többnyire újkori telepítések során kerültek a mai helyükre, sokszor nemcsak idegen nyelvi környezetben, hanem eltérő magyar táji csoport körében, kulturális, nyelvjárási közegében telepedtek le. Számos ilyen kincstári és magánföldesúri telepítés és önkéntes település zajlott a török hódoltság után, főleg a Délvidéken. Ide soroljuk a 18-19. századi *ipari és bányászati célú telepítéseket*, melyeknél a vegyes eredet (német, szlovák stb.) miatt a magyar nyelvűség egyfajta munkanyelvként, egyházi vagy adminisztrációs nyelvként később alakult ki (Bereg, Máramaros, Szatmár, Szolnok-Doboka). Allochton szórványoknak tekinthetők a székelyek regáti munkamigrációja révén az óromániai nagyvárosokba vagy a Zsil-völgyébe kitelepedett magyar munkáskolóniák, Trianon előtt a magyar adminisztráció, a szocializmus évtizedeiben pedig az iparosodás révén az erdélyi, szlovákiai nagyvárosokba, iparvárosokba költöző vagy kivezényelt magyar falusiak, vagy egyetemet végzett szakemberek, illetve utódaik. A 20. században az

utódállamok nagy- és fővárosaiban létrejöttek a gyakran létszámban és összetételben is fluktuáló *elitszórványok*, az országos (vagy országos kisebbségi) intézményekben dolgozó tudósok, gazdasági, kulturális szakemberek, politikusok többé-kevésbé összetartó csoportjai. A jelen gazdasági folyamatai, munkaerőpiaci vonzásai, továbbtanulási- és megélhetési stratégiái miatt folyamatosan létrejönnek különböző szórvány-jellegű, kisebbségi helyzetek (egyetemisták, fiatal erdélyi számítógépes szakemberek, grafikusok Bukarestben, magyarok a dalmáciai turistaiparban stb.).

Elhelyezkedés szerint elsősorban a településhálózat különböző nagyságú, hierarchiaszintű egységeiben való jelenlét alapján osztályozhatjuk a szórványokat. Így beszélhetünk falusi, helyenként tanyai, városi kisvárosi-nagyvárosi szórványokról. A településtérben megfigyelhető *mintázat* alapján beszélhetünk szigethelyzetű szórványokról, ahol a magyarság létszáma gyakran meghaladja a szórvány mennyiségi kritériumát, mégis a más etnikumú többségi környezet miatt szórvány besorolást nyernek (pl. az észak-erdélyi Domokos). Diszperz helyzetű az a szórványvidék, ahol viszonylag egyenletesen szétszórta helyzetben találjuk a szórványközösségeket (pl. Mezőség). A tömb-peremi helyzetű szórvány esetében az etnikai tömb peremén „lemorzsolódó, erodálódó” csoportokról van szó: például a Székelyföld peremén Észak-Gyergyó, Kalotaszeg peremei vagy a történeti Udvarhely megye Szászfölddel érintkező része, a Segesvár-Kőhalom sáv részben a szászok helyére való költözéssel kialakult szórványai tartoznak ide. A legkisebb töredékcsoportokra a „foszlánymagyarság” kifejezést alkalmazzák

A szórványokat osztályozhatjuk *integrációs-asszimilációs szintjük* szerint is, azaz érzékelhetők a kulturális, etnikai, nemzeti beolvadás különböző fokozatai. A többségi népcsoporttól a kisebbségben élők számos kulturális elemet (ételek, viselet, népszokások, hiedelmek, szavak, kifejezések stb.) kölcsönözhetnek, de át is adhatnak a többségnek bizonyos kultúrelemeket. A társadalomtudományok ezt a folyamatot *akkulturációnak* nevezik. Az akkulturáció egy adott kultúrának más kultúrával való érintkezése nyomán bekövetkező változása, ahol társadalmi csoportok (népek, közösségek, egyének) egy más kultúrával való érintkezés révén átveszik annak kulturális elemeit és megváltoznak. Az akkulturáció lehet *kölcsönös* amikor az érintkező kultúrák egyszerre mintaadók és befogadók, s lehet *egyirányú*, amikor a befogadó kultúrára valamely domináns kultúra gyakorol hatást. Ha ez a hatás a nagymértékű, *kultúraváltást* eredményez, amelyet tágabb értelemben az *asszimiláció* fogalomkörével írhatunk le.

Térségünkben legnyilvánvalóbban a *nyelvváltással* jellemzik az asszimilációt. A szórványközösségek zöme általában *kétnyelvű*. Az anyanyelvdomináns kétnyelvűségtől a majdnem teljes nyelvcsere állapotáig sokféle nyelvállapot jellemző a szórványokra. A nyelvhasználati szinterek is folyamatosan szűkülnek az asszimiláció foka szerint, a legelőrehaladottabb asszimilációs foknál a magyar nyelvhasználat a legszűkebb otthonra és/vagy a templomra korlátozódik. A szakrális

kétnyelvűségnél már csak a templomi istentisztelet és éneklés nyelve magyar, mert az egyházak, a lelkészek vagy maga a közösség ragaszkodnak az eredeti templomi nyelvhez. Ennek szélsőséges formája az, amikor a szakrális nyelvet már nem is értik, mégis használják a templomban.¹

A *nemzeti kötődés*, annak erőssége is lehet egyfajta osztályozási szempont, itt legtöbbször az adott állam, államnemzettel kapcsolatos beállítódások, illetve a statisztikai nyilvántartás módja a mérvadók. Különösen a szlovákiai magyarság körében megfigyelhető az a tendencia, hogy sokan magyar anyanyelvük ellenére szlovák nemzetiségűnek iratkoznak, itt nemcsak a reszlovakizáció és a szlovák-magyar lakosságcsere kései utóhatásai, hanem az állammal, államnemzettel szembeni lojalitás, azonosulás lehet a magyarázat. A Szlavóniába a 19. században kitelepedettek utódai ma is magyar nemzetiségűnek iratkoznak, holott az adott településen már nem vagy alig beszélnek magyarul.

A szórványokat vallási szempontból feloszthatjuk aszerint, hogy milyen vallásúak (római katolikus, református, evangélikus, görög katolikus, ortodox, neoprotestáns kisközösségek). Az asszimilálódó közösségek legkonzervatívabb kulturális eleme általában a *felekezet*, a vallást változtatják meg a legkevésbé, illetve a legkésőbb. A református felekezet, amelyhez legjobban kötődik a magyar nemzetiség, ebben az értelemben az asszimilációs folyamatok késleltetője lehet. A felekezetiességhez kötődő konzervativizmus miatt a vallásváltás gyakran az egyes generációk között következik be, ezt elősegítik a *vegyes házasságok*, ahol a születő gyermekek vallása általában a férj vallását követi, de sok függ az illető felekezet papjának agilitásától és az „erősebb” család vallásos aktivitásától is. Vegyes etnikai és felekezeti helyzetekben gyakoriak lehetnek a vallásos interferenciák, melyek kettő vagy több vallás kultuszelemeit, áhítatformáit ötvözik, főleg az egyéni és a nem hivatalos, népi vallásosság keretében.

A *társadalmi-gazdasági helyzet* szerint egzakt szórványosztályozási rendszer éppen a változók sokfélesége miatt nem készült, az anyanyelvi, kulturális, vallási intézményrendszer, az iskolázottság, illetve anyanyelvi iskolázottság, a gazdasági, és társadalmi státusz, a civil társadalmi és egyesületi élet, és az egyes országok kisebbségjogi háttere, kisebbségpolitikája nagyban befolyásolja az egyes szórványközösségek helyzetét, hosszabb távú megmaradási esélyeit.

A szórványközösségek *önképe*, és *önreprezentációja* is eltérő lehet, léteznek hagyományokkal rendelkező és „hagyománytalan” szórványok, ez utóbbiak emlékezetében, történeti tudatában kevés a magyar múlthoz kapcsolódó momentum maradt meg, így a tudati asszimilációjuk is gyorsabb,

¹ Különleges példa a bözdújfalusi székely zsidóké. Az izraelita felekezet elismerése nyomán zsidóvá lett bözdújfalusi székely szombatosok olvasták a héber nyelvű szent szövegeket, imádkozták a zsidó imádságokat, de nem értették.

előrehaladottabb. Azok a városi, iparvidéki és az elhagyott szászöldi falvakba történt kiköltözéssel létrejött szórványok (pl. dél-erdélyi szász városok, Zsil-völgy, Teke-Bátos környéke, Kőhalom, Homoróddaróc vidéke), ahová sokfelől költöztek magyarok, éppen a sokféleségük, települési, vallási, hagyománybeli különbségeik miatt nem képeznek új településükön integráns, összetartó közösségeket.

Bár minden szórványközösség többé-kevésbé *veszélyeztetett*, helyzetük (nagyváros – kistelepülés), nagyságuk, demográfiai szerkezetük, intézményi háttérük, lelkigondozásuk rendszeressége alapján kijelölhetők a legveszélyeztetettebb és a még eséllyel megmenthető, gondozható közösségek.

c. A szórványosodás okai, tendenciái különösen az elmúlt két évtizedben

Előljáróban fontos leszögezni, hogy a történeti Magyar Királyságban sosem jött létre annak teljes területét lefedő homogén magyar etnikai terület. A Felföld völgyeiben és medencéiben szláv (szlovák, keletebbre ruszin) népesség és a később betelepülő német lakosság volt a meghatározó, a magyarságot többnyire a nemesség, a 19. századtól a városokba betelepülő hivatalnokok és az asszimiláns német és szlovák értelmiségi rétegek képviselték. Míg Erdélyben a magyarság a nagyobb folyóvölgyekben, dombságok és medencék területén telepedett meg, addig a szlávok, később románok a nehezebben megközelíthető hegyvidéki területeket lakták. A hegyes-völgyes, tagolt területekkel szemben az Alföldön zárt magyar etnikai területek jöttek létre, még a Délvidéken is, ahol a különösen erős török pusztítás után nagyon vegyes etnikai kép alakult ki.

A jelentős kiterjedésű zárt magyar településterületeket már a kun és tatár betörések erodálni kezdték, főleg Erdélyben, majd a járványok, parasztfelkelések miatt csökkent egyes vidékek magyarsága. A 16-17. század fordulóján Mihály vajda és Básta erdélyi pusztításai főleg a nagyobb folyóvölgyekben, a fontosabb utak mentén mértek súlyos csapást a magyarságra. Ezután indult meg a románság masszív bevándorlása és ezzel a szórványosodás több évszázados folyamata. Az erdélyi magyarság térvésztesését a 17. század utolsó harmadában a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő török és tatár betörések, majd a 18. század elején a kuruc-labanc csatározások veszteségei tették teljessé. Az Erdélyi-Érchegység (Aranynégyyszög), Nagyenyed és Gyulafehérvár vidékét komoly vérveszteségek érték a Horea-Cloșca-Crișan-féle 1784-es román parasztfelkelés és az Avram Jancu-féle 1848-49-es román népfelkelés idején. Ekkor néptelenednek el Zalatna, Verespatak, Abrudbánya magyar közösségei, az Erdélyi-hegycsalja nagymúltú községei. A szórványosodáshoz

nagyban hozzájárult a magyar földesurak jobbágytelepítési politikája, akik inkább az engedelmes, hajlítható és szabadparaszti hagyományokkal, törvényismerettel nem rendelkező román jobbágyokat telepítettek birtokaikra, a magyarokat nemritkán elűzve. A döntően református vallású magyarság demográfiai mutatói is kedvezőtlenebbek voltak a románságénál (ld. egykézés, különösen Kalotaszeg vidékén), a 19. század második felétől a földterületek egyre nagyobb része került a románok kezére, a földszerzésben a nemzeti mozgalmak felerősödésével a román egyházak és bankok (pl. a szebeni Albina Bank) is támogatták a román parasztságot.

A magyar Alföldön, a török hódoltság pusztításai nyomán megfogyatkozik, nagyhatárú khász (szultáni) városokba tömörül, a Délvidéken, a későbbi Bánát és Bácska területén pedig szinte teljesen eltűnik a magyarság. A Habsburg irányítású 18. századi újratelepítés során meghatározóan németek (svábok), mellettük szerbek, románok, kisebb számban ruszinok, szlovákok, olaszok, franciák kerültek letelepítésre, magyarok csak a terület a magyar vármegyerendszerbe való betagolódása (1779) nyomán érkeztek, így alakult ki a Bánát, Bácska és Szerémség rendkívül tarka etnikai képe, amely meghatározta a magyarság döntően sziget-, illetve szórvány jellegét.

A Felföldön a török a hódoltsági területekről való kiűzése nyomán a dél felé visszamigráló magyarság helyén szlovákok jelennek meg, a viszonylag kontúros nyelvhatárt 10-40 km-re délebbre tolták, mellyel beolvadó magyar szórványvidékek (legmarkánsabban Kassa-Eperjes vidékén) és nyelvi-etnikai szigetek jöttek létre (Zobor-vidék).

A 20. századi változások, elsőrendűen a trianoni határváltozás és a jelentős nagyságú magyar szórványvidékek az utódállamokba kerülése alapvetően megrengette az egyházi, oktatási, kulturális intézményrendszert, a földreformok úgy az egyházi- és közösségi javakat, mint a nagybirtokokat és gazdagparaszti földeket érintették, különösen Romániában. A szórványvidékeken az első világháború előtt is volt beolvadás, mint erre többen figyelmeztettek és ezt tudományos munkákban is dokumentálták (pl. Balogh Pál „Népfajok Magyarországon” című művében), 1920 után az új államnemzeti keretek, a kisebbségek gazdasági, oktatási, egyházi diszkriminációja ezeket a folyamatokat felerősítették. A bécsi döntések és második világháborús határkorrekciók nyomán nem visszatért területeken (főleg Dél-Erdély, Arad, Temesvár vidéke, Pozsony, Nyitra-vidék, Szepesség) erősödött a magyarság diszkriminációja, sokan a Magyarországhoz visszacsatolt területekre menekültek. Egyedül a második bécsi döntés nyomán a Romániánál maradt Dél-Erdélyben (ide számítjuk a bánási és partiumi részeket is) élő félmilliónyi magyarságból a nemzetiségi diszkrimináció elől mintegy 100.000-150.000-en menekültek Magyarországra és ez tovább gyengítette a klasszikus szórványvidékek magyarságát. A felvidéki magyarságot a második világháború utáni menekülések, a 40-45.000 főnyi népességet érintő Szudétavidékre történt

deportálás (zömmel visszaköltöztek), a Beneš-dekrétumok szellemében végrehajtott szlovák-magyar lakosságcsere 60.257 fős vesztesége, valamint a reszlovakizáció érintette érzékenyen, amely több helyen megbontotta a nyelvhatár mögötti relatíve kompakt magyar etnikai szövetet és az ezredfordulóra a szlovákiai magyarság körében a korábban nem ismert szórványosodás jelenségét eredményezte.

A 20. század második felében a kommunista hatalomváltás nyomán bekövetkező átfogó társadalmi-gazdasági változások keretében megindult a vidéki népesség városokba, új létesítésű ipari központokba áramlása. Ezt a belső migrációt a magyar népesség sem kerülhette el: az akár tömbből, akár szórványból nagyvárosba kerülő magyarok a székelyföldi nagyvárosokat és Nagyváradot, Szatmárnémetit nem számítva mindenhol nagyvárosi szórványhelyzetben találták magukat, különösen az újonnan épült nagy lakótelepeken (pl. a Monostor negyed Kolozsváron). A kommunizmus vallásüldözése mindenhol gyengítette a magyar egyházakat mint az anyanyelvi vallásgyakorlat, sok helyen a magyar nyelv és történelem tanításának egyedüli színtereit. A szórványterületek, a filiális helyzetű magyarság lelkigondozásának intenzitása évtizedről-évtizedre csökkent, a teológiai beiskolázások számát adminisztratív módon korlátozták, a szórványlelkészek elhivatottságot és nagy áldozatot igénylő munkája sem volt különösebben népszerű például a fiatalabb református lelkészek körében. Az 1980-as évektől megnövekedett a vegyes házasságok száma: a romániai magyarság szempontjából rossz demográfiai, reprodukciós mutatókkal jellemezhető Krassó-Szörény, Temes, Hunyad, Szeben megyékben a vegyes házasságok aránya meghaladja az 50 %-ot. Általános tapasztalat, hogy Erdélyben a vegyes házasságokban meghatározó az államnyelv használata és az ortodox felekezet választása, az utódok mintegy 70 %-os arányban anyanyelvükben és vallásukban románokká válnak. Mindez különösen az erdélyi szórványterületeken további veszteségeket eredményezett.

A rendszerváltások után, annak ellenére hogy pozitív változások zajlottak a határon túli magyarság életében (kapcsolattartás az anyaországgal, támogatások, belső kulturális és vallási megerősödés, oktatási lehetőségek bővülése minden szinten) a szórványvidékeken a korábban megindult társadalmi, kulturális és demográfiai tendenciák „beértek”.²

Nem szűnt meg a hátrányos helyzetű térségek elhagyása, a városba költözés, kiterjedt falusi térségek végzetes elöregedése, az 1990-es években nőtt a magyarországi munkamigráció, nőtt a vegyes házasságok aránya, a populáris kultúra a fiatalokat már egyre inkább az államnyelven (vagy angol nyelven) éri el. Magyar tannyelvű iskolai osztályok, hovatovább egyetemi szakok indítását

² A szórványterületeken számos, a későbbiekben részletezendő szórványmentő civil társadalmi kezdeményezés indult meg: szórványközpontok, szórványiskolák létesültek, több helyen iskolabuszok viszik a gyermekeket az iskolába, megindult a szórványmagyarság kulturális, főleg építészeti örökségének felmérése stb.

egyre gyakrabban demográfiai okok lehetetlenítik el: nincs elég beiskolázható tanuló, felvehető hallgató. A magyar nyelv presztízse folyamatosan csökken, használhatósága az utódállamok szórványtérsegeiben fokozatosan szűkül, a térség nemzetállamai nem ösztönözik a kétnyelvűség fenntartására (Magyarország sem). A térség államainak európai uniós csatlakozásával, a modernizációs folyamatok megindulásával a többségi nyelvnek, mint az érvényesülés nyelvének a szerepe és vonzereje megnőtt. A modernizációval, a foglalkozás-, és státuszbeli mobilizációval, emelkedéssel összefüggő egyéni és kisközösségi törekvések nyelvi közege – a csallóközi, székelyföldi és partiumi területeket nem számítva – meghatározóan az államnyelv.

Az elmúlt húsz évben tovább folytatódott a tömbterületek peremeinek szórványosodása, a nagyobb magyar többségű régiók peremterületeinek etnikai feldarabolódása különösen a Partiumban, Kalotaszegen, a Székelyföldön Maroshévíz térségében, de a szlovák-magyar nyelvhatáron is vannak hasonló tendenciák.

Romániában az 1992-es és 2002-es népszámlálások között 193.152 fővel csökkent a magyarság létszáma, ennek a csökkenésnek három forrása van: a természetes népmozgalom, azaz a születések és halálozások egyenlege, a migráció és az asszimiláció. A fenti veszteségből 100.000 a születések és halálozások negatív egyenlegével, a természetes fogyással magyarázható. Szórvány szempontból fontos, hogy a 193 ezer fős fogyatkozásnak 81,27 %-a (156 984) a városokban keletkezett. Mivel az 500.000 főre tehető romániai szórványmagyarságból³ 300.000-en nagyvárosokban élnek (40 % alatti etnikai arányban), belátható, hogy a nagyvárosi szórványmagyarság szolgáltatja e tekintélyes veszteség nagy részét. A népességfogyást megyei bontásban, a megyék magyar lakosságának százalékában vizsgálva, kitűnik, hogy a hagyományos szórványmegyékben a legnagyobb arányú a veszteség (Krássó-Szörény 26,05 %, Hunyad 25,00 %, Szeben 20,53 %, Arad 19,21 %, Fehér 16, 48 %, Kolozs 16,34 %). A külön számított asszimilációs veszteség alapján is jól kirajzolódik a „dél-erdélyi jellegű” megyék (8,51 %) és a székelyföldieket is magukba foglaló észak-erdélyi megyék eltérése, ahol az asszimilációs veszteség csak 0,44 %-os.

1. táblázat: A romániai magyarok fogyása az egyes megyékben, szám szerint és a megyei magyar össznépesség százalékában (1992-2002)

Megye	Abszolút fogyás	A megyei magyar népesség százalékában

³ A romániai magyar népesség megközelítően egyharmada.

Krassó-Szörény	2.052	26,05 %
Hunyad	8.461	25,00 %
Szeben	3.965	20,53 %
Brassó	12.602	19,83 %
Temes	12.310	19,58 %
Arad	11.720	19,21 %
Fehér	4.081	16,48 %
Kolozs	23.885	16,34 %
Máramaros	8.602	15,67 %
Bihar	25.874	14, 24 %
Beszterce-Naszód	2.749	13,03 %
Maros	24.376	9,65 %
Szilágy	5.984	9,48 %
Szatmár	11.134	7,93 %
Kovácsna	11.344	6,46 %
Hargita	19.066	6,46 %
Összesen:	188.205	15,37 % ⁴

A szlovákiai magyar népesség száma 1991-2001 között 46 768 fővel csökkent a lélekszámuk, országos részarányuk 10,8 %-ról 9,7 %-ra esett vissza. Ennek a csökkenésnek a meghatározó okai az asszimilációs, nemzetváltási folyamatokon túl az 1990-es években visszaesett születési arányszám, a szlovákiai magyarok egy részének tartós külföldi munkavállalása és a nemzetiségi bevallás megtagadása. Szlovákiában 1991-2001 között a magyar nemzetiségűek legnagyobb mértékű (16-19 %-os) fogyása Pozsonyban, Kassán, Nyitrán és környékükön következett be, amelyben a szórvány, illetve nyelvsziget-helyzet, a nagyvárosok hatása és a nagyszámú vegyes házasság játszott szerepet. Szlovákiában 2001-ben a magyaroknak 10,5 %-a (54.486 fő) élt olyan településen, ahol arányuk nem érte el a helyi népesség 20 %-át., tehát szórvány vagy perspektivikusan szórvány helyzetben voltak.

⁴ Az erdélyi megyék magyarságának átlagos fogyása.

Kárpátalján 1989 és 2001 között a magyar nemzetiségűek száma elsősorban a jó forgalmi helyzetű Ungvár és Csap között, valamint a máramarosi Tisza völgy magyar nyelvszigeteiben és szórányaiban csökkent jelentősen. Ungváron és Munkácson a több évtizedes ruszin, ukrán, orosz beköltözés révén tipikus nagyvárosi magyar szórványok jöttek létre 2001-re (7-8,5 %-os népességarány). 2001-re a kárpátaljai magyarok mintegy 13 %-a élt az ukrán-magyar nyelvi kontaktzónában található városokban (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős) és 9 %-uk pedig a hegyvidéki szóránytájakon, kitüntetetten a Tisza-völgy vidékén.

1991 és 2002 között *Szerbiában* a délszláv háborúk ellenére a magyarság fogyása „csak” 49 ezer főt tett ki, amely részben a disszimilációnak, részben a korábban magukat jugoszlávnak tartók „visszamagyarosodásának”, részben a Magyarországra menekültek visszaköltözésének és a kétlaki életmódnak köszönhető. A Tisza melléki magyar többségű tömbszerű területeken (Szabadka, Zenta, Magyarkanizsa, Ada térsége) kívül a vajdasági magyarság alapvetően szórvány, illetve szigethelyzetű. A jelzett időben a magyarság száma legnagyobb mértékben (20 % fölött) a többnyire szórványoknak otthont adó nagyvárosokban (Újvidék, Szabadka, Zombor, Nagybecskerek) és a bácskai, bánáti nyelvszigeteken csökkent.

Horvátországban különösen erőteljesen a mélyszórvány helyzetű nyugat- és közép-szlavóniai magyarság száma csökkent: 1991 és 2001 között 30-40 %-kal. Ezeken a területeken a magyar nemzetiségűeknek 1991-ben csak 50, 2001-ben mindössze 25 %-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Kelet-Szlavónia és Baranya magyarsága a háborús menekülések ellenére stabilabb, itt koncentrálódnak azok a települések, ahol a magyarság aránya meghaladja az 50 %-ot.

Szlovéniában a muravidéki magyarság száma 1991-2002 között 29 %-kal (anyanyelv szerint 19,2 %-kal) csökkent, az 1970-es évektől tömegessé váló vegyes házasságok miatt a határ mentén koncentrálódó magyar falvak etnikai képe a 90-es évekre rendkívül vegyessé, szinte szórányszerűvé vált.

A döntően Felsőőr környékén és Felsőpulyán koncentrálódó *burgenlandi magyarság* veszteségét (1991 és 2001 között 132 fő, a magyar köznyelvűek számát figyelembe véve) az elmúlt évtizedekben gazdasági okok miatt bevándoroltak alig ellensúlyozták, mert előrehaladott az őshonos magyarok elöregedése, természetes fogyása.

Össességében Romániában 500.000, a Kárpát-medence többi határon túli területein további 300.000, míg diaszpórában, a Kárpát-medencén kívül erős felkerekítéssel 1.000.000, realisabb becsléssel 280.000 anyanyelvét még beszélő, családon belül magyarul (is) kommunikáló magyar él szórvány helyzetben, azaz felülbecsülve nagyjából 1,8 millió ember, a halandóság demográfiai

értelemben determinált folyamatait és a másod-harmadgenerációs diaszpóra magyarok valós nyelvi kompetenciáit figyelembe véve megközelítően 1.080.000 ember, vagyis minden hatodik-hetedik magyar szórvány szituációban, nem magyar nyelvi-kulturális közegben él.

3. Szórvány nem magyar vonatkozásban

a/ Az EU-s tagállamok relációi (nemzetközi relációk)

Bár az Európai Unióban számos, nagy létszámú, diaszpórának is nevezhető bevándorló közösség él (pl. törökök Németországban, észak afrikai arab bevándorlók Franciaországban, az egykori brit gyarmatok bevándorlói Nagy-Britanniában), szempontunkból mégis azok a kisebbségi csoportok lehetnek érdekesek, amelyek évszázadok óta településterületükön laknak, de az asszimiláció, a történelem viharai és a kitelepítések miatt számban megfogyatkoztak. E tekintetben a legtöbb tanulsággal szolgáló példát a kelet- és közép-európai *német kisebbség*, és ezzel összefüggésben a német támogatáspolitikai és az egyes országokkal kialakított partnerségi kapcsolatok kínálják. Szóba jöhetne még Lengyelország és a Litvániában⁵, Belorussziában⁶ és Ukrajnában⁷ élő lengyel kisebbség kapcsolata, ám az utóbbi két országban élő lengyelek csekély száma/aránya és identitásproblémái okán inkább csak egyfajta múlt- és örökségleltározásról beszélhetünk, mintsem aktív és tervezett kisebbségtámogatásról. A Baltikumi oroszok⁸ helyzete pedig abban más, hogy zömük a második világháború után került mai lakóhelyére, helyzetük a balti államok szovjet megszállásának tükrében és a putyini Oroszország nagyhatalmi, expanzív törekvései prizmáján át nézve is sajátos: számos szimbolikus vita, a szovjet uralom évtizedei során elszenvedett balti sérelmek és az (új) orosz kisebbséget sújtó diszkriminációk terhelik ezt a viszonyt.

A német hivatalos beszédekben és tudományos publikációkban ugyan nem használják a diaszpóra/szórvány kifejezést a Kelet- és Közép-Európában maradt német népességtöredékekre, az viszont nyilvánvaló, hogy helyzetük „diaszporadikus”: egykori tömbterületeiken is (pl. Szudétavidék, Szilézia, Kelet-Pomeránia, Kelet-Poroszország) – Felső-Sziléziát nem számítva – erős kisebbségben, szinte csak nyomokban élnek. Más területeken pedig eleve a többségi etnikumokkal vegyesen, csak

⁵ A 2001-es népszámlálás szerint Litvániában - meghatározóan Vilnius környékén - 234.989 lengyel élt, az össznépesség 6,74 %-a.

⁶ Lengyel adatok szerint Belorussziában 700.000 lengyel, ill. lengyel származású ember él, a belorusz vezeték 400.000 főt ismer el.

⁷ A második világháború nyomán Lengyelország határainak nyugatra tolásával a Galíciában, Volhíniában élő lengyelek nagy részét kitelepítették, 1989-ben 219.179 fő, 2001-ben 144.130 fő vallotta magát lengyelnek Ukrajnában.

⁸ Litvániában a népesség 5,1%-a, Lettországbán 28,6%-a, Észtországban 25,7 %-a orosz nemzetiségű.

kisebbségi zárt településrészleteket ún. *nyelvszigeteket* (Sprachinsel) képeztek. A második világháborút követő menekülés és a kitelepítések során a keleti német településterületeket 14 millió német hagyta el, közülük különböző becslések szerint 600.000-2,1 milliónyian haltak meg betegségekben, ezek áldozatul különböző erőszakcselekményeknek. A jórészt gazdasági szükségszerűségből *Lengyelországban* maradt németeket (főleg Felső-Szilézia bányá- és iparvidékein) „verifikációnak”, igazoló eljárásnak vetették alá és lengyel állampolgárságot kaptak. A németérzelmű felső-sziléziai slonzákokkal, tengeremelléki kasubokkal és Kelet-Poroszországban maradt mazúrokkal együtt a „Visszatért Területek” ún. *autochton* lakosságát alkották, akiket a lengyel felfogás szerint a több évszázados német uralom germanizált és most lehetőségük van eredeti nemzetük kebelére visszatérni. Az *autochtonok* számát félmillióra becsülik, a lengyel vezetés a német kisebbség létét az 1950-es években tagadta, a német-lengyel kapcsolatok 1970-es évekbeli javulása, a német gazdasági csoda és Németország vonzóvá válása nyomán azonban egyre többen fedezték fel és vállalták német származásukat, becslések szerint a kivándorolni szándékozó lengyelországi németek száma ekkor az 1 millió főt is elérhette. 1950 és 2005 között 1.444.847 kivándorló és ún. kései kivándorló (Spätaussiedler) német hagyta el Lengyelországot. Ma 400.000-re tehető a lengyelországi német kisebbség száma, zömük Felső-Sziléziában él. *Csehországból* hárommillió szudétanémetet és *Szlovákiából* 200.000 kárpáti németet űztek el, az eredeti német lakosságnak csak a töredéke maradt (a cseh és morva területeken kb. 200.000, Szlovákiában kb. 10.000), akiket teljes integrációra és asszimilációra kényszerítettek, a német nyelvet nyilvánosan nem használhatták. Magyarországról 1946-ban több mint 200.000 svábot telepítettek ki, a 2001-es népszámlálás szerint 62.000 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. *Szlovéniából* a Gottschee-i németek nagy részét először a Hitler és Mussolini közötti megállapodás értelmében 1941-ben az alsó-stájerországi szlovének helyére telepítették, majd a háború után az AVNOJ (Jugoszláv Antifasiszta Népfelszabadító Tanács) határozatok értelmében minden németnek távozni kellett a szlovén területekről is, kb. ezer fő maradhatott az országban szétszórva, egy részük a szlovén partizánegységekben harcolt a német és olasz megszállók ellen. *Romániában* az észak-erdélyi németek a német csapatok 1944-es visszavonulásával hagyták el szülőföldjüket, a dél-erdélyi szászok és bánáti svábok Románia a háborúból történt kiűzése nyomán maradhattak, de a kommunista állam kezdetben súlyos repressziókkal sújtotta a német kisebbséget. Az erdélyi szász férfilakosság jelentős részét a Szovjetunóba deportálták kényszermunkára, a Jugoszláviával megromló kapcsolatok után a határszéli svábokat évekre a Bărăganba internálták embertelen körülmények közé. A helyzet 60-70-es évekbeli viszonylagos konszolidálódása nyomán a 80-as évek életszínvonal romlása, a gazdasági kilátástalanság és Németország vonzereje következtében egy államilag irányított kivándorlás indult meg. A Ceaușescu-féle Romániából a németek csak bizonyos összeg befizetése, a hivatalos indoklás szerint a képzési, szociális költségek ellentételezése nyomán távozhattak, amit a nyugatnémet állam

vállalt magára, így évente kb. 14.000 német vándorolt ki. Az 1989-es változások nyomán, immáron megkötöttségek nélkül a romániai németiség túlnyomó része szinte egy csapásra (100.000 fő) Németországba, illetve Ausztriába távozott. A Szovjetunió és későbbi utódállamainak németiségére az első csapást a Molotov-Ribbentrop paktum szellemében végrehajtott hazatelepítések mérték: a sztálini Szovjetuniónak ígért területekről (Baltikum, Észak-Bukovina, Besszarábia) németek százezreit költöztették a Harmadik Birodalomba (Heim ins Reich). 1941-ben, a Szovjetunió megtámadása után a Volgai Német Autonóm Szocialista Szovjetköztársaságban élő mintegy 670.000-nyi németet és más területek német lakosságát is Szibériába, Kazahsztánba, Szovjet-Közép-Ázsiába telepítették ki, így teljesen szétszóródtak, különböző nyelvjárási csoportjaik keveredtek. A németek háborús népességvesztéseit a Kelet-Poroszországból keleti harmadából (a későbbi Kalinyingrádi körzet) történt teljes kiűzésük is tetézte. A háború után született generációk az évtizedes jogfosztottság, az asszimiláció és etnikai dezintegráció folyamatai révén egyre inkább elvesztették etnikus tudatukat, kétnyelvűvé, illetve oroszdomináns kétnyelvűvé váltak, a német irodalmi nyelv és kultúra megismerésére nem nyílt lehetőségük. A rendszerváltás után megtörtént a Szovjetunió német kisebbségének rehabilitációja, szabadon költözhetek az országban és a német támogatások ellenére megindult a tömeges németországi kivándorlás. 1990 és 1999 között a hozzátartozókkal együtt 1.630.041 német telepedett le Németországban mint kései kiköltöző (Spätaussiedler). A kitelepedés csúcsideje a 90-es évek közepén volt, amikor évente több mint 200.000-en telepedtek le az egykori Szovjetunió utódállamaiból, azóta számuk folyamatosan csökken, 2006-ban számuk 10.000 alá csökkent. Integrációjuk, nyelvi kompetenciájuk fejlesztése, a többségi társadalom bizalmatlanságának, előítéleteinek oldása óriási kihívás és feladat: számos integrációs projekt keretében igyekeznek az oroszországi német bevándorlók beilleszkedését megkönnyíteni. Sok közép-ázsiai német már nem Németországba, hanem az addigi lakóhelyükön tapasztaltaknál jobb gazdasági és szociális körülményeket nyújtó Oroszországba költözik. Ma Oroszországban hozzávetőlegesen 600.000, Kazahsztánban 230.000 német él.

A kitelepítések és a háború utáni társadalmi-gazdasági változások nyomán Kelet-Közép- és Kelet-Európa németisége abszolút kisebbségi helyzetbe került, és a teljes jogfosztottság és el nem ismerés után az 1950-es évek végétől az egyes országokban eltérő mértékben és alapvetően az állampártok ideológiai és nemzeti szempontjainak megfelelően kiépülhetett a német kisebbségi intézményrendszer (oktatás, művelődés, könyvkiadás). 1989 után a német kisebbségi csoportok Németországgal és a németországi honfitársi szervezetekkel (Landsmannschaft) szabadon építhették kapcsolataikat, felerősödtek a kulturális és gazdasági együttműködések, gyakoribbá váltak a kitelepítettek hazalátogatásai és az otthon maradtak egyéni és csoportos németországi látogatásai, kulturális fesztiválokon történt fellépései. Mindezek jogi megalapozását a Németország és az egyes

országok között megkötött bilaterális egyezmények, valamint az Európa Tanács és Európai Unió kisebbségekkel kapcsolatos ajánlásai, törvényei biztosítják.

b/ Szórványselekvések nem magyar relációkban

A szórványhelyzetűnek tekinthető német népességgel kapcsolatos állami és nem kormányzati szereplők tevékenységét alapvetően érdemes két részre bontani és úgy vizsgálni.

A nagyszámú Németországba költözött kelet-közép- és kelet-európai – döntően oroszországi – német többsége nyelvi, kulturális kompetenciáját, képzettségét, munkaerőpiaci vegyértékeit tekintve alapvetően hátrányos helyzetben volt. Ezt tetézte, tetézhette az a kulturális sokk, frusztrációs élmény, hogy a magukat származási, családtörténeti alapon németnek tartók szembesülnek azzal, hogy a korábban betelepedett nem német ajkú vendégmunkások (köztük törökök, kurdok, arabok, fekete afrikaiak) és leszármazottaik integrációs szintje, nyelvi kompetenciája, otthonossága, még akár munkaerőpiaci érvényesülése is gyakran magasabb fokú. Emellett az őshonos német lakosság gyakran lenéző, elutasító magatartása, a diszkrimináció különösen a még aktívnak számító közepgeneráció bezárkózását, fásultságát és orosz nyelvi gettóba önkéntes bezárkózását erősíti. A fentiek miatt meghatározóan a Szovjetunió utódállamaiból érkezők számára hasonló integrációs projektek váltak szükségessé, mint amilyeneket a harmadik- vagy negyedik világból érkező gazdasági és politikai migránsok számára indítottak, természetesen figyelembe véve kulturális sajátosságait.

Mindeközben a szülőföldön maradt németek létszámukban radikálisan megfogyatkoztak, ami tovább csökkenti a német kisebbségi csoportok vitalitását, önszerveződési, kulturális reprodukciós képességeit és elmélyíti szórvány-helyzetüket. A határon túli németek támogatásának fontosságát jelzi, hogy amikor Angela Merkel kancellár asszony 2009. március 4-én Berlinben hivatalában fogadta a németországi elismert nemzeti kisebbségek és az országhatárokon túl élő német kisebbségek képviselőit, többek között elmondta, hogy *„a külföldi német kisebbségek Európa számos országában őrzik a német kultúrát és nyelvet. Napjainkban köztünk és európai szomszédaink között töltenek be fontos hídépítő szerepet.”*

A szülőföldön maradást segítő támogatásokat (Bleibehilfen) a szövetségi kormány 1990 óta vezette be azért, hogy a Szovjetunió utódállamaiban, valamint Lengyelországban és a többi posztkommunista országban élő német kisebbségi csoportnak segítsen a szülőföldjükön maradni és boldogulni. A kelet-európai rendszerváltások után Németország célja a masszív kivándorlási hullámok

és a szülőföld perspektívátlansága (különösen a Szovjetunió utódállamaiban) ellenére az volt és most is az, hogy az eredeti településterületeken stabilizálja az életkörülményeket és ezzel a német kisebbség maradási hajlandóságát támogassa. A szülőföldön maradást segítő támogatások fontos további célja, hogy a német kisebbség évtizedes diszkriminációját leépítse, megszüntesse a kisebbségi és többségi népcsoportok közötti feszültségeket és csökkentse az előítéleteket, a közösségek közötti meg nem értést és irigységet.

A német kormány egyedül 2007-ben 18,2 millió eurós támogatást nyújtott az egykori Szovjetunió utódállamaiban és Kelet-Közép-Európában élő német kisebbségi csoportok számára, a súlypont érthetően az Oroszországi Föderáció volt.. A támogatások alapvető célja, hogy Németország a határain túl élő németekért érzett felelősségéből következően kiegyenlítse azokat a hátrányokat, üldözést és megkülönböztetést, melyek ezen országok német kisebbségeit a második világháború nyomán érték. A határon túli németek a német kultúra és életforma autentikus követői, reprezentánsai, szerepük van a különböző nemzetiségek közötti megértés elősegítésében és kezdeményezői és címzettjei a határon átnyúló személyes kapcsolatoknak, gazdasági együttműködéseknek, és mint ilyenek a népek közötti megértés fontos hídépítői. A kompaktabb településterületeken mint vállalkozók, munkaadók és képzésben is részt vevő szakemberek, releváns gazdasági szereplőként is jelen vannak.

A Szövetségi Belügyminisztérium által koordinált és nyújtott, a helyben maradást ösztönző támogatások elsősorban közösségfejlesztő célúak, ösztönzik a fiataloknak tartott foglalkozásokat, a fiatalok önszerveződését és civil kezdeményezéseit, finanszírozzák a különféle továbbképzéseket, valamint gazdasági jellegű segítséget nyújtanak. Ezek a támogatások segítik a kulturális életnek színteret adó közösségi házak építését és fenntartását, az iskolai és iskolán kívüli nyelvoktatást (különösen Oroszországban és Kazahsztánban), támogatják a német kisebbség önszerveződését. Ehhez kapcsolódnak még a német Külügyminisztérium által nyújtott kulturális és oktatáspolitikai támogatások is. A támogatásokat a szubszidiaritás és a *„segítünk, hogy segíthessetek magatokon”* (Hilfe zur Selbsthilfe) elve alapján utalják ki és szigorúan figyelembe veszik az államháztartási törvény gazdaságosságra és takarékoszágra vonatkozó előírásait. A támogatások fontos feltétele, hogy az egyes német kisebbségi szervezetek pontos éves terveket dolgozzanak ki, amelyet a többségi nemzeti közösséggel, illetve illetékes állami hivatalokkal egyeztetnek.

Az 1990-es években nagyobb összegű gazdasági támogatásokat is nyújtottak: nagyprojekteket finanszíroztak (különösen Oroszországban) és kisebb gazdasági társaságokat, magánszemélyeket (kisipar, kisvállalkozók) is támogattak, lakásépítést, munkahelyteremtést finanszíroztak főleg Oroszországban, mezőgazdasági segélyeket nyújtottak (pl. traktorok) német

gazdáknak, segítettek orvosi, illetve szociális területen, testvérvárosi kapcsolatok kiépítésében, információs kampányokat szerveztek. Ezeket a támogatásokat és projekteket mindig az EBESZ ajánlásaival összhangban, az Európai Tanács kisebbségvédelmi ajánlásainak és a meglévő bilaterális partnerségi és együttműködési szerződések szellemében végezték.

Az államháztartási megszorítások nyomán a német állam már nem támogat átfogó infrastruktúrafejlesztést és nagy investíciós igényű projekteket az ipar és mezőgazdaság területén, de ehelyett erőteljesen támogatnak minden olyan intézkedést, amelyek szülőföldjükön nyújtanak perspektívát a német kisebbség tagjainak.

A német kisebbség támogatásában és az élő és reális Németország-kép közvetítésében óriási szerepe van az egyes országokban működő Goethe-intézeteknek. Amellett, hogy a német kisebbség nyelvtudásnak, nyelvi kompetenciájának fejlesztésén fáradoznak, egy sor tanártovábbképzést tartanak, német nyelvi és országismereti tananyagokat, internetes tananyagokat és tartalmakat fejlesztenek, német nyelvű könyvtárakat hoznak létre iskolákban, regionális központokban. A Goethe Intézet Közép- és Kelet-Európában számos tanár- és diákcsere-t koordinál, nyelvi- és országismereti nyári táborokat szervez Németországban és az adott országban. Fontosak a német kultúrát megismertető és népszerűsítő rendezvényeik is: felolvasóesetek, német szerzők bemutatkozásai, koncertek, kiállítások, tematikus kirándulások a kelet-közép-európai német múlt kitüntetett helyszíneire stb.

Nem elhallgatható az a szerep, amelyet az elűzött németek honfitársi szövetségei, különféle németországi szervezetei töltenek be a német kisebbségek életében. Először a rendszerváltás után nyújtottak nagy segítséget a német kisebbségi szervezetek megalapításában, majd a rendszeressé váló németországi és anyaországi találkozókon elmélyültek a kapcsolatok. A Németországban élő egykori kitelepítettek és utódaik különféle célokra rendszeresen nagyobb összegeket ajándékoznak a kibocsátó közösségeknek: így újulnak meg romos templomok, létesülnek közösségi házak, emlékművek, és sokan így kapnak mezőgazdasági eszközöket vagy ennek segítségével tudják felszerelni műhelyeiket.

Végezetül néhány szempontot érdemes a német támogatáspolitikai belső feltételei és külső körülményei kapcsán megjegyezni. A második világháború nyomán a nácizmus rémtettei és a világháború a kelet-közép és kelet-európai népeket súlyosan érintő eseményei miatt Németországnak, a németeknek és az egyes német kisebbségeknek nagyon alacsony volt a presztízse, a helyben maradt németeket diszkriminációk sora sújtotta. A terhelt múlt okozta bizalmatlanság azonban a hatvanas évektől fokozatosan feloldódott. Ennek a német gazdasági csoda mellett a keleti nyitás konzekvens képviselője, a náci múlt történettudományi, politikai és erkölcsi

feldolgozása és az ilyen eszmekörök Németország részéről történő kérlelhetetlen elutasítása volt a feltétele. Azzal hogy a (nyugat)német gazdaság a világ második legerősebb gazdaságává fejlődött, és kiszámítható gazdasági partnere lett a korábbi szocialista országoknak, valamint biztos, szilárd tagja a nyugati demokráciáknak, Németország kétségkívül nagy presztízsemelkedést élt meg és vonzereje Kelet- és Közép-Európában úgy a kisebbségi német, mint a többségi társadalmakban megnőtt. Ezt jelzik a korábban részletezett Németországot megcélzó kései kiköltözési hullámok, főleg Lengyelországból és Romániából, majd a Szovjetunió utódállamaiból. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar nyelvvel összehasonlítva a német nyelvet anyanyelvként 100 millióan beszélik, különösen Európa középső és keleti felén idegen nyelvként is jelentős, a német nyelv presztízse és gyakorlati használhatósága is összehasonlíthatatlanul nagyobb mint a magyaré. Végezetül fontos kiemelni, hogy a német támogatáspolitikai és a németországi támogatások minden esetben az európai és kétoldalú partnerségi és kisebbségi megállapodások szellemében valósulnak meg és kiemelt figyelmet fordítanak arra is, hogy a németekkel együtt élő többségi nemzet tagjai, a szomszédok is részesüljenek, profitáljanak a támogatásokból, ami növeli azok elfogadottságát és így a többségi nemzet – adott esetben még rosszabb gazdasági helyzetben élő – képviselői sem érzik magukat kirekesztve a támogatásokból.

4. Hol él a magyarság szórványban?

a. Szórványterületek körülhatárolása

Erdély, Románia

Mint a fentiekben látható volt a szórványosodás több évszázados és többbretű folyamat volt, így már a trianoni határváltozások előtt tekintélyes szórványvidékek voltak a történeti Magyarországon. Erdélyben a legklasszikusabbnak számító és a szórványirodalomban hangsúlyosan megjelenő szórványterület a *Mezőség* volt. Az Erdélyi-medencében, több történeti vármegyén osztozó, nagyjából Kolozsvár-Torda-Marosvásárhely-Beszterce-Dés városokkal kijelölhető városhiányos térségben az újkor elején megindult a magyar népességelem visszahúzódása. Ennek elsőrendű okaként a nagyobb folyóvölgyekben jelentkező török-tatár betörések miatti népességpusztulás jelölhető meg. Széken a Bertalan-napi megemlékezés, az asszonyok piros és fekete ruhaszíne is egy sok áldozatot követelő 1717. évi tatárbetörésnek állít emléket. Ezen túl fontos eredője az itteni szórványosodásnak a református magyarság kisebb gyermekvállalási kedve, helyenkénti egykézése, amely elsőrendűen gazdasági okokkal magyarázható. A sokszor kismemesi, középparaszti státuszú magyar népességgel szemben a

betelepített és betelepülő román jobbágyság, szegényparaszság jóval több gyermeket vállalt és sok középkori eredetű magyar településen számbeli fölénybe került. A magyar irodalomban talán túlértékelt a román bankok, közöttük is szebeni Albina bank, szerepe, melyek olcsó hitelek segítségével segítették a román parasztságot a földvásárlásban. Végül a 20. század második felének ún. szocialista iparosítása, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a munkahelyeket kínáló, a lakosságszámban felduzzadó nagyvárosok vonzó hatása fejezte be a fenti történeti folyamatot. Mindezen hatások mellett nem lebecsülendő az asszimiláció okozta magyar népességfogyás, amely a gyengén pasztorált, meghatározóan román többségű területeken, falvakban már a trianoni határváltozás előtt végbemehetett

Kalotaszeg, mely az erdélyi magyarság egyik legismertebb és népművészeti öröksége után méltán magasan jegyzett tájegysége, szintén érinti a masszív szórványosodás. Az évszázados egykezés, több mikrotájegység esetében a periférikus elhelyezkedés, a 18-19. századi román parasztfelkelések pusztításai, az 1940-ben meghúzott határ egyes falvakat érintő kedvezőtlen hatása és a második világháborút követő román megtorlások, üldözések miatt különösen a Kalotaszeg északi peremén vált számos magyar közösség tűnt el, illetve vált szórványhelyzetűvé, mint arra Balogh Balázs és Fülemile Ágnes rámutat.

A *Dél-Erdélyben* található néhány magyar falu szász és román környezetben elszórva található (Oltszakadát, Datk, Halmágy stb.), történetileg erős volt a szász hatás (evangélikus vallás, szász-magyarok). A viszonylag kompakt falvak mellett komolyabb szórványkihívásnak tűnik a sokszor elég vegyes eredetű, többféle magyar történeti egyházhoz tartozó, újabb keletű városi magyar szórványnépesség gondozása, intézményeinek fenntartása. Nagyszeben, Erzsébetváros, Medgyes, Fogaras magyarsága kitettebb az asszimilációnak, mint a Székelyföldre közelebbi, ahhoz több szálon kapcsolódó, nagyobb és virulensebb magyar közösségekkel bíró Segesvár, Kőhalom és Brassó. Az elmúlt másfélszáz évben egész Erdélyt érintő munkamigrációval népessé váló *Zsil-völgy* helyzete tekinthető az egyik legsúlyosabbnak, mert itt a bányászat leépülése nyomán bekövetkező gazdasági-szociális válság, az elszegényedés is tetézi a helyi magyarság nagyon vegyes rekrutációjából és gyenge társadalmi és egyházi integráltsági fokából következő sebezhetőségét, asszimilációs hajlandóságát. *Hunyadban* a Zsil-völgy és 19. századi bukovinai székely telepítések mellett 7 jelentősebb magyar lakosságú magyar falu található, a környező románság régóta erős kulturális hatással van rájuk, a fiatal és középgeneráció körében az asszimiláció is előrehaladott.

Az *Aranyos-vidék* – egykori Aranyos-szék – fogyó lakosságú falvai számára a közeli Torda városának vonzása a meghatározó. Ennél is előrehaladottabb Nagyenyed-Gyulafehérvár vidékének (Erdélyi-Hegyalja), illetve az Aranynégyszög magyarságának fogyása, ennek történeti okai a Horea-Cloșca-Crișan-féle román parasztfelkelésben és Avram Iancu szabadcsapatainak

dúlásaiban keresendők, de a második bécsi döntés utáni, a román diszkrimináció kiváltotta Észak-Erdélybe történő vándorlás is hozzájárult a magyarság visszaszorulásához. Gyulafehérvár az erdélyi római katolikus érsekség székhelye kétszeres értelemben is légüres térben van, a térségben nemcsak a katolikusok, hanem a magyarok aránya is gyakorlatilag a 10 %-os szórványhatár alatt van. A *Küküllőmente* közel 40, részben magyar lakta településből álló régiója is inkább szórványrégiónak tekinthető.

A *Szilágyságban* a Mezőséghez és Máramaroshoz képest eltérő adottságú: sok a megközelítően 50-50 %-os, tartósan stabil arányú magyar-román vegyes település, a táj peremei felé (pl. Berettyó-vidék, illetve Tövishát) azonban ismét klasszikus szórványvidékeken találjuk magunkat. Az egykori Kővár-vidék külön jogállású, katonai közigazgatású terület volt, szigethelyzetű, izolált falvai szintén a szórványhoz sorolhatók (Koltó, Magyarberkesz). A *Lápos-völgyében* Magyarlápos és Domokos magyar református szigete mellett néhány vegyes etnikai eredetű, de megmagyarosodott bányász-iparos közösség maradt fenn.

A történeti *Máramarosban* a máramarosi koronavárosokhoz tartozó Máramarosszigetet (nagy hagyományú református magyar alapnépesség) nem számítva döntően a bányászathoz és iparhoz kötődő vegyes etnikai eredetű, de magyarrá vált, magyarajkú és római katolikus vallású szórványközösségek jöttek létre (Rónaszék, Aknasugatag, Hosszúmező /sváb telepítés/). Ide sorolhatók jórészt a Nagybánya környéki bányavidék (történeti Szatmár és Szolnok-Doboka megyék) települései is (Kavnikbánya, Erzsébetbánya).

A *Beszterce vidéken* döntően román és szász lakosságú vidékén is találunk magyar szigetfalvakat (Sófalva, az evangélikus Zselyk), Szászrégen és Teke között több, szászok által elhagyott faluba költöztek magyarok a Székelyföldről, döntően Gyergyóból (Bátos, Vajola).

A *Partium* bár nem tartozott a klasszikus szórványvidékek közé, egyes területeken már erősen olvadó tömbként értelmezhető, Arad és Nagyszalonta között, illetve a Fekete-Körös völgyében már kifejezetten szórványhelyzetben élnek magyarok. A *Bánátban* sokáig korlátozott volt a magyarok letelepítése, döntően 19. századi telepítések során jöttek létre magyar telepek, sokszor németekkel, románokkal, szerbekkel vegyesen éltek és élnek, hagyományosan toleráns, Erdélyhez képest nemzeti értelemben közömbösebb régió, városi magyar lakossága is erősen szórvány helyzetű (Temesvár, Lugos, Resica).

Külön említést érdemelnek a *regáti szórványok*. A moldvai csángóság külön esetként értelmezhető, a népszámlálási adatokat (és a kisebbségi intézményrendszert) tekintve helyzetük szinte mélyszórványnak tekinthető, ugyanakkor a becslések szerint még 50-60.000 magyarul beszélő csángó él *Moldvában*, magyar identitásuk ellentmondásos, hiszen ezt a népességet nem érintették a 19. századi nemzetépítési folyamatok, ugyanakkor nagyon erős a vallási identitás (római katolikusok). A moldvai csángók munkamigrációi nemcsak Magyarországra irányulnak,

sokan Olaszországba, Spanyolországba, Izraelbe mennek munkát vállalni. A 19-20. századi századi, Székelyföldről Óromániába történő kivándorlás ugyan masszív volt, a beolvadás következtében ma már meghatározóan a kommunizmus évtizedei során kényszerrel delegált értelmiségiek és a rendszerváltás után a fővárosba telepedett mobilis, fiatal szakemberek alkotják a regáti városi szórványokat.

Szerbia, Vajdaság

A Délvidéken a Zenta, Szabadka környéki, Tisza menti magyar tömbterületet nem számítva, minden terület erős szórványosodási tendenciákat mutat, *Bánát* és *Bácska* eredendően is vegyes lakosságú városaiban a magyarság szórványhelyzetben van, klasszikus szórványterületnek minősíthető a *Szerémség*, ahol a 19. században kitelepült magyarság erősen fogyó, asszimilálódó maradékaival találkozhatunk.

Horvátország

Horvátországban a magyarság leginkább kompakt településterülete a *Drávaközben* van, a 90-es évek háborúskodásai nyomán azonban itt is erőteljes regressziós folyamatok indultak be. A kelet-szlavóniai középkori eredetű magyar reliktumfalvak (Kórógy, Szentlászló, Haraszi) már szórványnak tekinthetők, itt is a délszláv háborúnak voltak sokszor végzetes következményei. Szlavóniában kb. 100.000 magyar élt a trianoni határmegvonás előtt, akik a Dunántúl sűrűn benépesült, földhiánytól sújtott területeiről költöztek ide, a 20. század második felében rendkívül erős magyar nyelvvesztés történt, érdekes ugyanakkor, hogy sok helyen megmaradt a magyar identitás és származástudat. Dalmáciában a Vajdaságból és Horvátország keleti területeiről kiköltözött üdülőtulajdonosok, és a vendéglátóiparban dolgozók alkotják a magyar szórványokat.

Szlovénia

Szlovéniában Ljubjana, Maribor, Muraszombat magyarsága egyértelműen szórvány helyzetű, a Muravidék határmenti falusi magyar népesség száma az elmúlt 20 évben több mint negyedével fogyatkozott, csak a magyarság mintegy 50 %-a él magyar többségű településen, a lakóhelyi mobilitás várható erősödésével itt is szórványosodás következhet be.

Ausztria, Burgenland

A Burgenlandban élő eredeti magyarság is szórványhelyzetűnek tekinthető Felsőőr és Felsőpulya, a Fertőzug (Moson megye) jórészt uradalmakban élt magyarsága a két világháború között eltűnt. A határ átjárhatóságával megnőtt a Magyarországról Burgenlandba irányuló munkamigráció nyomán ideiglenesen Burgenlandban tartózkodók, illetve letelepedő magyarok száma, akik valamelyest ellensúlyozzák a magyar őslakosok fogyását, de ennek az új magyar népességnek egyházi, civiltársadalmi integráltsági foka csekély.

Szlovákia

A *Felvidéken* a viszonylag kontúros nyelvhatár miatt hagyományosan nem beszéltek szórványról, az utóbbi időben azonban mind többen felhívják a figyelmet, hogy a nyelvhatárnál fekvő városokban (Pozsony, Kassa, Léva, Losonc, Rimaszombat) már szórványhelyzetről beszélhetünk, egyes magyar településrégiók pedig a szlovák-magyar lakosságcsere, a reszlovakizáció és az elmúlt évtizedek asszimilációja nyomán már szórványrégióknak tekinthetők (Garam-völgy Léva közelében, Ipoly-völgy). Ilyen például a szinte teljesen elveszett *Zobor-vidék Hegymege* nevű tájegysége, ahol már csak a legidősebbek beszélnek magyarul. Ha az elmúlt két évtized tendenciái folytatódnak Zoborvidék egésze is hovatovább szórványrégióként minősül majd. További szórványosodó területnek tekinthető Kassa vidéke, Nagykürtös környéke, a Vág és a Garam köze Verebélytől délre az Érsekújvár–Zseliz vonalig, mely utóbbi területen a második világháborúig még tucatnyi virulens magyar többségű faluról lehetett beszélni.

Ukrajna, Kárpátalja

Kárpátalján, Szlovákiához hasonlóan viszonylag kontúros az Ungvár-Munkács, Nagyszöllős alatt húzódó nyelvhatár, az említett városok mellett a Tisza-völgy Huszttól feljebb eső völgyében élnek szórványhelyzetű magyarok, egyrészt a régi református magyar népesség még nyelvszigetként is értelmezhető maradványai (Visk, Técső), másrészt a 18-19. századi sváb földműves, illetve a részben magyar, részben vegyes rekrutációjú cipszer, osztrák, szlovák, ruszin) bányász-iparos telepítések megmagyarosodott, római katolikus vallású maradványai (Bustyaháza, Kerekhegy, Gyertyánliget, Nagybecskó, Aknaszlatina, Rahó, Körösmező).

b. Várható tendenciák a következő 20 évben

„A szórványosodás okai, tendenciái különösen az elmúlt két évtizedben” című fejezetben áttekintettük a két előző népszámlálásból levonható legfontosabb következtetéseket, a kárpát-medencei magyarság fogyásának okait, összetevőit és azt, hogy ezek mennyiben érintik a szórványrégiókat. Az alábbiakban a hozzáférhető demográfiai előrejelzések alapján bemutatjuk, hogy milyen tendenciák várhatók az elkövetkezendő két évtizedben.

Kiss Tamás a 2002-es népszámlálási évet bázisévnek tekintő 30 éves demográfiai előrejelzést készített az erdélyi megyékre vonatkozóan. A vizsgálatból kiderül, hogy a magyarság legnagyobb fogyására a klasszikus szórványmegyékben kell számítani. Krassó-Szörény, Hunyad, Temes, Szeben, Brassó, Arad és Fehér megyében a 2002-es szint (100 %) 45-55 %-ára csökken a magyarság száma, a legnagyobb csökkenés Krassó-Szörény, Hunyad, Temes megyékben következik be, ahol a magyarság 2002-höz képest 2032-re megfeleződik. A középmezőnyben helyezkednek el Máramaros, Kolozs, Beszterce-Naszód és Bihar szintén jelentős szórványtérsegeket lefedő területei, ahol 2032-ig 60-70 %-ra csökken a magyarság aránya. Kolozsvár, Dés, Torda, Nagybánya, Máramarossziget, Arad, Nagyszalonta, Nagyenyed körzeteiben kifejezetten kedvezőtlenek a magyar népesség reprodukciós esélyei: az etnikai értelemben vegyes házasságok aránya 25-40 %-os, az intergenerációs asszimilációs veszteség 10-20 %-os. A legkedvezőbb helyzetben Maros, Szatmár, Szilágy, Hargita és Kovászna megyék vannak (75-85 %), ahol a legnagyobb a tömb-helyzetben vagy kiegyensúlyozott, stabil kisebbségben (Szilágy) élő magyarok aránya.

A demográfiai előrejelzés egyik lényeges aspektusa, hogy az adott régióban hány olyan magyar gyermek lesz, akik belépnek az oktatásba. Míg 2002-ben az első osztályba iratkozó romániai magyar gyerekek 33 %-a volt székelyföldi (Hargita és Kovászna megye), addig 2032-ben ez az arány 38 %-ra emelkedik. A legkedvezőtlenebb szórvány helyzetű dél-erdélyi és bánáti régióban ez a két arány 16,7 %, illetve 8,2 %, azaz a szórványnépesség erőteljesebb asszimilációja révén területileg egyre koncentrálódó magyarsággal és kisebbségi infrastruktúrával együtt válnak a beiskolázási feladatok és kihívások is egyre koncentráltabbá.

2. táblázat. Az egyes erdélyi régiók súlya az első osztályba iratkozó népességen belül (Kiss Tamás 2007)

	Teljes magyar népesség 2002	Első osztályosok		
		2002	2022	2032

Székelyföld	27, 7 %	33, 1 %	36,9 %	38,2 %
Maros megye	14,9 %	14,9 %	15,2 %	15,4 %
Partium	26,1 %	28,2 %	28,0 %	28,8 %
Észak-Erdély	14,5 %	12,0 %	10,6 %	9,3 %
Dél-Erdély és Bánát	16,7 %	11,7 %	9,3 %	8,2 %
Erdély	100 %	100 %	100 %	100 %

Kiss Tamás erdélyi kutatásai nyomán egyértelműen arra következtetésre jut, hogy azokban a megyékben, ahol nagyobb arányban vannak jelen a magyarok, jóval kisebb a várható fogyás mértéke (2002-höz képest 2032-ig 15-25 %). Másik szintén a szórányszerű magyarok szempontjából hangsúlyos következtetése az, hogy a fogyás sokkal jobban érinti a városokat és városiasodott régiókat.

A felvidéki magyarság az asszimiláció és a rejtett migráció/külföldi munkavállalás miatt rövid távon is apadni fog. Létezik optimistább felfogás, miszerint az uniós csatlakozásnak és gazdasági erősödésnek köszönhetően stabilizálódhat a magyarság lélekszáma. Ha erre esély is van, az leginkább a tömörszerű csallóközi, mátyusföldi, garam-menti és ung-vidéki régiókban teljesülhet, a Zobor-vidéken, Kassa környékén, a nagyvárosokban semmiképpen. Reálisabbnak tűnik az az előrejelzés, hogy 2025-ig a magyarok lakta komáromi és érsekújvári járásokban a népesség 10 %-os csökkenése várható. A szlovákiai népesség öregedő korstruktúrája inkább a pesszimistább jóslatok bekövetkezését valószínűsíti. Egyedül a nagyobb migrációs többletet élvező központokban (főleg Pozsony és környéke) és a nagyobb roma lakosságú kelet-szlovákiai területeken a nagyobb természetes szaporodás miatt kedvezőbbek a korosztályi viszonyok, azonban általában a dél-szlovákiai magyarok lakta sávról elmondható, hogy erőteljesebb az öregedés, magasabb a halandóság, kisebb a népszaporulat, mint a szlovák régiókban.

A vajdasági magyarság 1990-es évekbeli fogyatkozásában a Romániánál és Szlovákiánál ismertetett tényezők mellett a délszláv háború kiváltotta menekülési hullám is szerepet játszott. Az 1991-2002 közötti mintegy 50.000 fő veszteség a körülményekhez, a kritikus gazdasági

helyzetéhez, a szerb nacionalizmus túlkapásaihoz és a Vajdaságban megtelepedő horvátországi, boszniai és koszovói szerb menekültek asszimilációs nyomásához képest nem is tekinthető olyan jelentősnek, az elemzők nagyobb csökkenést prognosztizáltak. Az ezredfordulót követő évtizedekben várhatóan visszaáll a tízévenkénti megközelítően 10 %-os veszteség. Itt várhatóan pozitív, megtartó szerepet játszik az ország demokratizálódása, a Vajdaság autonómiai jogosítványainak visszaállítása, illetve bővítése, a gazdasági helyzet fokozatos konszolidációja összefüggésben a javuló euroatlanti kapcsolatokkal és a csökkenés visszafogásában várhatóan szerepet játszhat, hogy a Vajdaságban is mind kevesebben vallják magukat jugoszláv nemzetiségűnek, és ez a magyar nemzetiségűek számát valamelyest emeli. Bizalomra adhat okot, hogy a vajdasági magyar nemzetiségi választói névjegyzékbe rövid idő alatt, 2009. karácsonyáig sikerült a törvény által szabott minimális 117.320 főnek feliratkoznia, amely a vajdasági magyarság a helyi és tartományi ügyek iránti elkötelezettségét és a magyar identitás megvallásának igényét jelzi. Ami viszont beláthatatlan, hogy a helyi, mikroregionális szinten miként érvényesül a délszláv háborúk nyomán Vajdaságban, jelentős arányban magyar nemzetiségi környezetben letelepített mintegy negyedmilliónyi menekült közvetlen asszimilációs nyomása. A szórványvidékeken elmondható, hogy a kedvezőtlen demográfiai és gazdasági körülmények ellenére a magyarság helyzete stabilizálódhat, arányaiban várhatóan együtt csökken a tömbben élő magyarsággal, helyenként kicsit talán kedvezőbbnek is lesz mondható.

Kárpátalján a többi kárpát-medencei nemzetrészhez képest a magyarság csökkenése kisebb mértékű, 1989 és 2001 között 4,2 ezer főnyi (2,7 %) volt. Ez a csökkenés nagyobb lett volna, ha nem ellensúlyozza egy a magyar kisebbségek körében jószérivel ismeretlen jelenség a magyarságba való beolvadás, illetve a korábban más nemzetiségbe beolvadtak reasszimilációja, amely Molnár József szerint hozzávetőlegesen 4.000, korábban cigánynak, ukránnak és szlováknak iratkozó kárpátaljai lakos magyar identitásválasztásával magyarázható. Ezen tartalék kimerültével az ezredforduló után a kárpátaljai magyarság fogyatkozása felgyorsul, évente mintegy 1.000 fős fogyást prognosztizálnak, arra hogy ez a fogyás miképpen érinti a kárpátaljai szórványrégiókat nincs pontos előrejelzés. Az biztosnak látszik, hogy a szórványrégiókban a egyes házasságok növekvő aránya, a városi szórványokban pedig a várhatóan erősödő munkavállalási célú migráció, kitelepedés lesz döntő tényező.

A kisebb létszámú határon túli magyar nemzetrészekben (Horvátország, Szlovénia, Ausztria) a kedvezőtlen korstruktúra miatt még kifejezettebb az etnikai önreprodukcióra való képtelenség, az ezredfordulóhoz képest 2030-ig 30-40 %-os csökkenés prognosztizálható.

A fenti becsléseket, prognózisokat természetesen tovább lehet pontosítani a 2011-12-ben esedékes népszámlálások adatainak ismeretében. A kárpát-medencei magyarság – benne a szórvány – fogatkozását érdemes differenciáltan és a magyarországi demográfiai folyamatokat is figyelembe véve értékelni. Nem hagyható figyelmen kívül az általában kedvezőbb demográfiai mutatókkal rendelkező magyar nyelvű cigány népesség jelenléte bizonyos régiókban (Kelet-Szlovákia, Kárpátalja, Marosvásárhely környéke, Erdővidék, Háromszék). Integrálásuk, magyarságukban való megtartásuk, a magyar intézményrendszer – különösen az oktatás – kinyitása irányukban kulcskérdés lehet egyes régiók magyarságának demográfiai stabilizálásában. A szórványok és az egész kárpát-medencei magyarság demográfiai kilátásai kapcsán fontosnak érezzük a magyar nyelvi kompetencia fennmaradását (akár a nemzetváltás után is). Az utódállamok – Magyarországot is beleértve – lassan egy évszázada egynyelvűeket akarnak faragni állampolgáraikból, nincs becsülete a kiegyensúlyozott kétnyelvűségnek, ezt a társnépekkel szembeni bizalmatlanság, a globalizáció trendjei is erősítik: inkább fontosnak tartjuk az angol elsajátítását, mint a szomszéd nyelvének ismeretét.

Az elmúlt évtizedben érezhető egy paradigmaváltás a határon túli magyar nemzetrészek szülőföldön történő maradásának szorgalmazása kapcsán. Míg korábban a nemzetpolitikai jellegű megnyilvánulások egyértelműen a szülőföldön maradást szorgalmazták és ilyen irányú támogatáspolitikákat fogalmaztak meg, újabban felerősödőben van az a vélemény, miszerint a szomszéd államokban amúgy is asszimilációnak kitett magyar népesség befogadásával Magyarország valamelyest ellensúlyozni tudja az 1981 óta tartó népességcsökkenést. Ezzel sokan elkerülhetőnek vélik azokat a jelentős – idegen kultúrájú, nyelvű és vallású népesség migrációjával előállt – integrációs, „multikulturális” kihívásokat, melyekkel igazán a nyugat-európai országok sem tudnak megbirkózni. Tekintve, hogy a beolvadásnak leginkább kitett határon túli magyar népesség éppen a szórványnépesség, joggal felmerülhet az az igény, hogy e demográfiai utánpótlás perspektivikus merítési területei pontosan a szórványterületek legyenek. Fontos tudni azonban, hogy a szórványterületek magyar lakosságánál azonban kialakultak azok a kétnyelvűségi rutinok, interkulturális és integrációs minták, amelyek a többségi román, szlovák stb. társadalomba való beilleszkedést zökkenőmentessé teszik, ebből következően a magyar identitás megtartásának vagy elvesztésének már alig van tétje. Másfelől Magyarország – mint célország – presztízse, vonzereje, gazdasági ereje, a munkalehetőségek megléte is nagyban befolyásolja ennek a lakosságcsoportnak az áttelepülési hajlandóságát.

c. Diaszpóra – avagy a Kárpát-medencén kívül élő magyarok

A Kárpát-medencén kívül élő magyarok („nyugati magyarság”) több kitelepülési/menekülési hullám során hagyták el Magyarországot. Ezek rövid áttekintése részben magyarázza az új hazába került magyarok integrációs, asszimilációs útját.

A 19. század utolsó harmadában az Osztrák-Magyar Monarchián belül végbemenő gazdasági változások (főként a cseh és morva ipar konkurenciája) és emellett a feudális struktúrák és birtokviszonyok konzerválódása miatt a magyarországi iparosok és a szegényparaszttság széles rétegeit érintette a tengerentúli kivándorlás. Figyelembe véve a visszavándorlásokat és a bevándorlást, az első világháborút megelőző 35 év tényleges vándorlási vesztesége 1,3-1,4 millió főre becsülhető. A dualizmus teljes időszakát tekintve mintegy 2,2 millió fő vándorolt ki Magyarországról, 85 %-uk Amerikába. Ez a kivándorlás szelektíven érintette az ország területét, a legkirívóbb a Kelet-Felvidék (Gömör-Kishont, Abaúj-Torna, Sáros, Szepes, Ung, Zemplén) és az Északkelet-Alföld (Szabolcs és Szatmár megyék), a Délvidék (Bácska és Bánát), valamint Horvátország hegyvidéki területeinek érintettsége. A kivándorlók egynegyede visszatért. A kivándoroltaknak mintegy 1/3-a volt magyar, tehát a magyar állam egyéb nemzetiségeihez képest a magyarság a külső vándorlásban alulreprezentált volt. A szociális-gazdasági rekrutációt illetően a kivándoroltaknak túlnyomó része kezdetben iparos, kereskedő és bányász volt, majd a századforduló táján a szegényparasztok, cselédek, napszámosok váltak meghatározóvá.

A két világháború között a kivándorlás jelentősen lecsökkent, Amerika a bevándorlás korlátozása miatt 1920 és 1940 között csak kb. 40.000 magyar bevándorlót fogadott be, arányaiban egyre többen telepedtek meg Kanadában, Dél-Amerikában és Európában. Az utóbbiak jelentős része a Tanácsköztársaság nyomán menekült politikai emigráns, baloldali értelmiségi volt. A harmincas évektől leginkább a fokozódó diszkrimináció és a zsidótörvények által ellehetetlenített zsidóság amerikai (Dél-Amerika is!) és palesztinai kivándorlása volt számottevő.

A második világháború végén a visszavonuló németekkel és nyilasokkal együtt menekült, menekülésre kényszerített mintegy 120.000 főnyi, Németország területén hadifogoly-, illetve menekülttáborokba került népesség (köztük sok csendőr, szélsőjobboldali aktivista) jelentős része is a diaszpóra létszámát növelte. Az 1945 utáni politikai okok miatti elvándorlás kevésbé a parasztsgot, mint inkább a városi csoportokat, az értelmiséget és a háború előtti elitet érintette. Ez is két menekült hullámra osztható: a negyvenötösök, a „nemzeti emigráció” a Horthy rendszerben exponáltabb, konzervatívabb hitvallású személyekből rekrutálódott, majd az 1945-

ös változásokat elfogadó, Magyarország demokratikus átalakításában bízó „negyvenhetesek”, jórészt kisgazda, parasztpárti és szociáldemokrata politikusok.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően megközelítően 200.000 ember hagyta el Magyarországot. A távozók közül csak 7 % volt mezőgazdasági dolgozó, 50 %-uk budapesti lakos, kétharmaduk férfi és zömük a 15 és 39 év közötti munkaképes korosztályhoz tartozott. A határok 1957-es lezárásával a kivándorlás minimálisra szűkült, 1988-ig évente kb. 3–6 ezren vándoroltak ki, a gazdasági célú, illetve a tanulási célú migráció a rendszerváltás után felerősödött.

Mint láthattuk, az egyes kitelepedési hullámokban érkezettek szociológiai jellemzői, képzettségi, iskolázottsági mutatói, mobilitási hajlandósága, politikai hitvallása, érdekérvényesítő potenciálja stb. tekintetében nagy különbségek mutatkoztak. Ezek a mintegy „vérátömlesztéssel” frissülő diaszpóra közösségekben ellentéteket, elkülönüléseket, bizalmatlanságokat is szültek. A legkorábban kitelepedetteknek ma már 3-4. generációs leszármazottairól beszélhetünk, akiknek ugyan van egyfajta „genealógiai” magyar identitásuk, a magyar nyelvet már nem beszélik, a magyar kultúrát sok esetben már elég felszínesen, bizonyos identitásszimbólumok (magyar ételek, zene, motívumok, viselet), emóciók révén élik meg, körükben már inkább csak a családtörténeti emlékezetben van helye a magyarságnak. Különösen érdekes ebben a tekintetben a Brazíliába kivándorolt Veszprém megyei svábok leszármazottainak az esete, akik saját eredeti etnikus kultúrájukat elfeledve és feladva, a kibocsátó állam magyar kultúráját, táncait, zenéit, egyes esetekben nyelvét tanulják vissza.

A kezdetben a tengerentúlon megtelepült magyarok meglehetősen koncentráltan, külön településeket, városrészeket alkotva telepedtek meg. Ez segítette a magyar intézmények, egyházközségek megalapítását, fenntartását. Ez a viszonylagos koncentráció a magyarok, különösen a másodgenerációsok, foglalkozási, társadalmi és lakóhelyi mobilitásával és a befogadó országok gazdasági szerkezetváltozásával oldódott és a 20. század végére Amerikában már csak egy-két karakteresebb magyar jellegű városrész maradt meg. Az 1956-os menekültek is csak részben kötődtek a korábbi magyar jellegű városrészekhez. A kivándorlók a célországokban számos magyar egyházközséget, egyesületet, tudományos társaságot, politikai szervezetet, iskolát, klubot, könyvtárat, vasárnapi iskolát, ének- és tánccsoportot, cserkészcsapatot, sajtóorgánumot, rádiót, könyvkiadót alapítottak. Ezek az intézmények a bevándorlások hullámainak követve, a mindenkori igényeknek megfelelően és a befogadó országok sajátosságaihoz igazodva születtek meg, egyszerre szolgálták a magyarok lelki, közéleti, művelődési és társasági igényeit, az újabb menekülthullámokkal újra és újra feltöltődtek, de ennek ellenére gyakran küzdöttek és

küzdenek szakemberhiánnyal, különösen a tanítókból, tanárokból és egyes területeken a magyarul szolgáló lelkészekből volt hiány. Ezeket a gondokat az anyaország korábban államszocialista természetű kultúr-, egyház-, és az emigrációval szembeni politikája, újabban az anyagi lehetőségek korlátozott volta miatt nem tudta/tudja igazán orvosolni. Az anyanyelv visszatartásában a magyarországi Balassi Intézetnek van és lehet nagy szerepe, óriási lehetőségeket nyújt természetesen az internet, ahol lehetőség van internetes tananyagok, tudástárak kifejlesztésére és használatára és a szétszórt közösségek, családok kapcsolattartására, mintegy virtuálisan szervezve a diaszpóra létét. Mivel diaszpóra másod-harmadgenerációs tagjai közül sokan már nem beszélik az anyanyelvet és a diaszpóra-magyarok is egyre nagyobb szétszórtságban élnek, a magyar intézményeket hozzávetőlegesen csak 5-10 %-uk veszi igénybe. A magyar diaszpóra közösségek elöregedésével ezeknek a szervezeteknek a vitalitása is csökken, nem egy közülük már beszüntette a működését.

A nyugati magyarság létszámát nagyon körülményes megbecsülni, egyrészt fontos különbséget tenni a magyar származásúak és a magyar nyelvet beszélők, magyar nemzetiségűek között. A pontos számok meghatározását az is nehezíti, hogy sok ország a származási hely szerinti állam nemzetiségét adja meg az Erdélyből, Vajdaságból stb. származó magyarok nemzetiségeként. Az *Amerikai Egyesült Államokban* a népszámlálásokkor 1980-ban 1.776.902, 1990-ben 1.582.302, 2000-ben 1.398.702 fő nyilatkozott úgy, hogy magyar származású (itt az ún. „első származásként” és „második származásként” a magyart megjelölők együttes számáról van szó, tehát bele számít az is, akinek pl. egyik nagyszülője volt magyar), közülük megközelítően 120.000-en használják otthoni környezetben a magyar nyelvet. Figyelembe véve a nagyszámú vegyes házasságban élő magyart, ahol nem adódik mód otthoni magyar nyelvhasználatra és azt, hogy a magyar nemzeti kötődés nyelvismerettől függetlenül is megmaradhat, mintegy 600.000 főre becsülik azoknak a számát, akik többé-kevésbé őrzik magyar önazonosságukat.

Kanadában mintegy 92.000 magyar él, Dél-Amerikában Brazíliában (70.000 fő) és Argentínában (40.000 fő) él a legnagyobb magyar diaszpóra közösség. Európában Németország (120.000 fő), Ausztria (45.000 fő), Nagy-Britannia (30.000 fő), Franciaország (45.000 fő) és Svédország (27.000 fő) magyar közösségei a legnagyobbak. Számottevő magyar, magyarországi származású zsidó él Izraelben (270.000 fő), Afrikában a Dél-Afrikai Köztársaságban él mintegy 10.000 főnyi magyar. Említésre méltó még Ausztrália és Új-Zéland magyarsága (62.000, illetve 3.000 fő).

3. táblázat. A magyar származásúak és a magyar nemzetiségűek (magyarul beszélők) száma a Kárpát-medencén kívül az ezredfordulón végzett népszámlálások, illetve becslések szerint (n. a. – nincs adat)(Kovács Ilona 2008; 2006-os jelentés a Kárpát-medencén kívül élő magyarságról)

Ország	Magyar származásúak száma	Magyar nemzetiségűek száma
Észak-Amerika		
Amerikai Egyesült Államok	1.398.702	150.000 - 600.000
Kanada	267.255	27.000 - 92.000
Dél-Amerika		
Brazília	n. a.	10.000 - 70.000
Argentína	n. a.	20.000 - 40.000
Venezuela	n. a.	5.000
Uruguay	n. a.	4.000
Európa		
Németország	n. a.	120.000
Ausztria	n. a.	45.000*
Csehország	n. a.	15.000
Svájc	n. a.	15.000 – 20.000
Olaszország	n. a.	10.000
Franciaország	n. a.	45.000
Nagy-Britannia	n. a.	30.000
Hollandia	n. a.	12.000
Belgium	n. a.	15.000
Dánia	n. a.	4.000
Svédország	n. a.	27.000

* A burgenlandi magyarságot nem számítva.

Norvégia	n. a.	4.000
Afrika		
Dél-Afrikai Köztársaság	n. a.	10.000
Ázsia		
Izrael	270.000**	27.000
Oroszország	n. a.	20.000
Ausztrália és Óceánia		
Ausztrália	n. a.	62.000
Új-Zéland	n. a.	3.000

Szórványhelyzetben a Kárpát-medence országaiban

a/ Gazdasági, munkaerőpiaci helyzetkép

Románia 2007-es Európai Unió csatlakozása és az elmúlt tíz év gazdasági stabilizációja, fejlődése ellenére számos öröklött és nehezen korrigálható gazdaságszerkezeti problémával küzd. Ezek közül elsősorban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak a régió átlagát is meghaladó aránya (a foglalkoztatottak 1/3-a!), az erdélyi részeken is érvényesülő területi egyenlőtlenségek és a nagyszámú – egyes becslések szerint közel 3 millió – külföldön munkát vállaló román állampolgár ellentmondásosan értékelhető szerepe emelendő ki.

Számos gazdasági és foglalkoztatottsági mutató tekintetében azonban az erdélyi magyarság a többségi románsághoz képest még rosszabb helyzetben van. Ez általában a kedvezőtlenebb korstruktúrával, a városi lakosság alulreprezentáltságával és azzal a ténnyel magyarázható, hogy a magyarok által lakott székelyföldi területek az ország gazdaságilag, infrastrukturálisan a legkevésbé fejlett területeinek számítanak.

** Magyarul beszélők száma

A magyarok demográfiai helyzetéből következően 1992 és 2002 között a román lakossághoz képest nemcsak az aktívak, hanem az inaktívak száma is csökkent. A három székelyföldi megye (Hargita, Kovászna, Maros) teszi ki az összes erdélyi magyar aktív foglalkoztatott közel 50 %-át. A foglalkoztatottsági változások elemzéséből kiderül, hogy a romániai magyar népesség alapvetően igazodott az országos tendenciákhoz, de külön megvizsgálva a román és magyar etnikum 1992 és 2002 közötti trendjeit, elmondható, hogy a magyarság kedvezőtlenebb helyzetben van, újratermelődtek a korábban is ismert etnikai egyenlőtlenségek. 1992-2002 között a magyaroknál a két legmarkánsabb, átlagot is meghaladó kedvezőtlen változás a foglalkoztatottak arányának csökkenése és a nyugdíjasok arányának növekedése volt. A tanulók és egyetemisták arányát tekintve is kedvezőtlenebb a helyzet az országos és a román átlaghoz képest. 1992-höz képest azonban a magyarok munkaerőpiaci helyzetében pozitív változások is észlelhetők, mindenekelőtt egyes csoportok foglalkoztatottsági mutatóiban, a magyarok körében magasabb a munkát vállalók aránya. Az országos trendeknek megfelelően a statisztikai adatok segítségével befogható időszakban a magyarok körében is erősödött a politikában, adminisztrációban, gazdaságban foglalkoztatott elitcsoportok aránya, nőtt a szolgáltatási, kereskedelmi területen dolgozók aránya, ellenben 20-40 %-kal csökkent az egyéb szakképzettséget igénylő munkahelyeken foglalkoztatottak aránya (az ipari foglalkoztatottaknak a posztoszocialista átmenetre jellemző csökkenése miatt), igaz ez a csökkenés a magyarok körében örvendetesen kisebb mértékű volt mint a románoknál. Kedvezőtlen, de a térségben nem társtalan és hosszú távon a gazdasági beruházásokra is kiható fejlemény, hogy növekedett a szakképzetlenek aránya. Az országos trendekhez képest 1992 után kevésbé nőtt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, azaz a magyarság körében kisebb mértékű a visszaparasztosodás, az agráriumba történő visszaáramlás, mint a románságnál. Az ezredforduló után viszont már megindult a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának csökkenése. A falusi térségekben figyelemreméltó különbség az is, hogy míg országosan a falusi aktív lakosság 50 %-a mezőgazdaságban tevékenykedik, addig a magyaroknál ez csak 29,5 %, az átlagot tekintve a magyar falusi népesség tehát kevésbé kötődik a mezőgazdasághoz.

Regionális bontásban vizsgálva már több, a szórványterületek helyzetére jellemző tendenciát állapíthatunk meg. Az inaktív népesség aránya tekintetében Hargita és Kovászna, valamint Szilágy megyében a legkedvezőtlenebb az arány, megközelítik a 60 %-ot, az északnyugati, nyugati határmenti megyékben és Kolozs megyében a kép jóval kedvezőbb. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányát tekintve Bihar, Beszterce-Naszód, Szatmár és Szilágy megyékben találkozunk a magyarok körében a legnagyobb értékekkel, 2002-re jelentős növekedés történt Hargita megyében és a szórványnak számító Temes és Beszterce-Naszód megyékben. A politikai és gazdasági vezetők arányát tekintve a legerősebb megyék értelemszerűen Hargita és Kovászna, illetve a szórványnak

tekinthető Fehér, Arad és Temes, 2002-re megerősödött Kolozs, Maros megye is. Az értelmiségi tudományos réteg az egyetemi központokkal rendelkező megyékben haladja meg az átlagot (Kolozs, Temes, Hunyad, Brassó), 2002-re sokat erősödött Maros megye is. Az értelmiségi, tudományos réteg a magyar lakosságszámhoz viszonyított aránya a legalacsonyabb Hargita, Kovászna, Szatmár és Bihar megyékben. A szolgáltatásban és kereskedelemben dolgozók aránya 1992-ben Kovászna és Brassó megyékben volt a legmagasabb, 2002-re Kolozs, Hargita, Krassó-Szörény és Arad megyékben átlag felett erősödött. Az iparban és építőiparban foglalkoztatottak tekintetében Kolozs és Bihar megye van az élen.

Sok regionális eltérés a város-vidék különbségben is gyökerezik, ebből a szempontból a székelyföldi megyék – Marosvásárhely és környékét nem számítva – az ország közepén kevésbé városiasodottnak, periférikusnak mondhatók, magas a munkanélküliség, sok szórványterület viszont, különösen a nyugati országhatár mentén, (főképpen Temes és Arad megye) gazdaságilag, infrastrukturálisan és a munkaerőpiaci lehetőségek tekintetében kedvezőbb helyzetben van. Hasonlóképpen polarizálódnak a belső-erdélyi megyék, illetve szórványterületek is, foglalkoztatottsági szempontból jobb pozícióban vannak a nagy dinamikus dél-erdélyi központok (Brassó, Nagyszeben) körül fekvő magyar szórványterületek, valamint Kolozsvár és Nagybánya vonzáskörzetei, gazdasági árnyékban vannak viszont Szilágy, Beszterce-Naszód és a Mezőség belső-erdélyi területei.

A munkanélküliség mutatóit tekintve elmondhatjuk, hogy úgy országosan, mint a magyarok lakta erdélyi megyéket illetően az ezredforduló után csökkent a munkanélküliség, 2000-2004 között összesen 450.000 fővel. 2004-ben Maros megye (4, 4 %) kivételével a munkanélküliség mindenhol meghaladta az országos átlagot, a legmagasabb arányú Kovászna és Hargita megyében (8,1, ill. 7,2 %), valamint Kolozs és Szilágy megyében volt, a legalacsonyabb pedig a határ menti megyékben: Szatmár, Bihar, Arad. Ezek a mutatók 2009-2010-re a gazdasági válság miatt kedvezőtlenebbé váltak: 2010 elején Kovászna megyében 12,2 %-os, Hargita és Szilágy megyében is 11 % -os, míg Szatmárban és Biharban 6 %-os a munkanélküliség. Az általános gazdasági szerkezetváltozást jelzi, hogy a munkanélküliek körében az alacsonyabb végzettségűek képviselik mindenhol a legnagyobb arányt, alapvető kihívás ennek a képzetlen rétegnek a különböző képzési programokba történő becsatlakoztatása, amit egyszerre nehezítenek emberi tényezők és a sok helyen fejletlen infrastruktúra, közlekedés. A munkanélküliségi adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a nyilvántartásokban foglalkoztatottként szerepelnek azok az alacsony hatékonyságú, gyakran még az önellátásra is képtelen családi gazdaságokban, a „megélhetési” mezőgazdaságban dolgozók, akiknek a munkaerőpiacra történő bevonása szintén nagy tartalékot jelent, a fiatalabbak közülük rendszeresen dolgoznak külföldön. A válság ez utóbbi munkavállalói csoportot is érzékenyen érinti,

2009 első hat hónapjában közel felére csökkent a Nyugat-Európában dolgozó román vendégmunkások által hazautalt pénzösszeg. Míg a 2008-at megelőző években a román gazdaságot a krónikus munkaerőhiány jellemezte, a válság nyomán a külföldön állástalanul maradt román állampolgárok egy részének tömeges hazatelepülésével lehet számolni, ami szintén munkanélküliség-növelő tényező.

Szlovákiában, bár az elmúlt évtizedben bizonyos régiókban, így például a magyarlakta területek nyugati, Pozsonyhoz közeli részén sokat javultak a gazdasági, foglalkoztatási mutatók, és csökkent a munkanélküliségi ráta, a világgazdasági válság nyomán ismét kedvezőtlen tendenciák érvényesülnek. 2010. januárjában 12,89 százalékra emelkedett a szlovákiai munkanélküliség aránya. A Dél-Szlovákiában élő magyarságot a kedvezőtlen tendenciák eltérő mértékben érintik. Elöljáróban érdemes annyit megjegyezni, hogy a dél-szlovákiai, 700 km-re elnyúló magyarlakta régió a szlovák területekkel összehasonlítva hagyományosan kedvezőtlenebb korstruktúrájú. Az agrárszektor által dominált térségben 2001-ben a gazdaságilag aktív szlovákiai magyarok 9,6 %-a dolgozott a mezőgazdaságban, az országos átlag 4,3 % volt. A kevesebb iparvállalattal rendelkező, nagyobb munkanélküliségi aránnyal és a határmentiség sok hátrányával megvert területen belül szintén érvényesülnek az eltérő mezo- és mikroregionális adottságokból következő egyenlőtlenségek. Általában elmondható, hogy a nyugati (zömmel csallóközi és mátyusföldi) – Pozsony, Nagyszombat, Nyitra vonzásában fekvő járások területén a legkedvezőbbek a gazdasági mutatók. Így a Nyitrai körzetben, ahol a hovatovább szórvánnyá váló zaborvidéki magyarság is él, 2007-ben a munkanélküliség 5 %-os volt. A térségben Nyitrán a legnagyobb a 250 főnél több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok koncentrációja, vonzása a zaborvidéki magyarságra azzal jár, hogy egyre több városi munkahelyére ingázó magyar szülő a nyitrai szlovák iskolákba íratja gyermekét. A Lévai-járástól keletre mind a munkanélküliségi, mind a bérezési és foglalkoztatottsági mutatók tekintetében is rosszabbodik a helyzet. 2007-ben a Lévai-járásban 12 %-os, a Párkányi körzetben 8 %-os, a jelentősebb számú szórványhelyzetű magyarságnak otthont adó Nagykürtösi járásban 20 %-os, a Rimaszombati járásban 28 %-os volt a munkanélküliség. Kassa és körzete kedvezőbb gazdasági helyzetben van, a határnál fekvő Kenyhec ipari parkja az elmúlt évek egyik gazdasági sikertörténete. A rossz adottságú Nagykürtösi járásban az országos mutatónál mintegy 35 %-kal alacsonyabbak az átlagkeresetek. Egyes járásokban (különösen Rimaszombat) a szakképzetlen és a gazdasági szerkezetváltástól sújtott cigány lakosság magasabb aránya is munkanélküliség növelő tényező.

A dél-szlovákiai régió gazdasági szerkezetváltása, a lakosság tömeges foglalkozáscseréje jelentős munkaerőmigrációt váltott ki és ez a népesség területi elrendeződésére is hatással volt. Ennek egyik legjellemzőbb folyamata a magasabb képzettségű munkaerőnek a keleti területekről a

nyugati járásokba (Pozsony, Somorja, Dunaszerdahely), illetve a nagyobb regionális központokba történő áttelepedése.

A dél-szlovákiai magyar (és szlovák) munkavállalók egy része a hazai munkalehetőségek hiánya és a majdnem 25 %-kal magasabb magyarországi bérszínvonal miatt az ingázást választotta. 2008 tavaszán hozzávetőlegesen 26.000 szlovákiai munkavállaló dolgozott a határ túloldalán, túlnyomó részük Nagymegyer, Komárom, Párkány és Ipolyság vonzáskörzetéből utazott magyarországi, zömmel Győr, Komárom és Esztergom körzetében található munkahelyére és jórészt gépipari és elektrotechnikai munkahelyeken dolgozott. Az egyik legnagyobb munkaadó az esztergomi Suzuki autógyár volt, ahol 2007 őszén a 6.300 alkalmazottból 2.700 volt szlovákiai állampolgár. 2007 óta a magyarországi munkavállalás csökkenő tendenciát mutat, ennek okai a szlovákiai munkahelyek számának növekedésében, a szlovákiai bérszínvonal emelkedésében és a válság miatti magyarországi leépítésekben keresendők. 2009. március végén mintegy 15.000 szlovák állampolgár dolgozott Magyarországon, ami 2008. márciusához képest 3.000 fős csökkenésnek felel meg. *Kárpátalja* mint a legnyugatibb fekvésű ukrajnai megye a gazdasági mutatók tekintetében – kedvező helyzete ellenére is – az egyik legelmaradottabbnak mondható. A mezőgazdasági dominanciájú gazdasági szerkezet és a korábban jelentős városi ipar tönkremenetele hátrányos gazdasági helyzetet konzervált az elmúlt 20 esztendőben. Ez leginkább a lakosság reáljövedelmének az országos mutatóknál is rosszabb szintjében és az ezzel összefüggő elszegényedési folyamatokban mutatkozik meg. Nem elhallgatandó azonban, hogy a nagyon kedvezőtlen alaphelyzetből a jelentős működő tőke befektetések révén az ezredforduló után megindult a megye kilábalása: 2000 és 2006 között Kárpátalja GDP-je 2,8-szorosára nőtt, az egy főre jutó nemzeti jövedelem négyszeresére nőtt, bár így is a legkisebb maradt ukrajnai viszonylatban.

A privatizáció – a gazdasági háttér elégtelensége és a tőkehiány miatt – meghatározóan a kis- és középvállalatokat érintette. Ukrajna függetlenné válása óta folyamatosan Magyarország a legnagyobb külföldi befektető Kárpátalján, ahol 110 magyar-ukrán vegyesvállalat működik. A kárpátaljai magyarok háromnegyed része agrárjellegű kistelepüléseken él, általában alacsonyabb társadalmi és anyagi elismertségű foglalkozásokat folytat és fokozottan ki van téve a munkanélküliség veszélyének. Nagy gond a magyar népesség alulképzettsége és alulreprezentáltsága a vállalkozói szférában. A hivatalos munkanélküliségi mutatók Kárpátalján általában alacsonyak, mert csak minden tizedik állástalan fordul a foglalkoztatási központokhoz, azaz a munkanélküliek tényleges arányát hozzávetőlegesen a hivatalos adatok tízszeresére becsülhetjük. 10 éve a kárpátaljai munkanélküliség 5 %-os volt, 2009-ben Kárpátalján a legkedvezőtlenebb munkanélküliségi mutató a Volóci járásban volt (8,8 %), a legkedvezőbb pedig Ungváron (1,4 %). A gazdasági gondokat csak tetézték az ezredforduló körüli években pusztító katasztrofális árvizek. 2010-ben a Técsői és Rahói járásban –

klasszikus szórványterületeken – volt a legnagyobb a nyilvántartott munkanélküliek száma, itt ugyanis a mezőgazdaság kisebb mértékben kínál visszavonulási területet az iparból és szolgáltatási szférából elbocsátottak számára. A nagyvárosi szórványmagyarok (Munkács, Ungvár) kedvezőbb munkaerőpiaci helyzetben vannak.

A *Vajdaság* gazdasági gondjai a korábbi viszonylag nyitott gazdaság és a mezőgazdaság prosperálásának évtizedei nyomán a poszttitói Jugoszláviában kezdődtek. Ezt tetézte az ország szétesése, a délszláv háborúk sorozata, és Szerbia hosszantartó gazdasági és politikai elszigeteltsége. A délszláv háborúk nyomán 1990-hez képest az ipari termelés 40 %-kal esett vissza. Csak Slobodan Milošević bukásával és az elindított államigazgatási, gazdasági reformok révén vált lehetővé, hogy Szerbia ismét tagjává váljon azoknak a nemzetközi gazdasági szervezeteknek és részesévé azoknak az együttműködési folyamatoknak, melyek lehetővé tették az elmúlt években a fokozatos konszolidációt. Ennek ellenére óriási a munkanélküliség: 2006-ban Szerbiában a munkaképes lakosság 40 %-a volt munkanélküli, Vajdaságban valamivel kedvezőbb volt az arány (28 %). Ezek a mutatók azóta javultak, 2009-ben és 2010-ben a válság ellenére a munkanélküliségi arány csökkenéséről szólnak a jelentések. A jelentős részben a mezőgazdaságból élő magyar munkavállalókat kedvezőtlenül érintették az alacsony terményfelvásárlási árak, az üzemanyaghiány és az élelmiszeripar tőkehiányossága. A Milošević-érában fokozott nemzetiségi diszkrimináció érvényesült, így a magyarokat inkább érintették az elbocsátások, körükben nagyobb volt a munkanélküliség, a vezető gazdasági állásokban alulreprezentáltak voltak, kimaradtak a privatizációs folyamatokból és a szerb menekültek állami támogatással történt házhöz/házhelyhez és földhöz juttatása is hátrányosan érintette őket.

Az aktív magyar népesség aránya 33 %-al csökkent az 1961–2002 közötti időszakban, kapcsolati tőke, képzettség hiányában csekélynek mondható a vajdasági magyarok vállalkozási aktivitása és emiatt jobban ki vannak téve a munkahelyek elvesztésének. A vajdasági magyarok jelentős aránya (23,8 %) dolgozik a mezőgazdaságban, ugyanakkor alulreprezentáltak a magyarok a terciér és kvaterner szférában. Az alapvetően rurális adottságokból következik, hogy a magyar munkavállalók térbeli mobilitása csekély, 85 %-uk lakóhelyével megegyező településen dolgozik.

A *horvátországi* magyarok településterületét súlyosan érintették az 1991-es háború eseményei, a sokáig szerb kézen levő baranyai területeken a félkatonai szervezetek fosztogatásai; Kelet-Szlavóniában harci cselekmények romboltak le szinte teljes magyar falvakat (Kórógy) és kényszerítették szinte a teljes népességet menekülésre. Ezeket az anyagi és emberi károkat az érintett települések máig nem heverték ki, egykori ipari és mezőgazdasági nagyüzemek tönkrementek (pl. a bellyei mezőgazdasági kombinát súlyos gondokkal küzd), a kisgazdaságok a tőkehiány és az

értékesítési lehetőségek szűkössége miatt nem tudnak talpra állni. A horvátországi magyarság zöme által lakott kelet-szlavóniai és baranyai térségek gazdasági helyzete a legkedvezőtlenebbnek mondható. 2005 elején a horvátországi munkanélküliség aránya 19,3 százalékos volt, a területi különbségek azonban itt is jelentősek voltak: míg Zágrábban 8 %-os, addig Vukovár térségében 30 %-os volt a munkanélküliek aránya. Nem hivatalos, de a valósághoz közelebb álló becslések szerint a Drávaközben 50 %-os volt az állástalanok aránya. Átmeneti javulás után 2010-re, a válság hatására a munkanélküliség aránya ismét nőtt, februárban országosan 17,7 %-os volt, a korábbi területi különbségek sajnálatosan konzerválódtak. Ezen területi egyenlőtlenségek csökkentésében, a pannon-horvát régió – és ezen belül is a Baranya-háromszög, Kelet-Szlavónia és Nyugat-Szerémség – lemaradásának orvoslásában remélhetőleg segít Horvátország 2012-re prognosztizált EU-s csatlakozása.

A fejlett gazdaságú és az Európai Unióhoz a legsikeresebben csatlakozó *Szlovénia* is küzd területi egyenlőtlenségekkel. Az ország egyik legfejletlenebb régiója éppen a magyarok lakta Muravidék, ahonnan jelentős az elvándorlás, a lakosság nagy része idős, elmaradott az infrastruktúra és csekély a vállalkozási aktivitás. A magyarok lakta kistérség központjában, Lendván, az ezredfordulón 27-30 %-os volt a munkanélküliség. 2008-ban a Muravidéken az átlagos munkanélküliség 10 %-os volt, szemben az ország középső és nyugati felének 5 %-os arányával. Remélhetőleg a magyar-szlovén határszakaszon az elmúlt időszakban megnyílt közúti határátkelők és vasúti összeköttetés, valamint a határ menti magyar és szlovén kistérségek együttműködése dinamizálja a Muravidék gazdaságát.

A *burgenlandi* magyarság gazdasági körülményei, a tartomány relatív fejletlensége ellenére, kedvezőnek mondhatók, itt inkább az előregedés, és a horvát és szlovén kisebbséghez viszonyítva kedvezőtlenebb anyanyelvi iskolázottsági mutatók jelentenek távlati problémát a magyar közösség számára.

b/ Érdekképviselés, intézményesség, közösségek

Romániában a rendszerváltás előtt a maguk korlátozott módján a történeti egyházak képviselték, segítették az anyanyelvi pasztoráció és hittan révén a magyar szórványközösségeket. A lelkészhiány, a

filiális, leányegyházközségi helyzetű falvak szétszórtsága és sokszor elzárt elhelyezkedése, a lelkészképző intézetekbe felvehető hallgatók számának drasztikus korlátozása miatt a lelkészutánpótlás is egyre nehezebbé vált 1989 előtt, ami főleg a református egyházat sújtotta. 1989 után a megújuló történelmi egyházak mellett a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, mint a romániai magyarság politikai érdekképviselője és számos a szórványgondozást, a szórványközösségek művelődési és iskolai igényeinek kielégítését célul tűző civil egyesület, alapítvány lépett be az erdélyi szórványgondok megoldóinak, kezelőinek táborába.

Egyházi vonalon kitüntetett, kezdeményező szerepe volt az Erdélyi Református Egyházkerület lelkészének, Vetési Lászlónak, aki szórványlelkészként és egyfajta mindeneként felrázta az erdélyi és kárpát-medencei magyar közvéleményt. A sokszor 1-2 fős maradék közösségek és az életképeesebb szórványcsoportok rendszeres felkeresésével, a róluk szóló tudósítások elkészítése és publikálása (pl. a *Felebarát* és *Levél* c. szórványújságokban vagy a „*Juhaimnak maradványát összegyűjtöm*” című dokumentumfilm sorozatban), a feltáró munka mellett a református egyház, illetve a Diaszpóra Alapítvány infrastruktúráját és lehetőségeit felhasználva számos iskoláztatási és szociális probléma megoldásában nyújtott és nyújt segítséget a helyi közösségeknek. Az alapítványnak fontos kezdeményező szerepe van a szórványemlékek, családi levéltári hagyatékok, egyházi emlékek, az egyházi élettel kapcsolatos tárgyak és dokumentumok feltárásában és távlatos feldolgozásában, közgyűjteményi bemutatásában. Az egyházi fenntartású szórványkollégiumok közül kiemelendő a Kőhalmi Református Egyházköztség szórványdiák otthona, amely 50 tanuló szállását és étkeztetését oldja meg és 89 napi ingázót lát el. A zsoboki Bethesda Gyermekotthon és Szórványiskola Központ 80 férőhelyes bentlakásával, 100 fő ellátására alkalmas konyhájával 2008-ban összesen 57 gyermeknek biztosított szállást és étkezést, akik a helyi óvodában, iskolában, valamint kolozsvári középiskolák intézményekben tanultak. Jórészt szórványiskolának is tekinthető a Böjte Csaba ferences szerzetes által alapított dévai Szent Ferenc Alapítvány gyermekotthonainak egy része (Déva, Petrozsény, Zsombolya, Gyulafehérvár, Szászváros), melyekhez magyar iskolák, magyar általános és középiskolai tagozatok, napközi otthonok, magániskola (Déva), illetve kollégiumok (Déva, Kolozsvár) kapcsolódnak.

Az 1989-es romániai forradalom idején alapított RMDSZ – különösen az elmúlt években – felismerte a szórvány jelentőségét és a szórványosodás veszélyét. Ennek természetesen praktikus politikai szempontjai is vannak, hiszen a pártra voksolók egyharmada-fele szórványhelyzetben él. A politikai szervezet oktatási programjában helyet kapott az elsősorban állami támogatású, iskolabusszal elérhető, bentlakással, étkezdével rendelkező magyar kistérségi iskolaközpontok létrehozásának szükségessége. Az óvodai és elemi (I-IV.) oktatás lehetőség szerint minden magyarul lakta településen biztosítandó, a szórványvidékeken igénylik a létszám alatti osztályok

engedélyezését – áll az RMDSZ oktatási programjában. A szervezet szorgalmazza, hogy növekedjenek azok a pénzügyi keretek, amelyek segítik a szórványvidékekről érkező diákok anyanyelvi oktatását (Communitas Alapítvány, Szülőföld Alap, Eurotrans Alapítvány).

Az identitást építő intézmények hiányával jellemezhető szórványban óriási jelentősége van a civil szervezeteknek, egyesületeknek, amelyek számos lehetőséget biztosítanak az anyanyelvi művelődésre, az ismeretek, képességek magyar nyelven történő elsajátítására, a közösségépítésre. A szórványmegyék magyar civil egyesületeinek mintegy a fele valamilyen módon kapcsolódik a szórványléthez, a helyi művelődést, hagyományőrzést támogató egyesületek mellett egyre több a szórványiskolákat támogató vagy a kistérségi, regionális fejlesztésben érdekelt egyesület vagy alapítvány. Olyan nagy hagyományú erdélyi egyesületeknek is van szórványmegyékben jól működő tagozata mint az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Erdélyi Kárpát Egyesület. A szórványoktatás támogatásában és a román állami és magyarországi támogatások megpályázásában és célzott becsatornázásában számos egyesület és alapítvány működik közre, ezek között vannak egy-egy szórványkollégiumra összpontosító szervezetek, mások támogató tevékenysége egy-egy régió iskoláira, óvodáira és magyar öntevékeny csoportjaira terjed ki. A teljesség igénye nélkül érdemes néhány emblematisztikus kezdeményezést számba venni. A Kallós Zoltán Alapítvány 1999-ben létrehozta és támogatja a Kolozs-megyei Válaszúti Szórvány Oktatási és Kulturális Központot. A temesvári Bartók Béla Alapítványnak 1992-es indulásakor az elsődleges célja a Bartók Béla Elméleti Líceumnak, Temes-megye egyetlen önálló magyar középiskolájának támogatása volt, ma már a teljes bánági szórvány iskolahálózattal kapcsolatos feladatokat ellát: egyebek mellett szociális ösztöndíjprogramokat, tanári szolgálati lakásprogramot koordinál, hozzájárul a magyar diákok ingázási költségeihez, napközis programokat, különféle tehetséggondozó programokat működtet. A segesvári Gaudeamus Alapítvány 1998-tól szórványkollégiumot működtet, amely jelenleg 52 tanulónak biztosít megfelelő szállás-, étkezési- és tanulási körülményeket, és támogatja a környékbeli magyar iskolával nem rendelkező településekről történő beírást. A Szamosújvári Téka Alapítvány által fenntartott Mezősegi Téka Szórványkollégium a Mezőség és Szamoshát 27 szórványtelepüléséről fogad 1-12. osztályos tanulókat (a 2007-2008-as tanévben már 100-at), akik szállásban, ellátásban, magyar anyanyelvi oktatásban, szabadidős és oktatási programlehetőségekben részesülnek. A moldvai magyar oktatást és a csángó gyerekek tehetséggondozását, továbbtanulását a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége koordinálja. Több egyesület és alapítvány szervez keresztszülői programokat (pl. Dévai Szent Ferenc Alapítvány keresztszülői programja, Szamosújvári Téka Alapítvány, Keresztszülők a Moldvai Csángómagyarokért Egyesület), melynek során „örökbe fogadnak” és rendszeresen támogatnak szórványban vagy a Csángóföldön élő gyermekeket.

Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártja és a 2009-ben alakult Most-Híd nevű formáció látja el a magyarság politikai érdekképviselését. 2008. május 17-én a Magyar Koalíció Pártjának Stratégiai Tanácsa és a Zoboralja Közhasznú Társaság szórványkonferenciát szervezett, mely az első nagyobb a szórványosodás felvidéki veszélyeivel szembenező fórum volt Szlovákiában. A szórványosodó felvidéki területek magyar népességének egyfajta érdekképviselési fórumaként és a magyar párt szervezési háttérként is működik a mintegy 500 települést felölelő Csemadok (Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség, régi nevén: Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége), mely a szlovákiai magyarság identitásának, kultúrájának megtartását és nemzetiségi jogainak az öngazgatás irányában történő kiterjesztését tűzte ki célul. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége a szlovákiai magyar pedagógusok és tanügyi dolgozók szakmai és érdekvédelmi képviselését látja el. A Szlovákiai Magyar Szülők Szövetsége a magyar gyermekek tanulási feltételeinek javítását és az anyanyelvi oktatás minőségének emelését tartja elsőrendű feladatának. A fenti szervezetek, valamint a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség 2001-ben hívta életre a Szövetség a Közös Célokért nevű társulást, amely egyebek mellett a magyar közművelődés és oktatás támogatását tekinti feladatának, tájékoztatja és segíti a Magyar Igazolványok és a Magyar Hozzá tartozói Igazolványok iránt érdeklődőket, valamint jogsegélyszolgálatot lát el. Szlovákiában nincs önálló magyar egyházszervezet, nemcsak a római katolikusok és az evangélikusok, hanem a hagyományosan „magyar felekezetnek” tekintett református egyház is a szlovák ajkú hívekkel közös szervezetben működik. Ez az egyházszervezeti helyzet különösen a római katolikusoknál kedvezőtlen, mert egyre több magyar közösség számára nincsenek biztosítva az anyanyelvi szentmisék. A Zoboralján például 2009-ben egy magyar római katolikus pap szolgált.

Kárpátalján a két meghatározó, szervezetükben és programjukban a szórványvidékeket is képviselő politikai és kulturális szervezet az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség és a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. A Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége a kárpátaljai magyar értelmiség összefogását, a szülőföldről történő elvándorlás megakadályozását jelölte meg fő feladatának. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Kárpátalja önálló magyar oktatási rendszerének kiépítését, a magyar pedagógusok érdekvédelmét vállalta.

Vajdaságban a magyarság politikailag erősen megosztott, kezdetben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK), később a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) lett a meghatározó politikai érdekképviselési szereplő. Két vajdasági magyar párt, a történelmi egyházak és civil szervezetek 2002-ben Szabadkán megválasztották a Magyar Nemzeti Tanácsot, amely a magyar kisebbség országos kisebbségi önkormányzati és képviselési szerve, részt vesz a döntéshozatali eljárásokban, intézményeket alapíthat, egyes kérdésekben önálló döntéshozatali jogkörrel is rendelkezik.

Horvátországban a Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége látja el a magyarság politikai érdekképviselését, a magyar szervezeteket az eszéki Magyar Egyesületek Szövetsége fogja össze, amely érdekképviselési tevékenységet is kifejt az oktatás, tájékoztatás, kultúra, tudomány, gazdaság és szociális kérdések területén. *Szlovéniában* a lendvai székhelyű Muravidéki Magyar Önkormányzati Nemzeti Közösség a szlovén állami szervek partnere a magyar kisebbség jogainak érvényesítésében. *Burgenlandban* az 1968-ban alapított Burgenlandi Magyar Kultúregyesület a magyar hagyományok ápolása és magyar programok szervezése mellett ellátja az őrvidéki magyarok hivatalos képviselését. Az Ausztriában élő magyarok (politikai és gazdasági migránsok és leszármazottaik) egyesületeit összefogó és érdekképviselését ellátó szervezet a bécsi székhelyű Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége.

c/ Oktatás, kultúra és más ellátórendszerek

A romániai szórányoktatás helyzetét jellemző fontos általános adat, hogy Romániában a magyar nemzetiségű tanulók körülbelül egynegyede román tannyelvű iskolát látogat. Míg a magyarság országos aránya 7,1 % volt az ezredfordulón, addig a magyar tannyelvű iskolákba történő beiskolázás országos aránya 4,7 % volt, tehát a magyarok 2,4 %-a lemond az anyanyelvi oktatásról. Oktatási fokozatok szerint lebontva az látszik, hogy míg a magyar nemzetiségű gyermekek kb. 10 %-a vesz részt román nyelvű óvodai nevelésben, addig ez az arány az elemi oktatásban kb. 13 %, a gimnáziumi oktatásban 18 %, a líceumi oktatásban 31 %, a szakiskolai és posztliceális oktatásban pedig kb. 64 %. Az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy minél magasabb az oktatási hierarchiában elfoglalt hely, annál kevesebb magyar fiatal tanulhat anyanyelvén, ami nyilván összefügg az adott iskolatípus egész Erdélyre, illetve az országra jellemző kínálatával. Az is látszik az adatokból, hogy a szakképzés nyelve döntően már nem magyar. A fenti átlagok az egész országra vonatkoznak, ezektől jellemzően eltérnek az egyes régiók értékei, a szórányterületeken a román tannyelvű iskolát látogató magyar nemzetiségű tanulók aránya 50-70 % között ingadozik.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség már 1994-ben az erdélyi megyéket 3 csoportba sorolta a szerint, hogy miként aránylik a magyar tanulói létszám a magyar lakosság számához. Az 1. csoportba azok a megyék tartoznak, ahol a magyar nemzetiségű tanulóknak csak mintegy 4-5 %-a látogat román iskolát (Hargita, Kovászna, Maros), a második megyecsoportot azok a megyék alkotják, ahol ez az arány 10-50 % között van (Bihar, Kolozs, Szatmár, Szilágy, Fehér, Brassó), a harmadik

kategóriába pedig azok a területek tartoznak, ahol a román tannyelvű iskolákat látogató magyar nemzetiségű tanulók aránya meghaladja az 50 %-ot (Arad, Hunyad, Máramaros, Szeben, Beszterce-Naszód és Temes megyék), ez utóbbi megyecsoport nagyjából lefedi a klasszikus szórványterületeket.

Fontos utánajárni, hogy milyen tapasztalatok, motivációk rejlenek a többségi tannyelvű iskolaválasztásnál. A leggyakrabban hivatkozott érv, hogy a román iskolába járó gyermek jobban fog majd érvényesülni a munkaerőpiacon. Az empirikus tapasztalatok semelyik utódállamban nem igazolták ezt teljes bizonyossággal. A munkaerőpiaci érvényesülést jobban befolyásolja a képzettség, illetve az adott régió gazdasági ereje. A legerősebben és legközvetlenebbül a vegyes házasságok befolyásolják a román iskolaválasztást, a nyelvi-etnikai értelemben vett endogám magyar házasságban született gyermekeknek nagyobb az esélyük, hogy magyar iskolába járjanak. Emellett az oktatásszociológiai kutatások kimutatták, hogy fontos szerepe van a szülők baráti körének, a szűkebb társas, szomszédsági közegnek, ezután a szülők iskoláztatási nyelve, végül a munkatársi közösség, a munkahelyi közeg is befolyásolja az iskolaválasztást. Dobos Ferenc és Sorbán Angella kutatásai szerint a szűkebb társas környezeteknek nagyobb szerepük van az iskolaválasztásban és ezzel együtt az identitásváltozásban vagy -megőrzésben, mint az adott település tudományosan definiált tömb- vagy szórványjellegének. Ez távlatosan rámutat arra, hogy a szórványgondozásban és identitásmegőrzésben fontos szerepe lehet a hálózatoknak, az anyanyelvi formális és informális közösségeknek (szomszédság, korosztályi kapcsolatok, egyház).

A szórványterületek iskoláira általában jellemző, hogy többségük nem önállóan, hanem tagozatként működik. A szórványmegyékben magyar nyelvű szakoktatásról nem beszélhetünk, egy-két líceumban működik szakirányú többnyire pénzügyi, közgazdasági jellegű képzés. A magyar iskolák állandó gyermekszám csökkenéssel küzdenek, Temes megyében 1990 és 2002 között 40 %-kal csökkent a gyereklétszám.

4. táblázat: A magyarul tanulók száma és aránya a szórványmegyékben az 1999-2000-es tanévben (Murvai L. 2001)

Megye	Magyar lakosság aránya (%)	A megye tanulóinak száma	Magyarul tanul	%
Arad	12,5	82 051	3 299	4,0
Bákó	0,6	147 366	219	0,1
Beszterce– Naszód	6,5	66 522	1 750	2,6
Brassó	9,8	118 640	4 107	3,4
Fehér	6,0	75 531	2143	2,8
Hunyad	6,1	94 600	1 168	1,2
Krassó–Szörény	2,2	65 478	25	0,03
Máramaros	10	107 391	2 477	2,3

Szeben	4,2	87 918	671	0,7
Temes	9,0	123 900	1 895	1,5
Bukarest	0,4	377 653	204	0,05

5. táblázat: Beiskolázás a szórvány megyékben 1994 és 2003 között (Murvai L. 2005)

Megye	A magyar lakosság %-os aránya 1999/2002	Iskolai év					
		1994-1995		1999-2000		2002-2003	
		Magyarul tanul	%	Magyarul tanul	%	Magyarul tanul	%
Arad	15,2/10,7	3.736	4,6	3.299	4,0	3.156	4,0
Bákó	0,6/0,6	251	0,2	219	0,1	234	0,2
Beszterce–Naszód	6,5/5,9	1.691	2,5	1.750	2,6	1.767	2,8
Brassó	9,0/8,7	4.860	3,5	4.107	3,4	3.761	3,6
Fehér	6,0/5,4	2.278	2,8	2.143	2,8	1.937	3,3
Hunyad	6,1/5,2	1.445	1,4	1.168	1,2	1.253	1,4
Krassó–Szörény	2,2/1,7	37	-	25	-	30	-
Máramaros	10,0/9,0	3.105	2,8	2.477	2,3	2.393	2,4
Szeben	4,2/3,6	896	0,9	671	0,7	577	0,7
Temes	9,0/7,4	2.462	2	1.895	1,5	1.712	1,4
Bukarest	0,4/0,3	207	-	204	-	224	-

A szórványközösségekben az iskolákon kívül számos kiegészítő oktatási, anyanyelvi szocializációs forma kínálkozik. Mindenekelőtt az egyházat, a magyar nyelvű pasztorációt, az anyanyelvi hittanoktatást kell kiemelni. Igaz, ezek is egyre több esetben, főleg a Temesvári római katolikus egyházmegye területén, a lelkészek gyengébb magyar nyelvtudása, méginkább a gyerekek nagyon eltérő anyanyelvi kompetenciája (inkább románul tudnak jobban) miatt már román nyelven folynak. Emellett olyan iskolához kötődő vagy a helyi közművelődés kínálatában meglévő lehetőségek is segítik a gyermekek anyanyelvi szocializációját mint az iskolán kívüli szakkörök,

képességfejlesztő foglalkozások, gyermek- és ifjúsági szabadidős foglalkozások, az anyanyelvi versenyek és táborok, táncházak stb.

Az igények felmérésében és a magyar gyermekek magyar iskolákba való irányításában nagy szerepe van olyan helyi alapítványoknak, civil szervezeteknek, melyek felméri az igényeket, tájékoztatják a szülőket az oktatási lehetőségekről. A temesvári Bartók Béla Alapítvány például, mely a Bartók Béla Elméleti Líceumhoz kötődik, az *Élő Kapcsolat* program keretében igyekszik felmérni a magyar oktatásba potenciálisan beiskolázható gyermekeket és ösztönözni szüleiket, hogy gyermekeiket magyar óvodába és iskolába írássák.

Azokon a településeken, ahol nem volt vagy már megszűnt a magyar iskola több helyen kezdeményeztek fakultatív magyar nyelv és irodalom oktatást, ennek motiváló szerepe van az óvodai magyar csoportok indítására, helyenként alsó tagozatos iskola is beindult a fakultatív oktatás hatására. Ez a lehetőség fontos a magyar nyelv és kultúra iránti igény fejlesztésében és motiválhat más nemzetiségű, de a magyar nyelv iránt érdeklődő szülőket, gyerekeket. A tapasztalatok szerint a fakultatív nyelvoktatást nem érdemes azokon a helyeken kezdeményezni, ahol van működő magyar iskola, mert a fakultatív oktatás negatív hatással van a magyar iskolára.

A 2000-ben megindult *moldvai magyar* oktatást a Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége koordinálja, amely a román tanügyi törvényre hivatkozva kérvényezte, hogy tegyék lehetővé a magyar nyelv, irodalom és kultúra tanítását azoknak a tanulóknak, akiknek a szülei írásban ezt igénylik. A hozzávetőlegesen 9.000 magyarul még beszélő moldvai csángó gyermek közül jelenleg mintegy 1.500-an vesznek részt magyar oktatásban, közülük 972 diák állami iskolában heti 3-4 órában tanulhatta a magyar nyelvet. A még csekély számú magyar nyelven továbbtanuló elsősorban a gyimesfelsőloki Szent Erzsébet Gimnáziumban, csíkszerdai intézményekben vagy a Márton Áron szakkollégium keretében Magyarországon tanul tovább.

Az erdélyi magyar *szakképzés* helyzete a Székelyföldet nem számítva nagyon rossz, mert kicsi az anyanyelvi szakképzés oktatáskormányzati és szülői elfogadottsága. A szakképzés pozíció- és presztízsvesztését jelzi, hogy a 8. évfolyam elvégzése után beiratkozott, magyar nyelven tanuló diákoknak egynegyede tanul műszaki szakközépiskolában és csupán egyötöde tanul szakiskolában. Hosszabb távon itt is gondot fog okozni, hogy a szakiskolákba nemritkán a gyengébb, kevésbé motivált fiatalok iratkoznak be, a vegyes tannyelvű iskolákban általában a magyar tagozat van kedvezőtlenebb helyzetben, gondot jelent a magyar tankönyvek biztosítása, beszerzése stb.. Míg a Székelyföldön magyarországi segítséggel (pl. Apáczai Közalapítvány) sikerült megtartani és erősíteni a magyar nyelvű szakképzést, addig a szórvány és a köztes jellegű megyékben a helyzet nagyon kedvezőtlen, a magyar diákok meghatározóan román tannyelvű kínálatban válogathatnak. A román

oktatáspolitikai az általános gondokon igyekeznek segíteni. A 2006-ban elfogadott Országos Stratégiai Referenciakeret a modern és minőségi oktatás- és szakképzési rendszerben látja a tudásalapú társadalom és a munkaerőpiac igényei kielégítésének biztosítását. Ennek érdekében bátorítják a munkaadókat, hogy a vonzó és munkaerőpiaci relevanciával bíró kínálat kialakítása érdekében működjenek együtt a pedagógusokkal. A magyar szakképzés területi egyenlőtlenségeit és a szakképzési skála magyar nyelven történő lefedésének képtelenségét persze ezek a jogos irányelvek nem fogják orvosolni. A felnőttképzés próbál oldani a képzettségi gondokon és reagálni a változó piaci kihívásokra, a Székelyföldet kivéve itt sem az anyanyelvi képzés szempontjai a legfontosabbak.

A racionalitás szempontjai, az oktatás feltételeinek romlása és a gazdasági kényszerek a szóróvidékeken is abba az irányba hatnak, hogy kollégiumi rendszerben működő kistérségi iskolaközpontokat (szóróvidéki kollégiumokat) alakítsanak ki, amelyek iskolabusszal elérhetők, bentlakással, étkezdével rendelkeznek. Ezt javasolják az RMDSZ oktatáspolitikusai is. Ezeknek az intézményeknek kialakítása jelentős hazai és külföldi egyházi támogatással, az Apáczai Közalapítvány és a Szülőföld Alap segítségével és tiszteletreméltó egyéni áldozatvállalásokkal (Böjte Csaba, Kallós Zoltán) már megkezdődött (pl. Déva, Zsobok, Válaszút, Szamosújvár, Segesvár, Kőhalom) és ezek az iskolák jelentős sikereket érnek el az anyanyelvi oktatás szempontjából alig lefedett szóróvidékek gyermekeinek beiskolázásában.

Erdélyben is, ahogy a többi kárpát-medencei magyarlakta régióban, kiépülőben van egy magyar *művelődési intézeti hálózat*, ezeknek a megyei, illetve regionális intézményeknek lenne a jövőben feladata, hogy összefogják, koordinálják és becsatlakoztassák a magyar közművelődési hálózatba a szóróvidékben működő *magyar házak*, *teleházak* láncolatát is. A magyar házak olyan kulturális szigetek, melyek jórészt a közösségek önerejéből működnek és helyben szervezik a magyar közösségi, művelődési életet. A tervezett hálózattal megteremtődne a lokális és regionális, illetve kárpát-medencei szintek közötti kapcsolat. A lokalitás szintjén a magyar házakban átgondolt támogatáspolitikával megteremthetők a település helyi hagyományaira, kultúra-gazdasági erőforrásaira, a lokális identitásra alapozva az önművelés, az etnikus önreprodukció feltételei.

Az egyéb társadalmi ellátórendszerek közül a térségi fejlesztési programokkal összefüggésben is érdemes kiemelt figyelmet szentelni az egészségügyi ellátásra és a szociális védőhálóra. A magyar szóróvidék népesség kedvezőtlen korstruktúrája, az idősek nagy aránya indokolja ezt különösen a falusi térségekben. Itt az egyházak szerepvállalása, a falugondnoki hálózat segíthet az akut gondokon. Ezeket a gondokat természetesen a többségi román lakosság ugyanilyen természetű hátrányainak orvoslásával, integrált kistérségi szemlélettel lehet megoldani.

A vajdasági tömb és szórványterületek oktatási perspektíváiról sokat elárul a zentai Identitás Kisebbségkutató Műhely kutatása, mely szerint a vajdasági magyar fiatalok 46,6 %-a foglalkozik a kivándorlás gondolatával és a fiatalok 13,9 %-a már biztosan eldöntötte, hogy kivándorol Szerbiából. 2005-ben a 22 008 magyar nemzetiségű tanuló 80 %-a tanult az anyanyelvén. A nem anyanyelvükön tanuló diákok 47 %-a választott fakultációs magyar nyelvórárt, heti két órában. A vajdasági magyarság látványos hátrányban van a közép- és a felsőfokú végzettség arányában (a felsőfokú végzettség aránya a szerbiai 11,0 %-hoz képest mindössze 6,2 %). A tömbmagyarságon belül valamivel jobbak ezek a mutatók, mint a szórványban. A magyar diákok a statisztikák szerint előnyben részesítik a 3 éves, szakmát adó középiskolákat, az utóbbi években azonban erősödtek a szakközépiskolák a szakmunkásképzők hátrányára. Egyértelműnek látszik, míg a tömbterületek oktatási intézményekkel, középiskolákkal jól el vannak látva (a két legnagyobb középiskolai központ Szabadka és Zenta), addig a szórványterületek nagyon hiányosan ellátottak. Az előregedés trendjeit nézve, már középtávon is várható a magyar iskolarendszer visszaszorulása.

A délvidéki szórványterületeken meghatározóak a vegyes tagozatú iskolák, erősen csökkenő magyar gyermekszámmal. A vajdasági szórványban több mint félszáz helyen van kis létszámú, többnyire nagyon méltatlan körülmények között működő magyar óvoda. A jövőben jelentős szerepe lehet az ezredforduló táján alapított egyházi és magyarországi támogatású diákkollégiumoknak, melyek elérhető szállást biztosítanak a 8 osztályos magyar iskolákhoz beígázó gyermekeknek, van ahol magyar családoknál oldják meg a távolról érkező általános iskolás diákok elszállásolását. (pl. Ürményháza). Az egyik jövőbeli délvidéki szórvány iskolaközpont a nagymúltú Nagybecskerek lehet, ahol van magyar óvoda, 8 osztályos magyar iskola, vannak gimnáziumi és szakközépiskolai magyar tagozatok, egyházi leánykollégium és a közeli Muzslyán egy egyházi fiúkollégium. Ezt a rendszert egészítik ki még az iskolabuszok, amelyek az iskolaközpontokba szállítják a gyermekeket.

A vajdasági közművelődés gerincét az 1990-ben létrehozott újvidéki székhelyű Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, a nagyobb múltú és sok aktív szakcsoporttal működő újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület és a 2005-ben, Zentán alapított, szerteágazó tevékenységű Vajdasági Magyar Művelődési Intézet képezi.

A *kárpátaljai* szórványterületek anyanyelvi óvodai és iskolai ellátása szempontjából a városi (Ungvár, Munkács), a nyelvhatárperemi (pl. Beregrákos, Nagyszőlő), a hegyvidéki (pl. Szolyva) és a Felső-Tisza-völgyi területek közül, a két utóbbi helyzete volt a rendszerváltás idején a legrosszabb. Míg a szovjet rendszerben csak Aknaszlatinán, Técsőn, Viskén működtek magyar iskolák, úgy 1992 után már Huszton, Rahón, Kőrösmezőn, Gyertyánligeten, Szolyván is indítottak magyar tannyelvű

osztályokat. Kárpátalján ma már meghaladja a 20.000-et a magyar óvodákat és iskolákat látogató diákok száma.

Általában sok gond van a kárpátaljai magyar iskolák finanszírozásával, a magyar tankönyvellátással, hiányoznak a magyar iskolák számára képzett ukrán nyelvtanárok, az ukránt mint idegen nyelvet oktató programok, bár a Felső-Tisza-völgyben pont fordítva, sok esetben a magyar nyelvet kellene idegen nyelvként tanítani. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség magyar tankerület kialakítására törekszik, azaz hogy a magyar oktatási intézmények az óvodától a felsőoktatásig egységes irányítás alá kerüljenek.

A legkarakteresebb szórványvidéken, a Felső-Tiszavidéken a 2006-2007-es tanévben 6 óvoda, összesen 191 gyermekkel, működött, ebből 3 (Gyertyánliget, Nagybocksó, Aknaszlatina) egyházi fenntartású és ukrán-magyar nyelvű volt, csak Aknaszlatinán sikerül a magyar nyelvnek kellő teret biztosítani, a másik két településen a gyermekek meghatározóan ukrán nyelvűek és ehhez igazodnak a pedagógusok is: mondókák, énekek segítségével igyekeznek fejleszteni, bővíteni magyar szókészletüket. A nagyon előrehaladott ukrán domináns kétnyelvűség állapotában levő Kőrösmező óvodája is kétnyelvű. Ugyanekkor a Felső-Tiszavidéken 1187 diák tanult – a líceumi szintet is beleértve – összesen nyolc intézményben, Visken és Técsőn középiskola, Técsőn jelentős vonzáskörzetű líceum is van. Ezeken kívül számos településen, köztük olyanokban is, ahol nincs hivatalos magyar oktatási nyelvű intézmény, ún. vasárnapi iskolák keretében 537 fiatal tanulja a magyar nyelvet és kultúrát.

6. táblázat: A Felső-Tisza-vidék intézményes magyar iskolái a 2006/2007-es tanévben (Orosz. I. 2007)

Település	Tanulói létszám	Pedagógusok száma	Osztályok száma	Tanulói létszám osztályok szerint											
				1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Gyertyánliget	29	5	3	0	8	0	9	0	12	-	-	-	-	-	-
Rahó	73	11	9	8	8	8	8	8	7	5	10	11	-	-	-
Kőrös-	52	6	5	8	11	11	10	12	-	-	-	-	-	-	-

mező															
Akna-szlatin a	206	19	11	20	27	22	17	14	19	21	19	14	17	16	-
Técsői KI	297	34	15	23	25	18	31	36	33	29	38	29	23	12	-
Técsői Líceum	106	24	6										36	39	31
Huszt	66	21	9	8	7	6	9	7	8	10	6	5	-	-	-
Viski KI	358	40	20	37	34	29	35	38	37	37	41	38	14	18	-
Össze-sen	1188	160	78	104	120	94	119	115	122	102	114	92	90	85	31

Kárpátalján összességében 19 szakközépiskola van, magyar tannyelvű szakiskolák nem működnek, csupán 3 olyan szakközépiskola van, ahol vannak magyar osztályok, illetve tagozat. Számos intézményben lenne igény magyar oktatási nyelvű osztályok indítására, de ennek meg kell teremteni az anyagi és személyi feltételeit.

Szlovákiában a becslések szerint nagyjából minden ötödik-hatodik magyar szülő adja szlovák iskolába gyermekét, azaz a 35 ezer magyar gyerekből 30.000 járt magyar tannyelvű iskolába, ami 85 %-os, kedvezőnek mondható arálynak felel meg. A csökkenő gyereklétszám mellett egyes – többnyire szórványosodó – régiókban erőteljesen csökken a beíratottak létszáma: 2009-2010-ben Zoboralján, a Lévai-, a Nagymihályi- és a Tőketerebesi-járásban a legnagyobb a beíratottak számának csökkenése. Szlovákiában – Romániához, Szerbiához, Ukrajnához hasonlóan – a magyar népesség képzettségi mutatói (pl. felsőfokú végzettség) kedvezőtlenebbek mint a többségi nemzeté, ami a magyar iskolarendszer kiépítettségének hiányosságaiban, a magyarok kisebb urbanizáltságában és a magyarok az átlagnál kedvezőtlenebb korosztály-viszonyaiban keresendő. Szlovákiában is problémát jelent, hogy a magyar szakképzés nagyon lassan reagál a megváltozott munkaerőpiaci viszonyokhoz, különösen a mezőgazdasági szakközépiskolákban végzettek elhelyezkedési lehetőségei rosszak. Az országban 14 magyar és 40 vegyes tannyelvű szakiskola működik, a magyar tanulók nagyobb számban a szakmunkásképzőket látogatják.

Több olyan szórványosodó (és tömb) régiója van Szlovákiának, ahol a magyar intézményekbe iskolázott roma származású gyermekek mentik meg az iskolákat (Rimaszombat vidéke, Gömör), képzésükre, felzárkóztatásukra, speciális igényeikre a jövőben nagy hangsúlyt kell fektetni. A hivatalos kimutatás szerint a magyar alapiskolás tanulók 0,3 %-a cigány nemzetiségű, a valós arány ennek legalább 30-40-szerese.

A szórványosodó vidékek beiskolázási problémáit jól példázza a Zoboralja: míg a térségben 1960-ban 24 magyar tannyelvű alapiskola működött, ezek nagy részének a nyolcvanas években végbement fokozatosan leépülésével és megszüntetésével mára már csak három teljes szervezettségű (1-9 osztályos) alapiskola és négy kisiskola maradt. Néhány településről iskolabusszal szállítják a diákokat a magyar iskolába. A 12.000 fős zoboralji magyarság köréből a 2009-2010-es tanév II. félévére csupán tizenhárom első osztályos gyereket írtak magyar iskolába. Itt a régtől zajló tudati változások mellett, a szlovák dominanciájú Nyitra asszimilációs nyomásának és annak a hitnek van szerepe, miszerint a szlovák nyelvvel biztosabb az érvényesülés a munkaerőpiacon. A térség 3 kilencosztályos iskolájának (Gímes, Pográny, Nagycétény) 3 év múlva várhatóan 4-4 diákja lesz az ötödik osztályokban, azaz több pedagógus lesz mint diák. 2000-ben nyílt meg Alsóbodokon a Nyitra-vidék egyetlen magyar tannyelvű középiskolája, a vállalkozói magán-szakközépiskola, amelybe nemcsak a környékről, hanem egész Szlovákiából érkeznek diákok. A középiskola a jelen beiskolázási tendenciák folytatódásával könnyen légtüres térbe kerülhet.

A felvidéki magyarság művelődési életének letéteményese a nagymúltú Csemadok. A félévszázados, a rendszerváltást is túlélte, ma már civil szervezetnek 17 területi választmánya, 405 alapszervezete és 50.000 fős tagsága van, országos irodával és Dunaszerdahelyen egy művelődési intézettel rendelkezik. Számos hagyományőrző együttes, helyi, regionális és országos program, hagyományos rendezvény kötődik a Csemadokhoz, amely a szlovák nyelvű lelkipozítás terjedésével, az iskolák leépülésével sok helyen mára az egyedüli magyar szervezetnek tekinthető. Ezen kívül a rendszerváltás nyomán civil szervezetek sokasága – egyesületek, polgári társulások, alapítványok – alakult a hagyományőrzés, a művészetek, a tehetségpozítás, a térségfejlesztés, a tudomány és a helytörténet változatos területein, melyek eltérő mértékben fedik le a szórványosodó régiókat. Míg a városokban a régi polgári hagyományoknak köszönhetően számos civil kezdeményezés működik (pl. Pozsony, Losonc, Kassa), és kiemelkedő a csallóközi és zoboralji aktivitás is, a keleti térségek civiltársadalmi lefedettsége hiányosabb.

Horvátországban a 2008-as adatok szerint hét magyar tannyelvű óvoda (horvát nyelvű intézmények tagóvodái), négy magyar alapfokú iskola és Eszéken egy magyar középiskola működött. Az elmúlt 10 évben a magyar tanulók száma felére csökkent, gondot okoz a magyar tankönyvek

beszerzése, többnyire a horvát tankönyveket fordítják le magyarra. Az iskolák a szülők kérésére és a finanszírozhatóság biztosítása érdekében kétnyelvűvé alakulnak, sokszor gondot jelent a megfelelő nyelvtudással és szakképzettséggel rendelkező tanárok biztosítása. *Szlovéniában* a több mint 50 éve bevezetett kétnyelvű magyar-szlovén oktatási intézményhálózatnak a gyereklétszám csökkenése miatt már csak 4 alapiskolai eleme működik, a lendvai és a pártosfalvi iskolának fiókiskolái is vannak. Tisztán magyar nyelvű oktatás *Burgenlandban* sincs, itt magyar és német nyelvű népiskolai, ill. polgári iskolai osztályokban folyik az oktatás Felsőőrött, Alsóőrött, Óriszigeten és Felsőpulyán. Ezen kívül több településen van lehetőség fakultatív magyar nyelvoktatásban részt venni. 1992-ben alapították a Felsőőri Kétnyelvű Szövetségi Gimnáziumot, ahol német-horvát, illetve német-magyar tagozaton lehet tanulni.

6. A szórványosodás ellenében

a. Politikum, egyház, civil mozgalmak

A határon túli magyarság politikai szervezeteinek a szórvány ügyében kifejtett tevékenységét nagy vonalakban vázoltuk a „*Érdekképviselés, intézményesség, közösségek*” című fejezetben. A határon túli magyar politikai szervezetek, pártok akár kormányban, akár ellenzékben, különböző területeken és eltérő mélységben részt vesznek a szakpolitikák alakítási folyamatában és ezáltal különösen az oktatás, a kultúra, az infrastruktúra- és térségfejlesztés területén befolyásolhatják a szórványrégiókra vonatkozó döntéseket. A szintén a közpolitikai aktivitáshoz tartozó kormányzati programokat és megvalósítási stratégiákat a kisebbségi magyarság politikai szervezetei – a szórvány sajátos (kultúrnemzeti) természetéből következően – általában magyar-magyar, illetve kárpát-medencei szinten fogalmazzák meg, érthetően elsősorban az anyaország döntéshozói felé, hogy a szórványnak jobban megfelelő támogatáspolitikai és elosztási rendszer jöjjön létre. Ebben a vonatkozásban korábban a MÁÉRT, majd a Magyar-Magyar Kormányzati Konzultáció (ld. *A szórványügy és a Magyar Köztársaság* c. fejezetet) teremtett lehetőséget a határon túli magyar pártoknak, hogy közvetítsék a Magyar Köztársaság felé a szórványok speciális igényeit. A politika érdekközvetítő munkájában, a valós igények megfogalmazásában természetesen szükség van a differenciálásra. A támogatások elosztásában nemcsak a stratégiai célok, hanem az egyes célcsoportok szerint is rangsorolni kell. Kárpát-medencei konszenzus mutatkozik abban, hogy eltérően kell kezelni és támogatni a különböző helyzetű kisebbségi magyar közösségeket, és az egyes utódállamokon belül is külön szükséges kezelni a tömböt és a szórványt, továbbá a különféle szórványhelyzetű csoportoknak is eltérőek az igényeik

(városi, ill. falusi térségek). Ezek a szempontok a pályázatok meghirdetésében, a támogatáelosztásban, rangsorolásában és a támogatások célirányos becsatornázásában is fontosak lehetnek, de emellett létérdek a szétaprózódás elkerülése. Ez utóbbira jó példa a szórványkollégiumok rendszerének létrehozása és támogatása.

A magyar pártok közül az RMDSZ és újabban a szlovákiai Magyar Koalíció Pártja foglalkozik hangsúlyosan a szórványok problémáival. Az RMDSZ egyfajta „mindenesként” fedi le a kiterjedt szórványvidékeket, Markó Béla a Szövetség vezetője a 2007-es aradi kongresszuson tartott beszédében figyelmeztetett a tömb és szórvány kölcsönös függőségére és a szórvány megbecsülésére. Az RMDSZ döntéshozói és a végrehajtási tanácsadó testületeként is működő Országos Önkormányzati Tanács tagjai között kiegyensúlyozottan vannak jelen a tömb- és szórványmegyék képviselői, e testület rendszeresen foglalkozik a szórvány gondjaival. Az RMDSZ Oktatási Főosztálya kezdeményezi és koordinálja a szórványban folyó oktatás pénzügyi támogatását, ebben a szervezet által 1998-ban alapított, külön Szórvány Szaktestülettel rendelkező Communitas Alapítvány a pályázatok kiírásával és támogatások megítélésével segíti a szórvány oktatási gondjainak megoldását. Az RMDSZ Oktatási Főosztálya 2007-ben hozta létre a Szövetség a Szórványért – Asociatia Pro Diaspora egyesületet; az egyesület által meghirdetett szórványprogramot a magyar kormány Kisebbség- és Nemzetpolitikáért felelős szakállamtitkára felvette a „nemzeti jelentőségű intézmények” körébe.

A felvidéki Magyar Koalíció Pártja (MKP) a kedvezőtlen demográfiai és asszimilációs tendenciák ismeretében és a kárpát-medencei magyar szórványösszefogás igényével az utóbbi években lépett fel hangsúlyosan a szórványok ügyében. Az MKP Duray Miklós vezette Stratégiai Tanácsa és a Zoboralji Közhasznú Társaság által rendezett alsóbodoki szórványkonferencia 2008. május 17-én kelt nyilatkozatát a 2008. szeptember 7-én, a 300 szórvány- és diaszpóra-magyar részvételével szervezett *„A felszívódás veszélye – a fennmaradás esélyei (Magyar szórványok Európában, Amerikában, Ausztráliában)”* című felsőpulyai szórványkonferencia is támogatta. Ezek az ajánlások később beépültek a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma által létrehozott Szórvány Munkacsoport a magyar nemzetpolitika szórványstratégiájára vonatkozó javaslatába.

Az egyházaknak – bár a kommunista diktatúra évtizedeiben is végeztek szórványgondozást – igazából a rendszerváltások után nyílt lehetőségük, hogy ne csak szembesüljenek a problémával, hanem sajátos eszközeikkel, kapcsolati hálójuk aktivizálásával, a testvéregyházak segítségével hathatós szórványgondozási munkába kezdjenek. Ebből a szempontból Erdélyben hagyományosan a Református Egyháznak volt több tennivalója. A székelyföldi, kalotaszegi, szilágysági és partiumi magyarlakta területeket nem számítva a reformátusok nagy területeken erős kisebbségben, ortodox

román környezetben élnek. A szórvány problémájával, az ezzel kapcsolatos lelkipásztori feladatokkal a református egyház évszázadok óta szembesült, egyházzervezetében ugyan igyekezett kialakítani az ennek megfelelő megoldásokat, mégis kevés siker koronázta ezt a munkát., csak kevés lelkész vállalta hosszú távon ezt az embert próbáló szolgálatot. A rendszerváltás után a két romániai református egyházkerület elsősorban Vetési László kezdeményezésére és vezetésével elvégezte a szórványban élő magyarság felmérését, szórványkatasztert készített (családi nyilvántartási lapokkal), szórványlapot adott ki (Felebarát, Levél), számba vette az elnéptelenedett egyházközségek örökségét (épületek, kegytárgyak, iratanyag). Létrejöttek azok az egyházhoz kötődő egyesületek, alapítványok (mindenekelőtt a Diaszpóra Alapítvány), amelyek a felmérő és értékmentő munkán kívül oktatással, közösségépítéssel, támogatások és ösztöndíjak biztosításával foglalkoznak. Fontos részét képezi az egyházhoz kötődő szórványgondozásnak a szórványlelkészek támogatása, munkakörülményeik javítása, a szórványban élő gyermekek táboroztatása, a pályázati segítségnyújtás. A református egyház a többi szomszédállamban jóval kisebb szervezettel és lehetőségekkel végzi a szórványhelyzetű reformátusok pasztorációját (Kassa vidék, Vajdaság, Drávaszög).

A katolikus egyház erdélyi magyar hívei a Székelyföldön meghatározóan Csík-, Gyergyó-Kászónban, valamint Maros-, Udvarhely-, Háromszék ún. „szentföldjein” tömörülnek, jelentősebb számban még Szatmár környékén, mint a szatmári svábok megmagyarosodott utódai, és a Nagyváradi egyházmegyében élnek. Az Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség (1991-től érsekség) papjai számos helyen ellátnak kis létszámú, filiális helyzetű katolikus közösségeket, egyrészt a városokban, másrészt főleg Máramaros, Hunyad egykori bányavidékein, ahol jelentős volt a katolikus (német, szlovák) bányász-iparos népesség beköltöztetése a 18-19. században. Ezeken a vidékeken a hívek hajlanak a román nyelv használatára, még nagyobb gondot jelent, hogy a Németországba költöző bánáti svábok helyén jórészt román nyelvű katolikus közösségek maradnak és az itt élő magyar hívek is jórészt román nyelvű pasztorációban részesülnek. A szórványvidékeken a legismertebb és legnagyobb hatású katolikus intézmény a Böjte Csaba által alapított gyermekotthonok hálózata (Déva, Gyulafehérvár, Kisiratos, Petrozsény, Szászváros, Torockó, Zombolya). A dévai ferences kolostorban kialakított szeretetház nyomán létesülő otthonok a többségében kallódó magyarajkú gyermekeknek nemcsak a lét-és érzelmi biztonságot biztosítják, hanem az anyanyelvi tanulás és a továbbtanulás lehetőségét is. Kárpátalján is komoly szórványvidéke van a katolikus egyháznak: ez a Huszttól kezdődő Felső-Tisza-völgy, ahol Técsőt, Aknaszlatinát nem számítva a hívek, különösen a fiatalabbak ukrán domináns kétnyelvűek, az egyház óvodákat tart fenn Gyertyánligeten, Nagybecskón és Aknaszlatinán. A Vajdaságban a Nagybecskereki Római Katolikus Egyházmegye komoly erőfeszítéseket tesz a szórványmagyarok lelkigondozására, támogatásukkal válik Nagybecskerek a dél-bánáti római katolikusok oktatási központjává. Szlovákiában, tekintve,

hogy a szlovákok és magyarok között nincsenek vallási választóvonalak, tehát a római katolikus vallás nem tekinthető ebben az esetben etnikus/nemzeti „választóvíznek”, a magyar katolikusoknak szórványügyekben jóval kisebb mozgásterük van. Többször felmerült az a megoldás, hogy egy a magyar közösségeket átfogó egyházmegyét alakítsanak ki Szlovákiában, de mivel egyes területeken erős a nemzeti kevertség, másrészt a szlovák többség és a szlovákiai római katolikus egyház, továbbá a Vatikán részéről is igen erősek ezzel kapcsolatosan az ellenérzések, ennek nincs nagy esélye. Fontos lenne, ha az egyházmegyék személyzeti politikájukkal, a magyar közösségek érdekeit jobban figyelembe vevő delegálásokkal és a szemináriumokban már meglévő magyar nyelvi képzés hatékonyabbá tételével segítenék a magyar nyelvű katolikusok anyanyelvi hitéletét.

A rendszerváltás után a szomszédos államokban számos kisebbségi civil mozgalom indult, egyesületek, alapítványok alakultak. Ezek sok esetben nem választhatók el a politikai szervezetektől és egyházaktól: a magyar pártok és egyházak kezdeményezői, alapítói és támogatói sok alapítványnak és egyesületnek. Egyes alapítványok a magyarországi támogatások elosztásában, a pályáztatásban működnek közre. Nagyszámú szórványszervezet alakult az erdélyi szórványmegyékben (Arad, Beszterce, Fehér, Hunyad, Máramaros, Szeben, Szilágy és Temes), számos feladatuk közül a szórványkollégiumok működtetése a legfontosabb. Jelentős Brassó és Kolozsvár szórványtámogató civil élete is. Az erdélyi magyar civil szervezetek (összesen 1951 db) hozzávetőlegesen 10,5 %-a tekinthető szórványszervezetnek (204), a Kárpátokon túli szervezeteket is beleszámítva összesen 231 szervezet tekinthető szórványszervezetnek (11,7 %)

A romániai szórványszervezetek/alapítványok célkitűzései, tevékenységi területei a következőképpen oszlanak meg: 55,4 %-uk (128 szervezet) közművelődési, 19,5 %-uk (45 szervezet) oktatási; 9,1 %-uk (21 szervezet) ifjúsági célú. Minden megye nagyobb városában működik egy-két tudományos, gazdasági, egyházi, szociális, műemlékvédő, ökológiai jellegű alapítvány/szervezet, valamint nőszövetség és nyugdíjas klub. A kisebb települések közművelődési szervezeteinek legnagyobb része a magyar identitást erősítő kulturális tevékenységek, a magyar hagyományörzés mellett az anyanyelvű oktatás megszervezésében, szociális problémák kezelésében, a társadalmi és gazdasági felzárkóztatásban, településfejlesztésben, a település érdekvédelmében is részt vállal.

A szórványkollégiumokat az állami és magyarországi támogatások mellett jelentős részben civil és egyházi alapítványok révén tudják fenntartani. Ezekben a szervezetekben, helyi vállalkozók, tanárok, kivándorolt magyarok közösségei működnek közre, adományokból, tagdíjakból, alkalmi ajándékokból teremtik elő az iskola- és kollégiumfenntartáshoz szükséges összegeket. Jelentős szerepet játszanak magyarországi alapítványok is, melyek célzott támogatásokat adnak a határon túli közösségekkel egyeztetett célokra (Szülőföld Alap, Apáczai Közalapítvány). Az RMDSZ által

létrehozott már említett alapítványok (Eurotrans Alapítvány, Communitas Alapítvány) az igények felmérésében, a helyi pályáztatásban, a magyarországi támogatások célzott eljuttatásában működnek közre.

A szórványkollégiumokat/ -iskolákat működtető legfontosabb romániai alapítványok a következők: Bartók Béla Alapítvány/Temesvár, Felfalusi Kovács Antal Alapítvány/Brassó, Bethlen Gábor Alapítvány/Nagyenyed, Pro Schola Mediensis/Medgyes, Gaudeamus Alapítvány/Segesvár, Beszterce Művelődés Alapítvány/Beszterce, Kallós Zoltán Alapítvány/Válaszút, Téka Alapítvány/Szamosújvár, János Zsigmond Alapítvány, Lyceum Alapítvány és Teodidaktos Alapítvány/Kolozsvár, Bástyá Egyesület/Vice, Szent Ferenc Alapítvány /Déva, Szent Erzsébet Alapítvány/Gyimesfelsőlok.

A Kárpátokon túl a csángókat támogató Moldvai Csángómagyarok Szövetsége mellett Vâlcea, Gorj és Mehedinți megyékben, Bukarestben (Petőfi Művelődési Társaság és a magyar tannyelvű Ady Endre Líceum alapítványa) és Suceaván (Hadik András Bukovinai Etnokulturális Társulat) vannak magyar civil szórványszervezetek.

Szlovákiában az *„Érdekképviselő, intézményesség, közösségek”* című fejezetben már bemutatott civil szerveződések mellett érdemes kiemelni a tulajdonképpen már klasszikus szórványhelyzetben működő Zoboralji Közhasznú Társaságot és a 2000-ben Nyitrán megnyitott Zoboralji Kulturális és Információs Központot, amely számos magyar szervezetnek biztosít irodát, az egész Zoboralji magyarság számára rendez kulturális és tudományos programokat, kiállításokat. 2000-ben alapították az alsóbodoki vállalkozói Magyar Tannyelvű Magán Szakközépiskolát, amely vállalkozói, illetve kereskedelem-idegenforgalmi specializációval oktat 75 magyar diákot a Zoboraljáról és egész Dél-Szlovákiából. A kárpátaljai, vajdasági, horvátországi és ausztriai civil szervezeteket az *„Érdekképviselő, intézményesség, közösségek”* fejezetben mutattuk be.

b. Szórványstratégiák, programok

A legfontosabb szórvánnyal kapcsolatos programok, illetve átfogó stratégiák a helyzetet jól ismerő Vetési László tollából születtek. Ő közölte 2000-ben *„Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához”* címmel a Magyar Kisebbség c. folyóiratban az első átfogó szórványstratégiát Erdélyre vonatkozóan. Ez a szórványstratégia képezi alapját a további szórvánnyal kapcsolatban született programoknak is.

Vetési László munkája elején meghatározza a szórvány többbétegtű fogalmát, számba veszi a szórványosodást kiváltó folyamatokat, majd kijelöli az általános tennivalókat. Elsősorban a szórványprobléma a nemzetstratégiába történő beépítését javasolja. A továbbiakban a konkrét szórványtípusokra és a lehetséges szórványgondozási intézményekre, keretekre lebontva ad állapotrajzot és határozza a legfontosabb tennivalókat. Így foglalkozik a területfejlesztés, a gazdaság, az oktatás, a nyelvvédelem és nyelvi tervezés, a média, a közösséggondozás és szociális ellátás, az egyházak és lelkigondozás, az önkormányzatiság és politikai érdekvédelem, a tudományos kutatás és értékelmérés, valamint az anyaország és a nemzetstratégia területeivel.

A fenti átfogó szórványstratégián kívül Vetési László és az általa létrehozott Diaszpóra Alapítvány több a szórvánnyal és szórványmentéssel kapcsolatos programot kezdeményezett az elmúlt 20 esztendőben. 1994-1996 között az „*Atlantisz program*” keretében az erdélyi gyülekezetek tárgyi és szellemi értékeit mérték föl. 1994 készült el a Romániai Magyar Szórványtanács működési szabályzata és munkaterve. A „*Parabolaantennákat a szórványba!*” című program keretében a Duna Televízióért Alapítvány és a marosvásárhelyi Bernády Alapítvány a Duna Televízió vételére alkalmas parabolaantennákat juttatott erdélyi szórványtelepülések közösségi házaiba, parókiáiba és gyülekezeti otthonaiba. „*Lámpás program*” címmel a 300 magyar léleknél kisebb települések értelmiségtelepítésére és lelkészi életpálya-program kialakítására készült tervezet. „*Iskola a nyelvhatáron*” címmel készült 1999-ben az RMDSZ oktatási főosztálya és az egyházak részére egy 107 oldalas dokumentáció a szórványoktatás kialakítására és megtervezésére. 2004-ben készült el egy ajánlás a Román Parlament számára a hátrányos nyelvi környezetben élő, veszélyeztetett romániai kisebbségek kiemelt támogatására. 2006-ban a református parókiák közösségi házakká való átalakítására készült tervezet, 2007-ben pedig javaslat készült a falugondnoki rendszer szórványokban való kiépítésére. Tervezet készült továbbá a híres erdélyi szórványlelkészek emlékhelyeinek kialakításáról, a szórványok elnéptelenedett templomainak múzeumi gyűjtőhelyekké való átalakításáról. A „*Holttenger program*” 2001-ben indult a romániai szórványmagyarság tárgyi értékeinek képi rögzítésére. 2006-ban kezdődött a szórványgondozás erdélyi múzeuma anyagának begyűjtése. 2009-ben a vasárnapi iskolai program erdélyi szórványokra való kiterjesztésére született javaslat.

A köztársasági elnök által kezdeményezett 2006. november 30-án megtartott „*Identitás-megőrzés tömbben és szórványban*” című konferencián Csete Örs az Apáczai Közalapítvány igazgatója a határon túli magyarok és különösen a szórványban élőkkel kapcsolatosan újak minősülő szempontot is felvetett. Tekintve a kedvezőtlen magyarországi demográfiai folyamatokat, az aktív lakosság arányának európai összehasonlításban alacsony szintjét és ezekkel összefüggésben a társadalombiztosítás hosszú távú finanszírozhatóságának bizonytalanságait, érdemes fokozottan

figyelni a szomszéd országokban a vegyes-házasságok, a magyar oktatás elérhetetlensége vagy versenyképtelen színvonala és az elvándorlás miatt fogyatkozó magyarokra. Olyan határon túlnyúló fejlesztési stratégia körvonalait adja meg, ahol a gazdaságfejlesztés és a magyar nyelvű oktatás ügyét összekapcsolják. Javasolja a szórványgyermek szambavételét és számukra a magyar óvoda, elemi iskola teljeskörű elérésének biztosítását. További lépésként a szórvány-fiatalok összegyűjtését és bentlakásos szórványközpontok kialakítását tartja kialakítandónak olyan településeken, ahol a középfokú magyar oktatás, szakoktatás adott vagy kiépíthető. Olyan a meglévő szórványközpontokra irányuló gazdaságfejlesztési tervezést javasol, hogy a végzett, szakmával rendelkező fiatalok akár helyben, akár Magyarországon munkához jussanak, általában javuljon munkaerő-piaci pozíciójuk. A felsőoktatásban szakkollégiumi hálózat létrehozását tartja célravezetőnek a nem magyar nyelvű felsőoktatás hagyományos központjaiban. Ezt egészítheti ki még a szórványban élők munkaerő-piaci orientálása és a felnőttképzés.

A 2008. május 18-án megtartott alsóbodoki szórványkonferencia zárónyilatkozatában egyebek mellett a szórványkérdés rendszeres napirenden tartását, egy Kárpát-medencei szórványtanács létrehozását, az eddigi támogatási rendszer szórvány-központúbbá alakítását, a magyar nyelvnek, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájával összhangban, hivatalosan elismert regionális nyelvként való elismertetését és az első négy osztály anyanyelven történő elvégzésének biztosítását fogalmazták meg.

A 2008-ban létrehozott Szórvány Munkacsoport 2010. február 1-i ülésén az Alsóbodokon megfogalmazott szempontokat figyelembe véve megalkotta és elfogadta javaslatát a magyar nemzetpolitika szórványdimenziójának stratégiájára. Ebben a javaslatban kimondják, hogy a nemzetpolitikának legalább akkora figyelmet kell fordítania szórványban élő nemzettársakra, mint a tömbben élő magyarságra. Fő cél továbbra is szórványsorban élők segítése és asszimilációjuk meggátolása, ebben kulcsfontosságú, hogy a szórványok rendelkezésére álljanak a nyelvőrzés, illetve az identitásápolás intézményei (iskolák, templomok) és a hozzájuk kötődő szolgáltatások (vasárnapi iskolák, nyelvtanfolyamok, szórványkollégiumok, iskolabuszok). A dokumentum egyértelműen jelzi, hogy a szórvány fennmaradásához szükséges a tömbben élők és Magyarország hosszú távú, kiszámítható támogatása. A tervezet differenciál a különböző helyzetű és adottságú szórványcsoportok között és konkrét irányokat, kitörési pontokat is kijelöl pl. a távoktatás, testvériskolai kapcsolatok, informatikai központok, kulturális csereprogramok, turizmusfejlesztés területén.

c. Szórványintézmények, integrátorok, törekvések

Az előző fejezetekben számos szórványintézményről – döntően iskoláról és szórványkollégiumról – tettünk említést. Az egyházak szórványmentő, szórványgondozó munkáját is bemutattuk. Hosszabb gyűjtőmunkát igényelne az összes szórványt ellátó parókia, plébánia, az összes szórványban működő óvoda, kisiskola számbavétele, ezért csak a szórványkollégiumokat, legfontosabb szórványokból (is) beiskolázó középiskolákat, illetve kifejezetten a szórványmentés céljából létrehozott iskolákat tüntetjük fel az alábbi felsorolásban.

7. táblázat: Szórványkollégiumok, fontosabb – szórvány területéről beiskolázó – iskolák áttekintése

Az intézmény neve, helye	Fenntartó, alapítás éve	Vezető	Férőhely, tanulói létszám	További információk, kapcsolat
Románia				
Csiky Gergely Iskolacsoport Kollégiuma, Arad	Aradi Városi Tanács Alma Mater Alapítvány, Arad Csiky Gergely Iskolacsoport Szülőbizottsága, 1991	Juhász Béla, iskolaigazgató	100	gscg@rdsar.ro
Bartók Béla Szórványkollégium, Temesvár	Bartók Béla Alapítvány, Communitas Alapítvány, Oktatási és Kulturális Minisztérium/Balassi Intézet, Szövetség a Szórványért Egyesület, 1992	Halász Ferenc, elnök	49	http://www.bartok.ro

Besztercei Szórványkollégium Református Gyülekezeti Központ, Beszterce	Református Egyház, 2009	András Péter lelkész	40	andras.peter@beszterce-reformatus.ro
Szent Anna Gyermekotthon, Csicsókeresztúr	Possibilitas Egyesület, 2004	Lőrinczi Károly plébános, alelnök	Ld. Szt István Koll., Vice	http://vicei-plebania.erdely.org
Református Egyház Szórványbentlakása és Iskolaközpontja, Felőr	Református Egyház	n. a.	n. a.	n. a.
Bástya Csángó-Szórványmagyar Kollégium, Vice	Vicei Bástya Egyesület, Mezőségi Őrzőkör Közhasznú Alapítvány, Szülőföld Alap, több magyarországi önkormányzat	Kerekes Zoltán - elnök, tanító	n. a.	bastya.egyesulet@gmail.com
Szent István Gyermekotthon, Vice	Possibilitas Egyesület, 2004	Lőrinczi Károly plébános, alelnök	17 ⁹	http://vicei-plebania.erdely.org
Óradnai iskola magyar tagozata (1-4 osztály)	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest, 2006	Bauer Madarász Ilona, Salak Attila	n. a.	n. a.
Kós Károly Szórványmagyar Kollégium, Szamosardó	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest Communitas Alapítvány, Pro-Diaspora Alapítvány, DOEK Alapítvány - Hollandia	Vicsai János, igazgató	20	sc_arduzel@yahoo.com

⁹ A csicsókeresztúri otthonnal együtt

	1950			
Németh László Líceum, Nagybánya	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest, Nagybánya Önkormányzata, 1998	Vlaicu Zsuzsanna, igazgató	332 (tanuló)	http://www.nagybanya.ro/nemethlaszlo/bemutakozo.php
Dési Bonaventúra Szórványkollégium, Dés	Dési Ferencs Rendház, Apáczai Közalapítvány Szülőföld Alap Szövetség a Szórványért Egyesület, 2008	Albert Ștefan (P. Leánder)/ elnök	34	albertleander@gmail.com
Leőwey Klára Líceum, Máramaros-sziget	Helyi önkormányzat, Leőwey Klára líceum szülőbizottsága	Béres Ildikó, igazgató	96	www.leowey.zifer.ro
Mezőségi Téka Szórványkollégium, Szamosújvár	Téka Alapítvány, Apáczai Közalapítvány, Communitas Alapítvány, Illyés Alapítvány, Oktatási és Kulturális Minisztérium, Pro Professione Alapítvány, 2000	Balázs- Bécsi Attila, elnök	1000	www.teka.ro
Válaszúti Mezőségi Szórványkollégium, Válaszút	Kallós Zoltán Alapítvány, Román Oktatási és Kutatási Minisztérium, 1999	Balázs- Bécsi Gyöngyi, elnök	80	www.kallos.org.ro
Bethesda Gyermekeketthon és Szórványiskola- központ, Zsobok	Förderverein Kinderheim – Németország, Kidstown International – USA, Gustaw Adolf Werk – Németország, Szülőföld Alap, Szövetség a	Molnár Irma, lelkész igazgató	50	bethesdaotthon@freemail.hu

	Szórványért Egyesület Communitas Alapítvány, Sitta von Eckardstein - Németország Haaro Help- Hollandia, 1994			
Ady Endre Szórványkollégium, Kalotaszentkirály	Ady Endre Kulturális Egyesület, Kalotaszentkirályi Polgármesteri Hivatal. Szülőföld Alap Asociatia "Pro Diaspora" - Szövetség a Szórványért egyesület, Communitas Alapítvány Miniszterelnöki Hivatal - Magyarország 1990	Lakatos András, igazgató	41	www.sancraiu.ro
Sámuel szórványbentlakás, Micske	Református egyház, Román Oktatási és Kutatási Minisztérium, 2003	Bertalan Csilla, igazgató	18	http://ermellek.blogspot.com/
Szivárvány Szórványiskola és Kollégium, Magyarfülpös	Szivárvány Alapítvány, 2002	n. a.	28	www.szivarvany.ro
Kolozsvári Református Kollégium, Kolozsvár	1990	Székely Árpád, igazgató	n. a.	www.kollegium.ro
János Zsigmond Unitárius Kollégium,	Unitárius Egyház	Popa Márta,	458	www.janoszsigmond.ro

Kolozsvár	1992	igazgató		
Árvácska Diákotthon, Vízakna	Vízaknai Református Egyház, 2001	Szakács Sándor	7	szakacs.sandor@yahoo.com
Gróf Majláth Gusztáv Károly Római Katolikus Teológiai Líceum, Gyulafehérvár	Gróf Majláth Gusztáv Károly Alapítvány, 1990	Gál László, igazgató	100	www.gmgkliceum.ro
Gyulafehérvári Református Egyház II. Rákóczi Ferenc oktatási központja	Gyulafehérvári Református Egyházközség	Gudor András lelkész	n. a.	gudor_andras@hotmail.com
Bethlen Gábor Kollégium, Nagyenyed	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest, 1990	Szőcs Ildikó, igazgató	n. a.	www.bethlengabor.ro
Jósika Miklós Elméleti Líceum, Torda	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest Petőfi Társaság, Torda	Rus Fodor Dóra, igazgató	n. a.	http://torda.ro/index.php?id=44
Kőhalmi Református Egyházközség- Szórványdiákotthon, Kőhalom	Református egyházközség, Kőhalom, Communitas Alapítvány, Szövetség a Szórványért Alapítvány, 1995	Szegedi László Tamás, lelkész- esperes	70	korefegy@rdsbv.ro
Gaudeamus Szórványkollégium, Segesvár	Segesvári Gaudeamus Alapítvány, 1993	Farkas Miklós, igazgató	80	www.gaud.go.ro
Petrozsényi Jézus Szíve Szórványkollégium	Szent Ferenc Alapítvány, 2005	Ács Éva	100	www.magnificat.ro

m, Petrozsény				
Téglás Gábor Iskolaközpont, Déva	Geszthy Ferenc Társaság, Szövetség a Szórványért Alapítvány, Communitas Alapítvány, Szent Ferenc Alapítvány, Kőműves Kelemen Szülőbizottság, Szülőföld Alap, 2003	Kocsis Attila Levente, igazgató	85	geszthyf_tarsasag@ yahoo.com
Magyarok Nagyasszonya Szórványkollégium, Déva	Szent Ferenc Alapítvány, 1993	Karda Róbert	100	www.magnificat.ro
Zilahi Wesselényi Szórványkollégium, Zilah	Zilahi Polgármesteri hivatal, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Zilahi Református Egyházmegye, Szilágysomlyói Református Egyházmegye, Szövetség a Szórványért Egyesület	Kovács Irénke, igazgató	48	www.hhrf.org/wess elenyi
Szilágycsehi Iskolaközpont, Szilágycseh	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest, Szilágycsehi önkormányzat	Cordea Mária, igazgató	126	gsbasesti@netcomp sj.ro
Bélfenyéri Szent Miklós Kollégium gyermekotthona, Bélfenyér	Bélfenyéri Római Katolikus plébánia, Bélfenyéri Kolping Család Egyesület , 2001	Kiss Márton, plébános	19	http://kolpingbelfir. 5mp.eu
Kajántó Mária Református Gyermekotthon,	Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Élesdi	dr. Gönczi Istvánné dr. Sadler	25	sadlerannemarie@f reemail.hu

Élesd	református egyházközség, német és holland alapítványok, 1996	Annemari e		
Nagyvárad- Velencei Agnulli Dei Oktatási és Szociális Központ, Nagyvárad	Nagyvárad-Velencei Református Egyházközség, 2001	n. a.	35	n. a.
Áprily Lajos Főgimnázium, Brassó	Román Oktatási és Kutató Minisztérium, 1990	Petki Pál, igazgató	693	http://www.aprilyfo gimnazium.ro/HU/H ome.aspx
Hétfalusi Csángó Alapítvány Diákotthona, Bácsfalu	Bácsfalusi Evangélikus Egyházközség	n. a.	n. a.	n. a.
Négyfalusi-Zajzoni Rab István Líceum, Négyfalu	Román Oktatási és Kutató Minisztérium és helyi önkormányzat	n. a.	315	zajzoni_rab_istvan @rdslink.ro
Balázsfalvi Református Egyházközség Diákotthona, Balázsfalva	Balázsfalvi Református Egyházközség, Dévai Szent Ferenc Alapítvány			Működése szünetel
Nagyszebeni Szórványkollégium, Nagyszeben	Nagyszebeni Református Egyházközség, Oosterbeeki Holland Református Egyházközség Nagyszebeni Központi	Varró Sándor, lelkész- igazgató	15	varrosandor@yahoo .com

	Római-katolikus Plébánia, Communitas Alapítvány, Szövetség a szórványért Egyesület			
Árpádházi Szent Erzsébet Gimnázium és Kollégium, Gyimesfelsőlok	Gyimesfelsőloki Római Katolikus Plébánia, 1994	Berszán Lajos	266	http://www.szenterzsebet.ro/
Teodidaktos Alapítvány diákkotthona, Kolozsvár	Teodidaktos Alapítvány, 1994/2002	Vizi Imre	58	http://teo.kolozsvar.com/index.html
Kemény János középiskola, Maroshévíz	Román Oktatási és Kutatási Minisztérium, 2003	Séra Ilona, igazgató	304	http://kemenyweb.marosheviz.info/
Moldvai Csángómagyarok Szövetsége, Magyar Oktatási Programja	Moldvai Csángómagyarok Szövetsége, 2000	Hegyesi Attila	1682 ¹⁰ / 962 ¹¹	http://www.csango.ro/
Ady Endre Líceum, Bukarest	Román Oktatási és Kutatási Minisztérium	n. a.	142	http://www.kallai.wtcsites.com/suli.htm
Szlovákia				
Pozsonyi Magyar Tannyelvű Alapiskola és Gimnázium, Pozsony	Oktatási Minisztérium, Pozsony	Morvay Katalin, igazgató	264	http://www.gdunaba.sk/gimiex2.html
Márai Sándor Magyar Tanítási	Oktatási Minisztérium,	Reiter Géza,	393	http://marai.edupa

¹⁰ Iskolán kívüli magyar oktatásban részesült a 2009/2010-es tanévben.

¹¹ Iskolai magyar nyelvoktatásban részesült a 2009/2010-es tanévben.

Nyelvű Gimnázium és Alapiskola, Kassa	Pozsony	igazgató		ge.org
Lévai Magyar Tanítási Nyelvű Egyházi Gimnázium, Léva	Református Egyházközség, Léva 2001	Kluch János, igazgató	42	http://www.mtegl.edu.sk/
Ipolysági Magyar tanítási Nyelvű Gimnázium	Nyitra Megyei Önkormányzat	Szkladány i Andrej, igazgató	143	http://www.gimi.sag.sk/
Magyar Tannyelvű Magán Szakközépiskola, Alsóbodok	Apáczai Közalapítvány, 2000	Szakács János, igazgató	75	http://www.sssp.sk/hu/index.php
Ukrajna				
Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola	Oktatási Minisztérium, Ukrajna, 1989	Benedek Imre, igazgató	250	http://www.martonaron.hu/kataszter/
Técsői Hollósy Simon Középiskola	Oktatási Minisztérium, Ukrajna, 1957	Osziczky Róbert, igazgató	n. a.	http://www.martonaron.hu/kataszter/
Técsői Magyar Tannyelvű Református Líceum	Kárpátaljai református Egyház, Illyés Alapítvány, 2000	Ambrus Pál, igazgató	118	http://liceum.tyachiv.info/Hun/index.html
Szerbia				
Miasszonyunk Iskolánővérek Leánykollégiuma, Nagybecskerek	Nagybecskereki Római Katolikus Egyházmegye, 1996	Rácz Gizella, nővér	45	http://www.iskolanoverek.hu/belso.php?q=magyartart/nagybecskerek.htm
Emmausz fiúkollégium, Muzslya	Nagybecskereki Római Katolikus Egyházmegye, 2002	Kalapis Sztoján	70	http://www.emmauszkollegium.net/
Apáczai Diákotthon, Újvidék	Református Egyház	Nagy Margit	52	nmargit@eunet.yu

Ürményházi 8 osztályos iskola	Bánáti Magyar Iskolaalap	Dulka Andor	74	andor.d@ptt.yu
----------------------------------	-----------------------------	----------------	----	----------------

Az előző fejezetekben számos helyen történt hivatkozás olyan személyekre, akik a szórványgondozásért, a szórványok iskolaügyéért, a szórvány érdekeinek képviseletéért sokat tettek. Az alábbiakban soroljuk fel a teljesség igénye nélkül a legfontosabb szórványintegrátorokat és a két szórványkérdéssel foglalkozó össz-kárpát-medencei konzultatív testület tagjait.

8. táblázat: Szórványintegrátorok

Név, ország	Szakterület, működési terület	Internet cím, elérhetőség
Vetési László, Románia	szórványlelkész, szórványgondozás szórványstratégia, szórványemlékek mentése	http://www.diaszporaalapitvany.ro
Böjte Csaba, Románia	ferencrendi szerzetes, r. k. lelkész, gyermekmentő és kollégium hálózat létrehozója	www.magnificat.ro
Bodó Barna, Románia	Politológia, regionalizmus, regionális politika, autonómia, civil világ	http://www.diasporatm.ro
Kallós Zoltán, Románia	folklorista, szórványkollégium alapító	www.kallos.org.ro
Balázs-Bécsi Attila, Románia	tanár, szórványkollégium szervező	www.teka.ro
Hegyesi Attila, Románia	tanár, oktatásszervezés Moldvában	http://www.csango.ro/
Berszán Lajos, Románia	r.k. lelkész, gimnázium alapító, moldvai csángó iskolások mentora	http://www.szenterzsebet.ro/
Farkas Miklós, Románia	tanár, szórványkollégium alapító, Segesvár	www.gaud.go.ro

Ladányi Lajos, Szlovákia	politikus, iskolaszervező	http://www.zkik.sk/index.php
Duray Miklós, Szlovákia	politikus, MKP-Szlovákia, a kárpát-medencei szórvány munkacsoport kezdeményezője	http://www.mkp.sk/
Kalapis Sztoján, Szerbia	szalézi szerzetespap, a Muzslyai fiúkollégium megszervezője	http://www.emmauszkollegium.net/
Dulka Andor, Szerbia	tanár, az ürményházi szórványellátás szervezője	andor.d@ptt.yu
Gergely István, Románia	Római katolikus lelkész, csángó gyermekek beiskolázása	http://www.csibesz.ro/
Majnek Antal, Ukrajna	A Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye püspöke	http://www.munkacs-diocese.org/
Ambrus Pál, Ukrajna	Igazgató, Técsői református Líceum	http://liceum.tyachiv.info/Hun/index.html
Deák Ernő, Ausztria	az ausztriai és nyugat-európai magyarok integrátora	http://www.ungarnzentrum.eu/
Csete Örs, Magyarország	Oktatási szakértő, igazgató, Apáczai Közalapítvány	www.apalap.hu
Diószegi László, Magyarország	igazgató, kutatásszervező, Teleki László Alapítvány	http://www.telekialapitvany.hu/
Göncz László, Szlovénia	parlamenti képviselő	http://www.muravidek.si/

9. táblázat: A Kárpát-medencei Szórvány Tanács tagjai
(<http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/165030013.pdf>)

A Szórvány Tanács tagjai			
Név	Beosztás	Szervezet	Ország

Kontra Miklós	tanszékvezető	Szegedi Tudományegyetem	Magyarország
Balázs-Bécsi Attila	elnök	Téka Művelődési Alapítvány	Románia
Hegyesi Attila	programvezető	Moldvai Csángómagyarok Szövetsége	Románia
Lakatos András	igazgató	Szövetség a Szórványért Alapítvány	Románia
Pásztor Gabriella	oktatási szakértő	Oktatási és Kutatási Minisztérium, Bukarest	Románia
Vetési László	szórványlelkész	Diaszpóra Alapítvány	Románia
Losoncz Alpár	kutató	Újvidéki Egyetem	Szerbia
Soós Mihály	igazgató	Vajdasági Módszertani Központ	Szerbia
Hunčík Péter	kutató	Fórum Kisebbségkutató Intézet	Szlovákia
Gyurgyík László	kutató	EÖKIK/Fórum Intézet	Szlovákia
Ambrus Pál	igazgató	Técső Református Líceum	Ukrajna
Tóth Mihály	tiszteletbeli elnök	UMDSZ	Ukrajna
Göncz László, elnök	parlamentari képviselő	Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva	Szlovénia
Horváth László	titkár	Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság	Horvátország

10. táblázat: A Szórvány Munkacsoport tagjai (internetes gyűjtés)

A Szórvány Munkacsoport tagjai			
Név	Beosztás	Szervezet	Ország
Vetési László, elnök	szórványlelkész	Diaszpóra Alapítvány	Románia
Csete Örs, alelnök	igazgató	Apáczai Közalapítvány	Magyarország
Dulka Andor, alelnök	Tanár, kurátor	Szórvány Alapítvány, Bánáti Iskola Alapítvány, Ürményháza	Szerbia
Klement Kornél, alelnök	alelnök	Nyugat-európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége	Németország
Ladányi Lajos	elnökségi tag, igazgató	MKP, Zoboralja Közhasznú Társulat	Szlovákia
Papp Adrianna	polgármester	Debrődi önkormányzat	Szlovákia
Pogány Erzsébet	igazgató	Szövetség a Közös Célokért	Szlovákia
Lakatos Péter	parlamentari képviselő	RMDSZ	Románia
Lakatos András	igazgató	Szövetség a Szórványért Alapítvány	Románia
Solomon Adrián	elnök	Moldvai Csángómagyarok Szövetsége	Románia
Kalmár István	szakértő	Puskás Tivadar Közalapítvány	Magyarország
Diószegi László	igazgató	Teleki László Alapítvány	Magyarország
Koncz Gábor	igazgató	Magyar Kultúra	Magyarország

		Alapítvány	
Andócsi János	főszerkesztő	Horvátországi Magyarság szerkesztősége	Horvátország
Szenn Péter	ref. lelkész	Református Egyházközség, Haraszi	Horvátország
Tóth István	szakértő		Ukrajna
Wurst Erzsébet	vezetőségi tag, oktatási és kulturális felelős	Ausztiai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének	Ausztria
Deák Ernő	elnök	Nyugat-európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége	Ausztria
Kunckelné Fényes Ildikó	elnök	Latin-Amerikai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége	Venezuela
Bessenyei-Somorjai Ágnes	elnök	Észak-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége	Kanada
Kardos Béla	elnök	Úk-Dél-Walesi Magyar Szövetség	Ausztrália

Végezetül a szórvány/diszpóra kérdés elméletével és az egyes szórványközösségek, néprajzi, kulturális antropológiai, történeti, statisztikai, nyelvészeti stb. kutatásával foglalkozó intézményeket és szakembereket soroljuk fel.

11. táblázat: A Kárpát-medencei szórványok és a diaszpóra magyarság kutatásával foglalkozó intézetek, műhelyek

Intézet neve, működési helye	A szórvánnyal foglalkozó szakemberek, kutatók	Internet cím
BBTE Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszék, Kolozsvár	Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos	http://www.neprajztanszek.ro/magyar/
BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár	Péntek János, Szilágyi N. Sándor, Kádár Edit	http://www.sztanyi.ro/nytaszek/
BBTE Politikatudományi Tanszék, Kolozsvár	Bodó Barna	http://www.polito.ubbcluj.ro/polito/
Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár		http://www.kjnt.ro/
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár	Horváth István, Kiss Tamás, Peti Lehel	http://ispmn.gov.ro/hu/
Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék, Debrecen	Keményfi Róbert	http://neprajz.unideb.hu/index.html
Miskolci Egyetem, Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc	Biczó Gábor, Kotics József	http://inka.kvat.uni-miskolc.hu
MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest	Szarka László, Bakó Boglárka, Kovács Nóra, Papp Richárd, Ilyés Zoltán, Papp Z. Attila	http://www.mtaki.hu
MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest	Balogh Balázs, Borsos Balázs, Fülemile Ágnes, Magyar Zoltán, Turai Tünde	http://www.etnologia.mta.hu/
MTA	Kocsis Károly, Tátrai	http://www.mtafki.hu/nyitol

Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest	Patrik	ap.html
KSH, Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest	Tóth Pál Péter	http://www.demografia.hu
Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest		http://www.neprajz.hu/
Nyitrai Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Nyitra	Sándor Anna	http://www.kmjl.fss.ukf.sk/index.php
Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja- Komárom	Liszka József	http://www.foruminst.sk/
Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest	Gyurgyik László	http://www.eokik.hu/
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai magyar főiskola, Beregszász	Molnár József, Molnár D. István, Orosz Ildikó, Csernicskó István	http://www.kmf.uz.ua/
Újvidéki Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék		http://www.ff.uns.ac.rs/fakultet/odseci/fakultet_odseci_hungarologija.html

7. A szórványügy és a Magyar Köztársaság

A Magyar Köztársaság az Alkotmányban is helyet kapott egyik alapelve, hogy „... felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.”

Ez az alapelv azonban számos belső és külső körülmény miatt ellentmondásosan teljesül. Alapvető

gondnak látszik a távlatos, konzekvens, a szomszéd országokban élő magyarok eltérő adottságait, igényeit és lojalitásait, valamint a szomszéd nemzetek szimbolikus érzékenységét figyelembe vevő nemzetpolitika és támogatáspolitikai hiánya, illetve a mindenkori kormányzó politikai garnitúra sokszor szűkebb pártérdekek vezérelte retorikája és döntési gyakorlata. Ezt gyakran tetézi a határon túli magyar közösségek kulturális, politikai megosztottsága is. A határon túli magyar lakta területek és magyar közösségek egyfajta nemzeti kolonizációs gyakorlat keretében gyakran válnak a magyarországi politikai rivalizálás és politikai legitimáció-keresés terepévé. Máskor a több évtizedes különfejlődés és a belső gazdasági nehézségek okán létrejött ismerethiányt és zsigeri kenyérféltést lehetett a szimbolikus szolidaritás ellen bevetni. Az alábbiakban azokról az intézményes fórumokról, testületekről és a határon túli magyarok támogatását végző, illetve koordináló szervezetekről, hivatalokról adunk rövid áttekintést, amelyek munkájuk során kikerülhetetlenül szembesülnek a szórványkérdéssel és olyan döntéseket hoznak, amelyek rövid- és hosszútávon befolyásolhatják a szórványmagyarság életét.

A 2006. december 31-én megszüntetett Határon Túli Magyarok Hivatala helyett a határon túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenységek és támogatások koordinálását, a magyar-magyar kapcsolattartás megszervezését, a fejlesztéspolitikai súlypontok meghatározását, a kétoldalú kapcsolatok szervezését a Miniszterelnöki Hivatal keretén belül a *Külkapcsolatok és Nemzetpolitikai Ügyek Szakállamtitkárságának* szervezeti egységeként létrejött *Nemzetpolitikai Ügyek Főosztálya* vette át. A Szakállamtitkárság alá tartozik a korábbi támogatásokat koordináló források és alapítványok – köztük az Illyés Közalapítvány – integrálásával létrejött *Szülőföld Alap*. A támogatások megosztásáról és preferenciáiról a rendszeresen konzultáló *Regionális Egyeztető Fórum* ülésein határoznak. A prioritások között folyamatosan szerepel a szórványoktatás támogatása. 2007-ben a Szülőföld Alap kollégiumai – Oktatási és Szakképzési, Kulturális és Egyházi, valamint Önkormányzati együttműködési, Informatika, Média Kollégium – összesen 2 milliárd 36 millió Ft támogatást ítéltek meg. Ebből a szórványvidékeken működő magyar nyelvű oktatási intézmények, kollégiumok beruházási, fejlesztési és működési támogatására Romániában 36,3 millió Ft-ot, Szlovákiában 8 millió Ft-ot, Ukrajnában 5,9 millió Ft-ot kaptak. A határainkon túl élő magyar közösségek és a szórványmagyarság oktatásának, szakképzésének és oktatási szakembereinek továbbképzésében kiemelkedő szerepe volt az *Apáczai Közalapítványnak*, amely 1999-2009 között több mint 5,5 milliárd forinttal támogatta a határon túli magyar oktatást.

A Kárpát-medencei térség négy államának Európai Unió csatlakozása nyomán a Külkapcsolatok és Nemzetpolitikai Ügyek Szakállamtitkársága, az illetékes szaktárcák és a szomszéd országok regionális fejlesztésekért felelős szervezeteinek, valamint határon túli magyar szakemberek

bevonásával igyekszik működésbe hozni az új pillérnek számító, uniós forrásokra támaszkodó regionális fejlesztéspolitikát is.

A *Balassi Intézetnek* mint központi költségvetési szervnek fontos szerepe van a magyar nyelv és magyarságismeret tanításában, az anyanyelvi felzárkóztatásban és felkészítésében úgy a nyugati diaszpóra-magyarság felé, mint a kárpát-medencei magyarság és a csángó magyarok irányában.

2004. novemberéig a kárpát-medencei magyar-magyar egyeztetésekre, a nemzetpolitikailag fontos kérdések felvetésének fórumaként a *Magyar Állandó Értekezlet* (MÁÉRT) szolgált. Ezt az egyeztető fórumot felváltotta a szűkebb merítésű és mandátumú évenként ülésező *Magyar-Magyar Kormányzati Konzultáció*. Ezekon a fórumokon rendre elhangzottak a hazai és határon túli politikusok részéről a szórványosodás veszélyeit taglaló felszólalások, a szórványprobléma azonban a magyar politika ingerküszöbét csak az elmúlt években érte el. Ebben a folyamatban kiemelendő a Sólyom László köztársasági elnök által kezdeményezett, 2006. november 30-án megtartott „*Identitás-megőrzés tömbben és szórványban*” című konferencia, melyen neves hazai és határon túli szakértők szorgalmazták a szórványkérdésnek a magyarországi közbeszédben történő szélesebb körű megvitatását, valamint felhívták a figyelmet a szórványosodás veszélyeire, a lehetséges megoldásokra, fejlesztéspolitikákra.

A 2008. október 13-án megalakult *Kárpát-medencei Szórvány Tanácsot* a kormány hívta életre. A Miniszterelnöki Hivatal mellett működő konzultatív, 15 tagú javaslattevő testületben többségében határon túli magyar szervezetek képviseltetik magukat olyan szakértőkkel, a szórványgondozásban több évtizedes tapasztalatokkal rendelkező személyekkel, akik jelenléte garancia a testület hatékony és eredményes működésére. A tanács elnöke Göncz László szlovéniai magyar parlamenti képviselő. A tanács feladata, hogy konzultatív testületként a szórványosodási folyamatok lassítását szolgáló javaslatokat dolgozzon ki, amelyek beépülnek a kormány döntéshozatali folyamataiba. A testület ennek keretében a rendelkezésre álló anyagi és humán források hatékonyabb felhasználása érdekében, a kérdéskört vizsgáló kutatási anyagok és szakértői vélemények ismeretében, stratégiát dolgoz ki, prioritásokat jelöl meg egy-egy régió szakmailag megalapozott támogatására. A testület rendszeresen véleményezni fogja a Szülőföld Alap stratégiai anyagait. Az alakuló ülésen deklarálták, hogy a magyar kormány nemzetpolitikája keretében kiemelten kíván foglalkozni a szórványosodási folyamatok pozitív befolyásolásával. Itt a kisebbségi létből származó hátrányok oldásának legfontosabb eszközeiként egyebek mellett a minőségi oktatási programok támogatását, a felnőttképzés, illetve a szakképzés területén a térségi együttműködések erősítését jelölték meg. Az oktatási programok között jelentős részt képviselnek a csángómagyar-projektek, felmerült egy kulturális és oktatási központ létrehozása a romániai Bákóban, a moldvai

csángók legfontosabb központjában. A támogatási körbe bekerült a nyugati szórvány is: itt olyan projekthez javasolnak résztámogatásokat, amelyeket már megindítottak, de anyagi források hiányában nem tudnak befejezni. A 2009. márciusi ülésen több kiemelt projekt támogatásáról született ajánlás, például a szamosújvári és válaszúti szórványkollégiumok működtetéséről, a felőri régiós magyar oktatási központ munkálatainak befejezéséről, a csángó oktatási programok továbbfejlesztéséről, illetve a técsői Magyar Református Líceum bővítéséről.

2009. március 25-én egy másik tanács is alakult a *Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumának* ülésén: ez a *Szórvány Munkacsoport* a KMKF Külügyi és Európa-ügyi Albizottságának részeként működik. A Vetési László erdélyi szórványelkész elnökletével létrejött testület célja, hogy szakemberek közreműködésével olyan javaslatokat dolgozzon ki a KMKF számára, melyekkel megfékezhető a határon túli magyarságot erősen veszélyeztető szórványosodás folyamata. A Szórvány Munkacsoport 2010. február 1-i ülésén megalkotta és elfogadta javaslatát a magyar nemzetpolitika szórványdimenziójának stratégiájára, amelyet előterjesztenek a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma Állandó Bizottsága legközelebbi ülésén, valamint a KMKF 2010. évi plenáris ülésén.

Irodalomjegyzék

A tanulmányhoz felhasznált és a témában továbbvezető szakirodalmat, illetve internetes forrásokat az egyes alfejezetek szerint csoportosítva adjuk meg. Az internetes források elérési helye a 2010. március 1-i állapot szerint van megadva.

10. Bevezetés

a/A tanulmány célja, módszere, nyelvhasználata

Balázs Balogh – Zoltán Ilyés (eds.) (2006): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin—Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.) (2007): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás* [Kisebbségkutatás Könyvek]. Budapest: Lucidus Kiadó

Bodó Barna (szerk.) (2001): *Szórvány és iskola. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből*. Kolozsvár: Iskola Alapítvány

Bodó Barna (2009): *Szórvány és nyelvhatár*. Budapest: Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek]

Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.) (2005): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet

Sorbán Angella et al. (2009): *A szórvány fehér könyve. A nyelvhatárok és a szórvány/diaszpóra helyzete. Kutatási beszámoló*. I. CD. Budapest: Balassi Intézet, 1.-37.[Kézirat, 5 CD]

Vetési László (2000): Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség* 6 (2): 172-214. (internetes forrás: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>)

11. Mi az a szórvány?

a. Szórvány definíciók

Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (2007): Előszó. In: Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás* [Kisebbségkutatás Könyvek]. Budapest: Lucidus Kiadó, 7-12.

Biczó Gábor (2000): Megjegyzések Vetési László Szórványstratégia, nemzetstratégia c. tanulmányához. *Magyar Kisebbség*, 2000. 3: 3-15. (internetes forrás: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m000301.html>)

Keményfi Róbert 2005. A többrétegű szórvány kifejezés a kisebbségkutatásban. In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 78-90. (internetes forrás: http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_kemenyfi_robert_tobbretegu_szorvany.pdf)

Péntek János (2000): Láttelek a szórványhelyzet nyelvi következményeiről. *Erdélyi Múzeum* 2000. 3-4. 287-290. (internetes forrás: <http://www.epa.hu/00900/00979/00020/m05pentek.htm>)

Péntek János (1996): Nyelv és szórvány. In: Bodó Barna (szerk.): *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár: Szórvány Alapítvány, 26.

Pomogáts Béla (2002): Két és fél millió magyar szórványban. *Kisebbségkutatás* 11 (2) (internetes forrás: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasi/kk_2002_02/cikk_nyomtatasi.php?id=1139)

Tóth Pál Péter (2005): Szórvány/diaszpóra. In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat Kiadó, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 108-114.

Tóth Pál Péter (2000): A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok szociológiai-demográfiai helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között. *Erdélyi Múzeum*, 2000. 3-4. 251-258. (internetes forrás: <http://www.epa.hu/00900/00979/00020/m02toth.htm>)

Tóth Pál Péter (1999): Szórványban. Budapest: Püski Kiadó, 272 p.

Vetési László (2000): Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség* 6 (2): 172-214. (internetes forrás: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>)

b. Szórvány típusok

Bodó Barna (2005): Szórványnarratívák. In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 43-51. (internetes forrás: http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_bodo_barna_szorvanynarrativak.pdf)

Bodó Barna (2009): *Szórvány és nyelvhatár*. Budapest: Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek]

Ilyés Zoltán (2005): Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományos vizsgálatához. In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 64-77. (internetes forrás: http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_ilyes_zoltan_szorvanykutatas_szorvanyertelmezes.pdf)

Nagy Ödön (1991) [1938]. Szórvány és beolvadás. In: Záhony Éva (szerk.) *Hitel Kolozsvár 1935-1944 II.* kötet Tanulmányok, repertórium. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 145-162.

Vetési László (2000): Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség* 6 (2): 172-214. (internetes forrás: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>)

c. A szórványosodás okai, tendenciái különösen az elmúlt két évtizedben

Bodó Barna (2009): *Szórvány és nyelvhatár*. Budapest: Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek]

Egyed Ákos (1996): Szórványmagyarságunk kialakulásának történelmi hátteréhez. In: Bodó Barna (szerk.): *Jelen és jövő a szórványkutatásban. Konferenciakiadvány*. Temesvár: Szórvány Alapítvány, 9-14.

Ilyés Zoltán (2000): A specializált háziipari tevékenység és a vallás szerepe egy allochton szórványközösség fennmaradásában. *Erdélyi Múzeum*, 2000. 3-4. 159-163. (internetes forrás: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/02ilyes.htm>)

Imreh István (2000): Az 1942-es felmérés általános értékelése. *Erdélyi Múzeum*, 2000. 3-4. 259-262. (internetes forrás: <http://www.epa.hu/00900/00979/00020/m03imreh.htm>)

Mezei Elemér (2000): Észrevételek Tóth Pál Péter Szórványban c. könyve kapcsán. *Erdélyi Múzeum*. 2000. 3-4: 263-286. (internetes forrás:

<http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m04mezei.htm>)

Mirnic Károly (2005): A szórvánnyá válás folyamata, mint a kisebbségi közösség lebomlásának terméke. In: Ilyés Zoltán–Papp Richard (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 96-102. (internetes forrás: [http://www.mtaki.hu/docs/](http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_mirnic_karoly_szorvannya_valas.pdf)

[tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_mirnic_karoly_szorvannya_valas.pdf](http://www.mtaki.hu/docs/tanulmanyok_a_szorvanyrol/szorvany_mirnic_karoly_szorvannya_valas.pdf))

Tóth Pál Péter (2000): A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok szociológiai-demográfiai helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között. *Erdélyi Múzeum*, 2000. 3-4 sz. 251-258. (internetes forrás: <http://www.epa.hu/00900/00979/00020/m02toth.htm>)

Tóth Pál Péter (1999): *Szórványban*. Budapest: Püski Kiadó

Varga E. Árpád (2002): A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól. Néhány demográfiai szempont a 2002. évi népszámlálás előzetes közleményének értékeléséhez. *Magyar Kisebbség*, 8 (4): 3-16. (internetes forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/csokken.htm>)

Varga E. Árpád (2002): Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio* 13 (1): 171-205. (internetes forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/asszim.htm>)

Veres Valér (2002): A romániai magyarok 2002. évi lélekszámáról. *Magyar Kisebbség* 8 (4): 97-108.

Vetési László (2000): Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség* 6 (2): 172-214. (internetes forrás: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>)

12. Szórvány nem magyar vonatkozásban

a. Az EU-s tagállamok relációi (nemzetközi relációk)

Lagzi Gábor (2009): „Lengyelek, de másak” Lengyel kisebbségi közösségek

a volt Szovjetunió területén és Lengyelország nemzetpolitikája. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány [Műhelytanulmány 39.]

(internetes forrás: <http://www.eokik.hu/data/files/162882414.pdf>)

Lemberg, Hans – Franzen, Erik K. (é. n.): *Elűzöttek. Hitler utolsó áldozatai.* Budapest: Canissa

b. Szórványcselekvések nem magyar relációkban

Arbeitsgemeinschaft Deutscher Minderheiten in der Föderalistischen Union Europäischer Volksgruppen (internetes forrás: <http://www.fuen.org/agdm/jahrestagung/2009.html>)

Goethe Intézet (internetes forrás: <http://www.goethe.de/uun/deindex.htm>)

Hilfen für die Minderheiten in den Herkunftsländern. Bundesministerium des Innern (Internetes forrás: http://www.bmi.bund.de/cln_028/nn_165002/Internet/Content/Themen/Vertriebene__Spaet_aussiedler/PolitischeZiele/Hilfen__fuer__die__Minderheiten__in__den__Id__19712__de.html)

Claudia Ehrenstein (2003): Immer weniger Aussiedler kommen nach Deutschland. Die Welt 31. Dezember 2003. (internetes forrás: http://www.welt.de/print-welt/article283116/Immer_weniger_Aussiedler_kommen_nach_Deutschland.html)

Ute Heinen (2005): Die Situation in der Gemeinschaft unabhängiger Staaten (GUS). In: Bundeszentrale für politische Bildung. Heft 267 (Aussiedler). (Internetes forrás: [http://www.bpb.de/publikationen/04502249434327166921706202451273,2,0,Die_Situation_in_der_Gemeinschaft_unabh%E4ngiger_Staaten_\(GUS\).html](http://www.bpb.de/publikationen/04502249434327166921706202451273,2,0,Die_Situation_in_der_Gemeinschaft_unabh%E4ngiger_Staaten_(GUS).html))

13. Hol él a magyarság szórványban?

a. Szórványterületek körülhatárolása

Balogh, Balázs – Zoltán Ilyés (2006): Foreword. In: Balázs Balogh – Zoltán Ilyés (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin—Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 7-13. (+ két térképmelléklet a kötet belső borítóoldalain)

Balogh Balázs–Fülemile Ágnes (2007): Elzárkózás és kapcsolatkeresés – Szórványközösségek eltérő magatartásmódjai egy nagy múltú erdélyi magyar táj, Kalotaszeg peremén. In: Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Kiadó, 150-169.

Borsos Balázs (2007): Erdélyi szórványközösségek kulturális hovatartozása a magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása tükrében. In: Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Kiadó, 170-182.

Kádár Edit (2007): Etnolingvisztikai vitalitás a szórványban. In: Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Kiadó, 89-111.

Kósa László – Filep Antal (1978): *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Kovács Attila (2004): A muravidéki magyarok számának változása a XX. században a statisztikák tükrében. *Muratáj* 2004/1. 47–77.

Laihonen, Petteri (2004): A romániai bánási (bánati) tolerancia és a többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében. In: Kovács Nóra–Osváth Anna–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 81-87. (internetes forrás: http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_03/t_e_t_petteri_laihonen_bansagi_banati_tobbnelvuseg.pdf)

Mohay Tamás (1991): Magyar szórványok Dél-Erdélyben. In: Halász Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

Molnár József–Molnár D. István (2005): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa

Pozsony Ferenc (2000): Egy szeben megyei magyar szórványközösség. *Erdélyi Múzeum*, 2000. 3-4. 185-192. (internetes forrás: <http://www.epa.hu/00900/00979/00020/08pozsony.htm>)

Pozsony Ferenc 2007. Szórványok hétköznapijai. In: Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Kiadó, Budapest. 49-59.

Szoták Szilvia 2009. A magyar nyelv helyzete Ausztriában. *Korunk* 20 (2): 21-27.

b. Várható tendenciák a következő 20 évben

Horváth István (2004): Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyarság körében. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 235-256. (internetes forrás: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=341>)

2006-os jelentés a vajdasági magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala (internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84190142.pdf>)

2006-os jelentés a romániai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84189944.pdf>)

2006-os jelentés az ausztriai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84189853.pdf>)

2006-os jelentés a horvátországi magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala (internetes forrás: <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84190209.pdf>)

2006-os jelentés a szlovákiai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://nek.gov.hu/data/files/84190006.pdf>)

2006-os jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84189769.pdf>)

2006-os jelentés a szlovéniai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84190066.pdf>)

Kiss Tamás (2002): A népességfogyás kontextusa. *Magyar Kisebbség* 7 (4)

(internetes forrás:

<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=21&cikk=m020404.html>)

Kiss Tamás (2004): Természetes népmozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében. *Erdélyi Társadalom* 1. 9-36. (internetes forrás: http://erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et3_tanulmany_1_1.pdf)

Kiss Tamás (2007): A demográfiai kilátásokat meghatározó kontextuális tényezők. In: Csata István–Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési perspektívák*. Bukarest: Kriterion, 162-169. (internetes forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2340.pdf)

Kiss Tamás (2007): Vegyes házasságok és asszimiláció a demográfiai modellekben. In: Balogh Balázs–Bodó Barna–Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Kiadó, 65-88.

Szilágyi N. Sándor (2002): A romániai magyarság csökkenésének tényezői. *Magyar Kisebbség* 8 (4)
(internetes forrás: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m020406.html>)

Törzsök Erika (szerk.) (2008): *Jelentés a külföldi magyarok helyzetéről*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal, Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/142312119.pdf>)

Varga E. Árpád (2002): A romániai magyarság népességcsökkenésének okairól. Néhány demográfiai szempont a 2002. évi népszámlálás előzetes közleményének értékeléséhez. *Magyar Kisebbség* 7 (4): 3-16. (internetes forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/cokken.htm>)

Varga E. Árpád (2002): Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio* 13 (1): 171-205 (internetes forrás: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/asszim.htm>)

Veres Valér (2002): A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia*, 2002. 2-3 sz. 319-337. (internetes forrás: http://62.112.222.18/demografiaregi/Demografia/2002_2-3/Veres%20Valer_kozl.pdf)

Veres Valér (2004): A romániai magyarság termékenysége 1992-2002 között, regionális összehasonlításban. *Erdélyi Társadalom* 2004. 1. 69-96. (Internetes forrás: http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf623.pdf)

c. Diaszpóra – avagy a Kárpát-medencén kívül élő magyarok

Deák Ernő (1998) Bécs magyarjai. In: Bodó Barna (szerk.): *Nagyvárosi etnikai és szociális szórványok*. Konferenciakiadvány. Temesvár: Szórvány Alapítvány, 67-76.

Klement Kornél (2009): Szórvány stratégia: A nyugati szórványmagyarság helyzetének első stratégiai elemzése. Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma (KMKF) (internetes forrás: http://www.nyeomszsz.org/KMKF_szorvany_nyugat.pdf)

Kovács Ilona (2008): Magyar szórványközösségek a Kárpát-medencén kívül. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest: Gondolat-Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 436-446.

Kovács Nóra (2005): Tanulmányok a diaszpóráról. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet

Papp Z. Attila (2008): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet

14. Szórványhelyzetben a Kárpát-medence országaiban

a. Gazdasági, munkaerő piaci helyzetkép

2006-os jelentés a vajdasági magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala (internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84190142.pdf>)

2006-os jelentés a romániai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84189944.pdf>)

2006-os jelentés az ausztriai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84189853.pdf>)

2006-os jelentés a horvátországi magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala (internetes forrás: <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84190209.pdf>)

2006-os jelentés a szlovákiai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://nek.gov.hu/data/files/84190006.pdf>)

2006-os jelentés az ukrainai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84189769.pdf>)

2006-os jelentés a szlovéniai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84190066.pdf>)

Csákó Mihály (2001): Az ezredforduló munkaerőpiaci kihívásai a Kárpát-medencében. Kutatási összefoglaló. Budapest: ELTE BTK, Szociológiai, Szociálpolitikai

Intézet (internetes forrás:

Dupka György (szerk.) (2005): *A kárpátaljai magyarok települések gazdaságfejlesztési koncepciója*. Ungvár: Kárpátaljai Vállalkozásfejlesztési Központ (internetes forrás: <http://www.nfgm.gov.hu/data/cms1913435/karpataljai.pdf>)

Imre Gabriella (2009): Szabolcs-Szatmár-Bereg és Kárpátalja: periférikus helyzetű megyék az EU külső határán. II. Nemzetközi Gazdaságtudományi Konferencia (internetes forrás: <http://kk2009.ke.hu/cikkek/Imre.pdf>)

Lelkes Gábor (2008): *Régiók és gazdaság. Magyarok Szlovákiában V. kötet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja (internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/06600/06694/>)

Papp Z. Attila (2008): Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio* 19 (4): 155-230. (internetes forrás: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00072/pdf/155-230.pdf>)

Szilágyi Györgyi et al. (2006): *Bihar megye szóránymagyarságának gazdasági-társadalmi jellemzői. A gazdaságfejlesztés mint a megmaradást elősegítő tényező. Kutatási zárótanulmány*. Nagyvárad: Partiumi Keresztény Egyetem (internetes forrás: <http://www.policy.hu/flora/szap2006-1.htm>)

Régiójelentés – humán fejlesztési programok. Szlovákia. Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet

(internetes forrás: http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:8GEShFBy-GwJ:www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Regiojelentes_human_fejl_prog_SK.pdf+R%C3%A9gi%C3%B3jelent%C3%A9s+%E2%80%93+hum%C3%A1n+fejleszt%C3%A9si+programok&hl=hu&gl=de&pid=bl&srcid=ADGEESgusXqWeBIQSCgfxRRWqXkMdoV0EBIxBtciCnakZ_MOCvEK21Lzn5FIL5SnGDYvwlf4J)

SKx3gc1QPoc_8RNZ7gJ8psmmTiEfCUJp9Y9UsMRBrII4W4wgYRi4cNICPd1yR_I0a&sig=AHIEtbRzKeR_k1su3bmaEqKUEHgRHpxDGw)

Régiójelentés – humán fejlesztési programok. Szlovákia. Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet

(internetes forrás:
http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:o3b6a9nqjFAJ:www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/R%20regiojelentes_human_fejl_prog_RO.pdf+R%C3%A9gi%C3%B3jelent%C3%A9s+%E2%80%93+hum%C3%A1n+fejleszt%C3%A9si+programok&hl=hu&gl=de&pid=bl&srcid=ADGEESgY2QI6ed6TkENzXgaHmFAnQFtw032xM6JApm93j0KZHDkU1psoGPbPC7kiG6Rms90rWYMJR_z-E7KTXBh8-NFkX_alckTjHHjdGEqsFG5Y2dn-xMCTdyodVLqxy18-WE-PAJzM&sig=AHIEtbTtBHyAdBP4A6vFSEWUdf7C1zB6A)

Törzsök Erika (szerk.) (2008): *Jelentés a külhoni magyarok helyzetéről.* Budapest: Miniszterelnöki Hivatal, Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/142312119.pdf>)

Vukovich Gabriella - Domokos Tamás et al (2007): *Szlovák állampolgárok magyarországi munkavállalása, ennek okai és jellemzői a magyar-szlovák határmenti régiókban. Kutatási összefoglaló.* Székesfehérvár: Enigma 2001 Kiadó és Társadalomkutató Kft - Echo Research Center Magyarország Nonprofit Kft - Szövetség a Közös Célokért (internetes forrás: http://www.echosurvey.hu/_user/downloads/kutatasi_beszamolo/t-szlovak.pdf)

b. Érdekképviselő, intézményesség, közösségek

Fontosabb politikai szervezetek:

<http://www.rmdsz.ro/>

<http://www.mkp.sk>

<http://www.umdsz.uz.ua/start.html>

<http://www.hhrf.org/kmksz/>

http://www.vmsz.org.rs/guestbook_list.php?lg=hu

Fontosabb magyar egyházak:

<http://www.hhrf.org/gyrke/>

<http://www.reformatus.ro/>

<http://www.kiralyhagomellek.ro/>

<http://www.munkacs-diocese.org/index-hu.php>

<http://www.catholic-zr.org.rs/hun/hun.html>

a. Oktatás, kultúra és más ellátórendszerek

2006-os jelentés a vajdasági magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala (internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84190142.pdf>)

2006-os jelentés a romániai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84189944.pdf>)

2006-os jelentés az ausztriai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84189853.pdf>)

2006-os jelentés a horvátországi magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala (internetes forrás: <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84190209.pdf>)

2006-os jelentés a szlovákiai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala
(internetes forrás: <http://nek.gov.hu/data/files/84190006.pdf>)

2006-os jelentés az ukrajnai magyarság helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala

(internetes forrás: <http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84189769.pdf>)

2006-os jelentés a szlovéniai magyarok helyzetéről. Határon Túli Magyarok Hivatala

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/84190066.pdf>)

Bodó Barna (szerk.) (2001): *Szórvány és iskola. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből.* Kolozsvár: Iskola Alapítvány

Csata Zsombor (): Az iskolázottsági esélyek társadalmi meghatározottsága az erdélyi magyar fiatalok körében. (Internetes forrás: http://erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et3_tanulmany_2_1.pdf)

Csete Örs (2006): Javaslat a Magyariskola Program kimunkálására. *Regio* 17 (1): 5-18.
(<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00061/pdf/005-018.pdf>)

Csete Örs (2008): *Szak- és felnőttképzés a szomszédos államokban.* A Köztársasági Elnök felkérésére tartott előadás a Sándor-palotában 2008. november 28-án rendezett konferencián. (internetes forrás: http://www.magyariskola.hu/letoltes/Sodrodas_vagy_strategia.pdf)

Dáné Tibor Kálmán (2008): Hálózatépítés. Alakulóban a Kárpát-medencei magyar közművelődési intézetek hálózata. *Művelődés* (internetes forrás: <http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=390>)

Erdei Ildikó (2003): Szórvány és oktatás. *Kisebbségkutatás* 12 (2): 398-420.

(internetes forrás: <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00018/pdf/11muhely2.pdf>)

Gereben Ferenc (2007): A határon túli magyarok kulturális identitása (Különös tekintettel a tömb- és szóránymagyarságra). *Pro Minoritate*, 2007. tavasz, 24-38.

Murvai László (2001): Magyar anyanyelvű oktatás szórványban. In: Bodó Barna (szerk.): *Szórvány és iskola. Elemzések és programok a szórványoktatás témaköréből.* Kolozsvár: Iskola Alapítvány, 52-60.

Murvai László (2002): Magyar nyelvű oktatás a romániai szórványban. *Nyelvünk és kultúránk* 120. 120-37.

Murvai László (2004): A romániai magyar közoktatás mennyiségi paramétereiről és az anyanyelv-tanítás kérdéseiről. *Közoktatás* 15 (10): 4-6.

Murvai László (2005): A magyar nyelvű oktatás Romániában a számok tükrében 1989-1999 között. In: Murvai László: *Kulcsok és zárok*. Déva: Corvin Kaidó, 82-123.

Orosz Ildikó (szerk.) (2007): Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében. Ungvár: PoliPrint

Popescu Marius – Újfalvi István (2006): A romániai szakképzés rendszere és az erdélyi magyar szakképzés vívódásai. *Szakképzési Szemle* 22 (4): 84-89.

(internetes forrás: <https://www.nive.hu/folyoiratok/admin/articles/16/roman.pdf>)

Régiójelentés – humán fejlesztési programok. Szlovákia. Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet

(internetes forrás: http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:8GEShFBy-GwJ:www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Regiojelentes_human_fejl_prog_SK.pdf+R%C3%A9gi%C3%B3jelent%C3%A9s+%E2%80%93+hum%C3%A1n+fejleszt%C3%A9si+programok&hl=hu&gl=de&pid=bl&srcid=ADGEESgusXqWeBIQSCgfrRRWqXkMdoV0EBIxXBtciCnakZ_MOCvEK21Lzn5FIL5SnGDYvwlf4JSKx3gc1QPoc_8RNZ7gJ8psmmTiefCUJp9Y9UsMRBrII4W4wgYRi4cNICPd1yR_I0a&sig=AHIEtbRzKeR_k1su3bmaEqUEHgRHpxDGw)

Régiójelentés – humán fejlesztési programok. Szlovákia. Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet

(internetes forrás: http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:o3b6a9nqjFAJ:www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/Regiojelentes_human_fejl_prog_RO.pdf+R%C3%A9gi%C3%B3jelent%C3%A9s+%E2%80%93+hum%C3%A1n+fejleszt%C3%A9si+programok&hl=hu&gl=de&pid=bl&srcid=ADGEESgY2QI6ed6TkENzXgaHmFAnQFtw032xM6JApm93j0KZHDkU1psoGPbPC7kiG6Rms90rWYMJR_z-E7KTXBh8-NfKX_alckTjHHjdGEqsFG5Y2dn-xMCTdyodVLqxy18-WE-PAJzM&sig=AHIEtbTtBHyAdBP4A6vFSEWUdf7C1zB6A)

Sorbán Angella (2009): A nyelvválasztás és szociológiai háttere az oktatás különböző fokozatain. In: Bálint Gyöngyvér–Péntek János (szerk.): *Oktatás nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról*. Kolozsvár: Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, 125-143.

Sorbán Angella (2000): Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen. Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 2000. 3. 167-180.

(internetes forrás:

<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=16&cikk=m000311.html>)

Sorbán Angella–Dobos Ferenc (1997): Szociológiai felmérés a határon túli magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatáról. (I.) Iskolaválasztás és anyanyelvhasználat. *Magyar Kisebbség*, 1997. 3-4 sz. 293-323. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9703/m970323.htm>

Vetési László (1999): Iskola a nyelvhatáron, *Korunk* 1999. október, 9-21.

(internetes forrás: <http://www.epa.oszk.hu/00400/00458/00022/10k03.htm>)

Törzsök Erika (szerk.) (2008): *Jelentés a külhoni magyarok helyzetéről*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal, Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/142312119.pdf>)

15. A szórványosodás ellenében

a. Politikum, egyház, civil mozgalmak

Fontosabb politikai szervezetek:

<http://www.rmdsz.ro/>

<http://www.mkp.sk>

<http://www.umdsz.uz.ua/start.html>

<http://www.hhrf.org/kmksz/>

http://www.vmsz.org.rs/guestbook_list.php?lg=hu

Fontosabb magyar egyházak:

<http://www.hhrf.org/gyrke/>

<http://www.reformatus.ro/>

<http://www.kiralyhagomellek.ro/>

<http://www.munkacs-diocese.org/index-hu.php>

<http://www.catholic-zr.org.rs/hun/hun.html>

Orbán Lajos–Vetési László: Magyar egyház, de milyen nyelven? *Kisebbségkutatás*, 10 (1): 21-32.

(internetes forrás: http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2001_01/cikk.php?id=399)

Vetési László (2002): *Ne csüggedj el, kicsiny sereg!* Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon. Kolozsvár: Kalota Könyvkiadó

Vetési László (2001): *Juhaimnak maradéka*. Anyanyelv, egyház, peremvilág. Sorskérdések a nyelvhatáron. Kolozsvár: Komp-Press

Törzsök Erika (szerk.) (2008): *Jelentés a külhoni magyarok helyzetéről*. Budapest: Miniszterelnöki Hivatal, Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága

(internetes forrás: <http://www.nek.gov.hu/data/files/142312119.pdf>)

b. Szórványstratégiák, programok

Bodó Barna (2009): *Szórvány és nyelvhatár*. Budapest: Lucidus Kiadó [Kisebbségkutatás Könyvek]

Ladányi Lajos (2009): *Tömbből szórványba - Az MKP Stratégiai Tanácsa Szórvány-program műhelyének javaslata* (internetes forrás: http://www.felvidek.ma/index.php?option=com_content&task=view&id=11298&Itemid=33)

Sorbán Angella et al. (2009): *A szórvány fehér könyve. A nyelvhatárok és a szórvány/diaszpóra helyzete. Kutatási beszámoló*. Budapest: Balassi Intézet,[Kézirat, 5 CD]

Vetési László (2000): Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarság közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. *Magyar Kisebbség* 6 (2): 172-214. (internetes forrás: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>)

Vetési László (2007): Tenni vagy nem lenni. In Balogh Balázs-Bodó Barna-Ilyés Zoltán (szerk.) *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 257-269.

Vetési László (2005): Kisebbségi egyházak és szórvány. Töprengések a gondozásról, megtartásról és kutatásról. In: Ilyés Zoltán–Papp Richard (szerk.) *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 115-128.

A Kárpát-medencei magyar szórványokról

Az alsóbodoki szórványkonferencia nyilatkozata, 2008. május 17. (internetes forrás: <http://www.felvidek.polgarinfo.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=3071>)

c. Szórványintézmények, integrátorok, törekvések

A fejezet összefoglaló táblázataiban megtalálhatók a vonatkozó legfontosabb internet helyek.

16. A szórványügy és a Magyar Köztársaság

Miniszterelnöki Hivatal, Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkársága
http://www.nemzetpolitika.gov.hu/kateg-167-1-szorvany_tanacs.html

Balassi Intézet - <http://www.bbi.hu/>

Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma (KMKF) Külügyi és Európa-ügyi Albizottságának Szórvány Munkacsoportja -
<http://www.kmkf.hu/index.php?q=hu/akmkfszorvanymunkacsoportja2010februar1jeiulesenekzaroal>
lasfoglalasa

Apáczai Közalapítvány - <http://www.apalap.hu/>

Táblázatok

1. táblázat: A romániai magyarok fogyása az egyes megyékben, szám szerint és a megyei magyar össznépesség százalékában (1992-2002)
2. táblázat: Az egyes erdélyi régiók súlya az első osztályba iratkozó népességen belül (Kiss T. 2007)
3. táblázat: A magyar származásúak és a magyar nemzetiségűek (magyarul beszélők) száma a Kárpát-medencén kívül az ezredfordulón végzett népszámlálások, illetve becslések szerint (n. a. – nincs adat)(Kovács Ilona 2008; 2006-os jelentés a Kárpát-medencén kívül élő magyarságról)
4. táblázat: A magyarul tanulók száma és aránya a szórványmegyékben az 1999-2000-es tanévben (Murvai L. 2001)
5. táblázat: Beiskolázás a szórvány megyékben 1994 és 2003 között (Murvai L. 2005)
6. táblázat: A Felső-Tisza-vidék intézményes magyar iskolái a 2006/2007-es tanévben (Orosz. I. 2007)
7. táblázat: Szórványkollégiumok, fontosabb – szórvány területről beiskolázó – iskolák áttekintése
8. táblázat: Szórványintegrátorok
9. táblázat: A Kárpát-medencei Szórvány Tanács tagjai (<http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/165030013.pdf>)
10. táblázat: A Szórvány Munkacsoport tagjai (internetes gyűjtés)
11. táblázat: A Kárpát-medencei szórványok és a diaszpóra magyarság kutatásával foglalkozó intézetek, műhelyek